

A SZENTFÖLD TÖRTÉNETE

ÍRTA: D^R- AJTAI-ACKERMANN KÁLMÁN, HITTANÁR

I. Őskor.

Azt a földet, amelyen Isten ígéretei beteljesedtek s amelyen a Megváltó szent művét befejezte, általában Szentföldnek vagy Palesztinának nevezzük. A világnak nagyon kis darabja, mégis a legjelentékenyebb része. Nem bővelkedik természeti gazdagságokban és kincsekben, mégis sokkal nagyobb hatással volt az egész világtörténelemre, mint hatalmas és gazdag birodalmak együttvéve. Az elvetett isteni magvak itt keltek ki és az egész földet elborították termésükkel. A ma civilizációja is itt kapta meg a legszükségesebb alapokat. Méltán tartjuk tehát az emberi kultúra egyik legfontosabb őshazájának ezt a csekély kis területet. Szent Jeromos szinte szégyenkezik, midőn ez ország csekély területéről beszél. Más országnak még tartományul is csekélyke volna, mégis felülmulta hatásában magát a római birodalmat is.

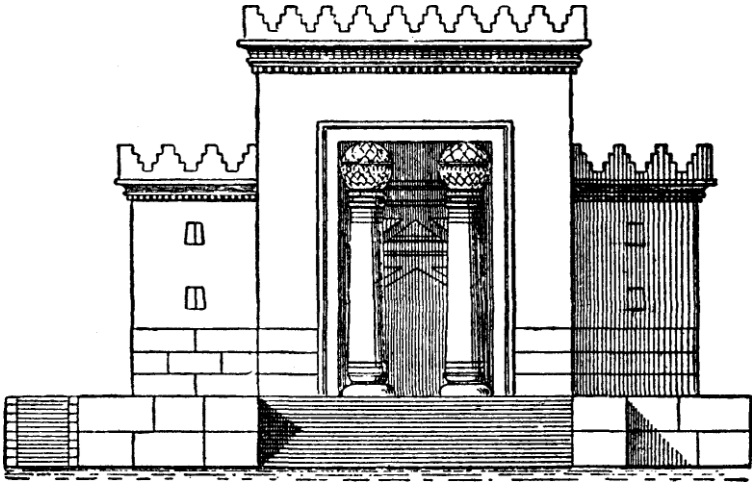
Palesztinának nevezzük a filiszteusoktól, akik Krétából vándoroltak ide s a tengerparton telepedtek le. Minthogy a kereskedő népek legtöbbször csak a tengerpartot látogatták s az itt megtelepülő filiszteusokkal érintkeztek, azért az egész területet az ő nevükről nevezték el: *Peleschet* volt az ókori neve, melyből a görög *Palesztina* szó származott. Ezt az elnevezést később maguk a zsidók is használták. Az országot a Krisztus előtti 2000 év körül az úgynevezett kananita őslakók lakták. A biblia azért Ábrahám beköltözése idején Kánaán földjének nevezi a Szentföldet. Talán sohasem jutott volna nagyobb jelentőségre, ha a zsidó nép törzsatya kétesztendei vándorlás után el nem jut Isten parancsából a kananiták országába, hogy ott nagy néppé fejlődjék. Ábrahám utódai az egyiptomi rabságból Mózes vezetése mellett már mint nagy nemzet tértek vissza, a még

itt lakó kananitáktól fegyveres kézzel foglalták el az országot. Ez időtől, Józua és a bírák korától kezdve beszélhetünk Izrael népének országáról. Ez országnak központi vezetése tulajdonképpen nem volt. A nép királya maga az Isten volt. Alkotmánya tehát teokratikus. Nagyobb veszély vagy szükség esetén azonban mindig támadtak kiváló férfiak, a bírák, akik a népet ellenséges támadásoktól sikerrel meg tudták védeni. Gyakran igazi hősokeket és kiváló államférfiakat tud e korszak felmutatni. Mai napig is élénken él emlékezetünkben Gedeonnak, Sámsonnak és Sámuelnek kiváló egyénisége, bölcsessége és vitézsége. A nép és vezérei számos megpróbáltatásnak voltak kitéve a szinte évenként megújuló rablótámadások miatt. Az alig megalakuló állam máris veszedelmes ellenségeket talált a filiszteusokban, madianitákban, ammonitákban és amalekitákban. E küzdelmek sok hőst termettek s a nép lelki és anyagi erejének kialakulására nagy hatással voltak, mert csak küzdelem tehet egy népet nagygyá.

Miután a környező népek mind monarchikus államformában éltek, Izrael népe is ezt az államformát óhajtotta. Az utolsó bíró, Sámuel hasztalan tartotta nekik a világ legmeggyőzőbb királyellenes beszédet, mégis szívesen hajlottak az egyeduralom felé, amelytől rendet, erőt és végleges kialakulást reméltek.

Saul királysága (1095—1055) kezdetben fényesnek ígérkezett s a hatalmas termetű király lélekben és jámborságban is nagynak látszott. De a főhatalom mégis elkapatta s kénytelen volt nálánál nagyobbak, az első igazi nagy királynak, Dávidnak átadni a hatalmat, amelyre viselkedésénél fogva méltatlanná vált. Dávid, a lángeszű költő (1055—1015) a legyőzhetetlen hadvezér, a kitűnő politikai tette először igazi és tisztelt hatalommá Palesztina földjét. Egyiptom határától egészen az Eufrates folyóig terjedt birodalma, s akkoriban nagyon is számosnak mondható lakosság, ötmillió főnyi, élt virágzó birodalmában. Miután hét esztendeig a kies Hebronban tartotta székhelyét, a jebuzeusoktól elfoglalta Jeruzsálemet és birodalma székvárosává tette. Uralkodása csupa erő, terjeszkedés, a hatalomnak szilárd megalapozása. De tévednénk, ha Dávid korát csakis a zsidó birodalom megalakulása korának tartanok, mert a zsoltárok szerzője igazi költői lélek is volt, aki a hódítás mellett magasabb javak felé is tekintett. Költői szárnyalás és mélység dolgában semmisen múlhatja felül Dávid magasztos énekeit. Ez az uralkodó, ha nem jutott volna neki osztályrészüln a kemény harcok megalapozó korszaka, képes lett volna magasztos szellemi virágzást is előidézni. Amit ő, a harcok embere, megkezdett, de tökéletességre nem vihett, azaz a szellemi fellendülést, azt megvalósította fia, a bölcs Salamon

(1015—975). Nagy birodalmat kapott, nagy kincseket, szilárd anyagi és hatalmi alapot, s minden időkre bevilágító lángesze és bölcsessége a tudománynak és a művészetnek fényével aranyozta be az előbb még barbárnak mondható birodalmat. Kelet csodájára járt a fénynek, szellemnek és bölcsességnek. Sába királynéja csodálkozva vallja meg, hogy a valóság sokkal nagyszerűbb, mint a salamoni kultúra és szellem híre volt. Nagyszerű épületek emelkednek, mint a remek jeruzsálemi templom és Salamon palotái. Pompában, művészetben

Salamon temploma.

minden elhomályosul az egész környéken Salamon temploma mellett. Hiram tyrusi király művészei — mivel a zsidók művészetben és mesterségekben eléggé járatlanok voltak — valóban korszakokra híres és legendás szépségű művet alkottak.

Az ország boldog nyugalomban élt; maga a király neve is annyit jelentett, mint a békeesség fejedelme. Palesztina hajói messze kikötőkben jártak s ritka terményeket, állatokat, kincseket hoztak haza, olyannyira, hogy az ezüstnek nem is volt értéke abban a korban. A legendás hírű Ophir, amelyet némelyek Indiába helyeznek, ontotta az aranyat és a drágaságokat.

Azonban e kimondhatatlan fényű virágzásra csakhamar nagy visszaesés következett. Salamon fia, Roboám (975—958) nem örökölte atyjának tehetségét, csak a fény és a pompa emlékeztétét s az ebből kifejlődő királyi gögöt. Így következett be azután a nép meghasonlása királyával. Belső forradalom ütött ki, amelynek vezére,

a sereg egyik főtisztje, Jeroboám volt. Ez Egyiptomra támaszkodva, elszakította a birodalomtól a tíz törzset s megalkotta a különálló Izrael országát. Hogy a népet elvonja a birodalom székhelyétől, az ősi és szent Jeruzsálemtől és hogy Egyiptomnak kedvében járjon, behozta az egyiptomi vallást s aranyborjúkat állított fel az ország északi és déli határán, Dánban és Bethelben. Mindent megtagadó, szinte csodálatos pogánysággal mondotta az elszakított népnek: „íme, ezek a te isteneid, akik kivezettek téged Egyiptom földjéről.”

Kétségtelen, hogy az így meghasonlott nép s a megoszlott ország nem tarthatta fenn magát sokáig a környező hatalmas államok között. Asszíria és Babilónia mindent elsöprő ereje még a nagy zsidó országot is megsemmisíthette volna, hát még az így megoszlott két kicsiny királyságot. Hozzájárult még ehhez Egyiptom és Babilónia viszálya, amelynek következtében a közbeeső országocska a két nagyhatalom ütközőpontjává és harcterévé változott.

Ha a nép, mely e csekély területet lakta, nem lett volna Istentől kiválasztott és minden jelentéktelensége mellett is kiváló szellemmel és nagy történelmi hivatással megáldva, e nagyhatalmak ereje alatt egy pillanatig sem állhatott volna meg. De még megoszlottságában és gyengeségében is képes volt egy ideig fenntartani nemzeti létét. Istennek tervei voltak e néppel, nem engedte, hogy a zajgó néptenger hullámaiban nyomtalanul eltűnjék.

II. Izrael és Júda országa.

Jeroboám (975—955) után fia, Nadab (955—953) következett, de ezt már két év múlva Baeza meggyilkolta s ő maga lépett a trónra. Baeza (952—930) után fia Ela csak két évig uralkodott, mert Simri, a lovasság vezére megölte őt; miután ez hét nap múlva palotájával együtt elégett, Omri (928—916) vezér lett a király, aki ellen Thibni ellenkirály harcolt, de Omrit nem tudta megbuktatni. Ennek a fia volt a gonosz Achab (916—896), akinek rossz szelleme volt a sidoni király leánya, Jezabel; uralkodása alatt Baál és Astarte kultusza általánossá lett; az egész országban körülbelül csak 7000-en akadtak, akik Jehova iránt hűséggel viseltettek. Ebben a gonosz időben emelte fel szavát a lángoló lelkű próféta, thisbei Illés, aki hatalmas erővel ostromozta a bálványimádást, s magát a bálványimádó királyt is. Sok üldözést szenvedett s egészen a Sinai hegyig menekült el. A Hóreb hegyétől Izraelbe visszatérve, „úgy működött tovább, mint a tűz és szava gyújtott, mint a fáklya.” Halála előtt átadta prófétai hatalmát Elisának, aki köré sok tanítvány gyülekezett.

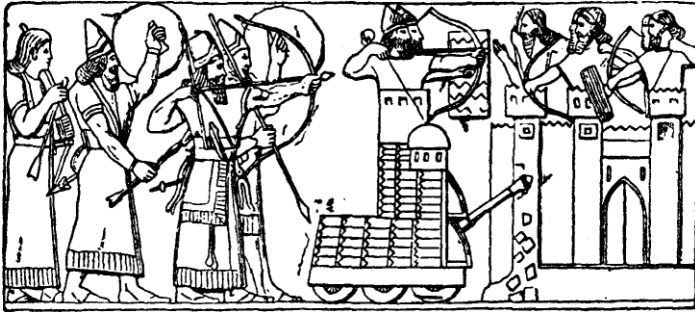
Az országnak sohasem lett volna jobban szüksége a vallás nyújtotta lelkierőre és az egységre, mint éppen most, midőn csekély területe és lakossága mellett, hatalmas ellenségek vették körül. Achab szövetséget kötött Júda királyával, Josaphattal, hogy védekezhessék Damaszkusz ellen, mely Dávid uralkodása alatt Zsidóországhoz tartozott, de Salamon idejében Reson elfoglalta. E harcokban Achab elesett s utána rövid ideig Ahasi, majd Achab fia, Joram uralkodott (866—884), Ezzel szemben egy próféta királlyá kente a sereg vezérét, Jehut; ez megölette Jezabelt s a bálványpapokkal együtt Achab egész királyi házat kiirtotta. De a király és fia, Joahas (856—840) később eltért az igaz Isten tiszteletétől, s ahogy a pogányság útjain haladtak, úgy fogyott országuk is. A Jordánon túl lévő területek a damaszkuszi Hasael hatalma alá jutottak. Joas (840—824) jobbérzelmű volt s azért neki Elisa próféta sikereket jósolt. Fia, II. Jeroboam (824—783) vissza is vette III. Ben-Hadad szíriai királytól a Jordán keleti országait. Nemsokára gyilkossággal múlik ki Jehu uralkodói háza. Az ezután következő királyok közül nevezetes Menahem, aki behódol Asszíriának s 1000 talentummal megfizette a pogányok védelmét. Fia, Pekajah (760—758) és ennek gyilkosa, Peka következett ezután; ez utóbbi 740-ben Tiglat-Pilearnak meghódolt s átengedte a Jordán keleti tartományait. Ozeás (730—722) azt hitte, hogy Egyiptom segítségével felszabadulhat Asszíria uralma alól, de eljött Salmanassar asszíriai király (722); két év múlva elfoglalta Szamariát s a népet fogságba vitte. Az elhurcoltak helyébe a király különböző vidékekről pogányokat hozott s ezek saját bálványisteneiket imádták. Így azután az országot egészen megváltoztatták lelkületében s lett a zsidók országából keveréknépek gyűlőhelye. Érdekes megjegyezni, mily tekintélyben állott azonban a pogányok előtt Jehova vallása; mert midőn néhányat a pogányok közül ama föld oroszlánjai szétszaggattak, az idegenek az asszíriai királytól zsidó papot kértek, hogy megengesztelje saját módja szerint a földnek haragvó istenét.

De nézzünk át a szomszédba, vegyük szemügyre Júda országának történetét.

Júda országa tovább állt fenn; talán éppen azért, mert több volt benne a szilárd, vallásból táplálkozó lelkület. De azért itt is nagy hibák történtek. Jehova vallása erő volt, élet és egészség; a pogány kultusz degeneráló és elaljasító.

Roboám (975—958) megengedte a bálványimádást s a nép dombokon és ligetekben hódolt az idegen isteneknek. A király harcias hajlamait követve, gyakran harcolt Izrael országa ellen, melynek megsegítésére Sesonkis fáraó Júdeába sietett, Jeruzsálemet bevette

s a királyi palotát és a templomot kirabolta. Fia, Abia (957—955) követte apja bűnös hajlamait, de egyébként győzelmesen harcolt Jeroboám ellen. Asa (955—914) jámbor király volt, a bálványokat összetörte s egyébként mint uralkodó nevezetessé tette magát az ethiopiai király, Serah ellen Maresánál kivívott győzelmével. Josaphat (914—889) szintén jámbor ember volt s ő is küzdött a bálványimádás ellen. Arra is törekedett, hogy Izrael országával kibéküljön; evégből Jezabel királyné leányát, Athaliát összeházasította fiával, Jorammal, de az asszony gonosz volt, bálványimádásra csábította férjét s később, hogy uralkodhassék, az egész királyi családot kiir-

Asszír harcosok.

torta; csak unokája, Joas menekült meg. Később Joas Jojada főpap királlyá kiáltatta ki; amíg a buzgó főpap élt, minden rendben volt, de ennek halála után a király rossz útra tért. Isten büntetéseképpen Jeruzsálemet a szíriaiak kirabolták s a királyt saját szolgálói ölték meg. E korbeli uralkodók közt legnevezetesebb volt Uzia (809—758) és Jotham (758—742). Uralkodásuk alatt Isten tisztelete virágzott s hatalmuk kiterjedt a Vörös tengerig; legyőzték a filiszteusokat, arabokat és az ammonitákat. A királyok közt leggonoszabb volt Achas (742—727), aki Baálnak szobrot emeltetett és még saját fiait is feláldozta Molochnak. Midőn Izrael és Szíria megtámadták, Achas Asszíriához fordult, elküldte Tiglat-Pilesarnak a templom kincseit. Asszíria segítette őt, de egyúttal alattvalójává is tette. Utódja Hiskia (727—699) istenfélő volt, megtisztította a templomot s ismét felhangzott az Örökkévaló éneke és a gyülekezet imádsága. Uralkodása alatt eljött Sanherib asszír király, megszállotta Jeruzsálemet, de seregét, mely 185.000 emberből állott, dögvész tette tönkre (712). Ez időtáiban működött az izzólelkű Izaiás próféta.

Hiskia király fia, Mannasse (699—642) méltóan fia volt a jám-

bor atyának: oltárt épített Baálnak, sőt saját fiait is feláldozta Molochnak. 690-ben megölette Izaiást és más férfiakat, mert istentelenségének ellenemondottak. A büntetés nem maradt el: a gonosz királyt az asszíriai király legyőzte és láncra verve Babilonba küldte; most már belátta gonoszságát s mikor mint asszíriai hűbérés visszatért, visszaállította Jehova tiszteletét. Az istentelen Amon után a buzgó Jósiás következett (638—608), aki jámbor volt s maga is felolvasta a Törvényt a templomban. Csak 39 éves volt, mikor az egyiptomiak ellen vívott csatában Megiddo mellett elesett. Utódja fia, Joahás lett, kit azonban Necho fáraó elfogott és Egyiptomba vitt. Ennek utódja, Eliachim, gonosz volt s népe is annyira megromlott, hogy Jeruzsálemben alig volt ember, ki a Törvény szerint járt el. Jeremiás a kor nagy prófétája, büntetést és pusztulást jósolt. Nagyon is hamar beteljesedett a próféta jóslata, mert Nabukodonozor babiloni király 605-ben megverte a vele szemben álló, egyiptomi hatalomnak seregét a karkemisi csatában. Jeruzsálem elé vonult, kifosztotta a templomot és sok jeles férfiút magával vitt, köztük a királyi családból való Dánielt is. Jüda király a hűbérese lett a pogányoknak, de nehezen viselte sorsát s kísérletet tett, hogy uralmát visszaszerezze. Ekkor megint eljött Nabukodonozor, ismét elfoglalta Jeruzsálemet s a királyt láncra verve vitte Babilonba. Utódja Jechonias nem sokáig uralkodott, mert három hónap múlva szintén fogságba került. Josias legifjabb fia, Zedekias lett most a király (599—588); kezdetben meghódolt Babilonnak, de mikor Egyiptom segítségével fel akarta magát szabadítani, a babiloni hadsereg hamarosan megjelent Jeruzsálem előtt. Közledtek azonban az egyiptomiak is. A babiloniak otthagyták Jeruzsálemet s az egyiptomiak ellen vonultak. Nabukodonozor legyőzte az egyiptomiakat s ekkor Jeruzsálemre került a sor. A várost az éhség megadásra kényszerítette. Zedekias a Jordán keleti tartományaiba akart menekülni, de elfogták, szeméit kiszúrták, fiait kivégezték. Elpusztult a templom, a királyi palota, lerombolták a falakat, sok papot és előkelőt kivégeztek s a nép közül sokat Babilonba vittek. Vége volt tehát 134 évvel Izrael bukása után Jüda országának is.

Ninive palotáinak domborművein látjuk, amint zsidóarcú rab-szolgák hordják a követ. Az izraelitáknak tehát kemény munkát is kellett végezni, de azért sokan magas állásokba is jutottak, mások meg nagy gazdagságra és hatalomra tettek szert. Köztük legkiválóbb volt Dániel, aki több király udvarában nagyrebecsült szerepet töltött be. A nép lelkét e fogságban a próféták erősítették meg; közülük az említett Dánielen kívül legkiválóbb a rendkívüli látomásokban gazdag Ezékiel.

Dániel nemcsak a babiloni, de a perzsa uralmat is megérte. Szolgált Kyros és Dárius uralkodása alatt is. Immáron közeledett a 7a. év, amely Jeremiás próféta szerint a fogságból való kiszabadulást meg fogja hozni. 70 évvel a karkemisi csata után Kyros az izraelitáknak megengedte, hogy hazamehetnek országukba, segélypénzeket gyűjthetnek, a Libanonról építőanyagot vihetnek s egyúttal a templomkincseket is hazavihetik.

536-ban nagyobbrészt Júda és Benjámin törzséből 42.360 ember Zorobabel vezetése alatt visszatért hazájába és hozzáfogtak a romokban fekvő városok, különösen pedig Jeruzsálem újraépítéséhez. A zsidókat ezidőtől fogva nem izraelitáknak, hanem júdeiaknak nevezik. A templomot a régi helyén, 516-ban felépítették, de nem oly fényesen, mint amilyen Salamoné volt.

Artaxerxes perzsa király uralkodása alatt, 457-ben Ezdras, Perzsiában élő hitsorsosait a király engedélyével összegyűjtötte, s az elrabolt kincsekkel együtt, visszavezette őket hazájukba. Artaxerxes pohárnoka, Nehemiás 444-ben Palesztinába jött, s oly buzgóságot fejtett ki népének megjavításán és Jeruzsálem teljes helyreállításán, hogy őt Jeruzsálem második alapítójának nevezik.

Zsidó hadifoglyok.

Felépül a rombadőlt templom is, mely Aggeus próféta szerint, bár külsőre kevésbé fényes, mint a régi, de sokkal nagyszerűbb lesz, mert benne fog megjelenni a Messiás.

Bár a szomszédos keveréknép, a szamaritánusok nemzetsége dühösen akadályozta a zsidó nép új települését és államuk rendbehozását, kitartó munkával álltak Jeruzsálem falai s a nép bízott, hogy új élet támad a romok felett.

A perzsák megengedték a vallás szabad gyakorlatát, csupán csak azt követelték a zsidóktól, hogy ismerjék el felsőbbségüket és fizessék meg az évi adót. A nép között a legfőbb hatalmat most a főpapság képviselte, mellette volt tanácsadóként a 70 tagból álló tanács vagy sanhedrin, melynek elnökét nasinak nevezték.

A zsidóknak fogságból való visszatérésük után igazi politikai életük már nincsen egészen a Makkabeusok koráig; de ez a kor nem

volt terméketlen, mert a nép sok tekintetben megerősödött hitében s erőt gyűjtött a későbbi nagy harcra, melyet vallásáért és nemzeti függetlenségéért folytatott.

Mikor Nagy Sándor az egyiptomi birodalom meghódítására indult, áthaladt Palesztinán is; kijött elébe a főpap, akit a nagy világhódító tisztelettel fogadott. Nagy Sándor halála után a zsidók országa Egyiptom uralma alatt állott; Ptolemaeus Lagi (320) sok zsidót vitt át Egyiptomba, úgyhogy e földön valóságos új Zsidóország keletkezett. A zsidók kereskedelemmel sok vagyont szereztek, a görögökkel egyenlő jogokat élveztek s közülük sokan magas állásokba jutottak. A Ptolemaeusok lefordították a Bibliát is, hogy e nagy szellemi kincset megismerjék és egyúttal a zsidóknak kedvezzenek. De a későbbi Ptolemaeusok elnyomták a zsidóságot s még a templomi kincseket is lefoglalták, melyek pedig igen tekintélyesek lehettek, ha meggondoljuk, hogy

וְכָתוּב אֲשֶׁר הָיָה
וְאֵל כּוֹפְתָאֵל שֶׁנֶּעַן
וְאֵת הַזְּקֵנִים וְהָאִיִּט כִּי
וְשָׁבִיחַ אֶרֶץ הַיְיִוֹת
וְאֵת כִּי מִיִּם וְהָאֵם בִּימֵי
אֲבוֹתֵנוּם עַל יְהוָה לְבַמֶּטֶ
סִפְרוֹ וּבְמִיִּם לְבַנְיָם
וּבְמִיִּם לְהָרָא אֲדוּ יְהוָה
הָאֵם אֲבֵל הָאֲרִבְחָוֹת
הָאֲרִבְחָ אֲבֵל הָאֲלָקִין
וְהָאֲרִבְחָ אֲבֵל הָאֲלָקִין
וְהָאֲרִבְחָ שְׁבָרִים וּבְכֹן
וְהָאֲרִבְחָ לְשׁוֹתֵי הָאֲרִבְחָ
עַלִּים כִּי וְכֹתֵר מִפְּקִים
כִּי וְכֹתֵר מִפְּקִים

Héber kézirat.

a szétszóródott zsidóság, ha nem
zarándokolhatott Jeruzsálembé, egy véka ezüstöt küldött a templomnak. Egyiptom uraitól annyira elidegenedett a zsidóság, hogy később, midőn Szíria uraival háborújuk támadt, a zsidók a szíriaiakat pártolták s nagy Antiochusban és utódában pártfogóra találtak. De később Szíria uralkodói is visszaéltek hatalmukkal és az uralmuk alá hajtott zsidókat kegyetlenül elnyomták. IV. Seleukos Philopater (187—176) Jeruzsálembé küldte Heliodorust, hogy a templomot kirabolja. IV. Antiochus Epiphanes uralkodása alatt a zsidó nép a szíriai görög befolyás alatt kezdte eltanulni az idegenek szokásait s némelyek annyira elpártoltak az ősi hittől és szokásoktól, hogy szívesebben látogatták a bitórló Jason főpaptól alapított tornatereket, mint a templomot. Jellemző e modern zsidóságra, hogy Jason Tyrusba még pénzt is küldött Herakles tiszteletére rendezett játékokra. Ilyen viszonyok közt a régi vallás hívei gyűlölettel nézték a szíriai uralkodókat s azoknak híveit. Csak vezér kellett, hogy az elfojtott düh tettekben is kitörjön.

III. Makkabeusok kora. Nagy Heródes.

Az elgörögösödött zsidóság egyrésze pártfogóra talált a szíriai Antiochus Epiphanesben. A kegyetlen szíriai, kit e kor Nérójának

is neveznek, 169-ben elfoglalta Jeruzsálemet, megfertőztette a templomot, elrabolta a kincseket, megölte a régi vallás híveit; hogy teljessé tegye a gyalázatot, a templom oltárán disznót áldozott és vérével behintette a szentélyt. Fellegvárat is építtetett, melyet megrakott katonáival és görögös-zsidó párt-híveivel.

Törvényben tiltotta meg az áldozatokat, a szombat megülnését, s a körülmetélést. Az erőszak hatása alatt sokan elpártoltak a régi hittől, de akadtak halálig hű vértanúk és amint ez az elnyomatások idején történni szokott, igazi hősök is. Mózes és Sámuel szelleme éledt újra a Módin városában lakó Matatiás pap és öt vitéz fiának szívében. Matatiás abban a dicsőségben részesült, hogy ő lehetett a Makkabeusok atyja.

A legkiválóbb volt Júdás, aki először kapta a makkabi, azaz kalapácsoló nevet. E szó, mint később a frank Martell Károly előneve is, a vitézséget, rendíthetetlen erőt akarta kifejezni. De némelyek a hasonló arab szóból származtatják, amely annyit jelent, mint megmentő. A Makkabeusokat másképpen Hasmoneusoknak is nevezzük ősatyjuktól Hasmontól. Nemsokára elérkezett a dicső pillanat, hogy a hősök helyt álljanak hitükért, meggyőződésükért. Midőn királyi hivatalnok jött Matatiáshoz, hogy a pogány isteneknek mutasson be áldozatot, a hős felkiáltott: „Ha mindnyájan elpártolnak is atyáink vallásától, én és fiaim őseink törvényei szerint fogunk haladni”. Matatiás szent haragjában megölte a királyi hivatalnokot és egy másik zsidót, aki kész volt áldozatot bemutatni. Miután tettének következményeit előre érezte, a hegyek közé menekült, ahol számos barlang tárongott, s kedvezett a halálig védekező kis csapatnak.

„Mindaz, aki buzgólkodik a törvényért, jöjjön utánam!” — adta ki a jelszót a hős vezér. A rejtekhelyek tehát megteltek menekülő hősökkel, akik készek voltak felvenni csekély erejükkel a harcot a hatalmas szíriai király seregeivel.

Mily buzgóság tölthette el az elszánt férfiak lelkét, gondolhatjuk abból is, hogy eleinte szombaton nem akartak harcolni, s így a kis

csapatnak vagy 1000 tagja esett áldozatul a pogányok dühének és ravaszságának, akik éppen a szent pihenés napját választották ki a támadásra. De a szükség követelményei szerint mégis kényszerültek arra, hogy szombati napon is fegyvert ragadjanak, mert mint mondták, ki marad akkor a mai nemzedékből, aki megülje a szombatot, ha az igazak mind elesnek.

A hős menekülteknek kedvezett a szerencse; több kisebb győzelmet arattak, számos bálványt lerontottak. Matatiás reménykedve nézett a jövőbe, midőn több mint 100 éves korában lehunyta szemét. Utolsó gondolata is a nagy harcé volt: „És most, kedves fiaim, legyetek buzgó védői a törvénynek és adjátok élteteket atyáitok szövetségéért, s akkor majd nagy dicsőséget nyertek és örök nevet.”

A vezér most legvitézebb fia, Júdás lett.

Júdás méltó volt nevéhez és atyja bizalmára. Csakhamar kiűzte az ellenséget a tartományból és elfoglalta Jeruzsálemet. Szomorú volt a templom sorsa. Az udvaron fű és facseteték burjánzottak, minden a legnagyobb pusztulás képét mutatta. Sietve helyreállították a templomot, s nagy fénnel szentelték fel az Istennek megtisztított házát. Rövid pihenés, rövid ünneplés után új harcok következnek. Csupa hős minden katona. Így nevezetes Eleázár hőstette, aki egymaga rohant az ellenség táborába, s agyonszúrta a legnagyobb elefántot, mely őt maga alá temette. Azt hitte ugyanis, hogy a haditoronyban az elefánton a király tartózkodik.

Júdás négy nagyobb csatát nyert már. Az ellenséget éhség és betegség is megtizedelték, ami arra kényszerítette Lysiást, a szíriai helytartót, hogy a zsidókkal békét kössön. Antiochus fellegrát lerombolták, a vallás és törvények szabadságát biztosították, az idegen sereg elvonult, s úgy látszott, hogy a hősök élvezhetik a kivívott szabadságot.

De később zavarok támadtak a királyi családban, s a megkötött szerződés nem elégítette ki a következő uralkodókat. Demetrios király vezére, Bachides hatalmas sereggel vonult ismét Zsidóország ellen, s úgy látszott, nem is lehet ellentállni ez új támadásnak. Júdás csak 800 emberrel tudott a szíriaiak ellen vonulni. Midőn az ellenség hatalmas seregét látták^ alvezérei visszavonulást tanácsoltak, de a hős önmagához méltó feleletet adott: „Távol legyen tőlünk e dolgot cselekedni, hogy elfussunk előlük; ha eljött a mi időnk, haljunk meg vitézül atyánkfiaiért és ne hozzunk szégyent dicsőségünkre!” (Makk. I. k., n.)

Az ellenség jobbszárnyára rohan, azt szétveri, s a fővezért keresi, hogy leterítse. De a vezér környezete körülfogja a hőst, s elkeseredett küzdelem után megöli.

Méltó szavakkal jellemzi Júdást Josephus Flavius: „Ily véget ért a bátor hős, ki polgártársainak szenvedései miatt kész volt mindent megtenni és mindent elviselni.”

Újra kezdődött tehát az elkeseredett harc, melynek vezére Júdás öccse, Jonatán volt. Nem tudjuk, milyen kimenetelű lett volna az újra kezdődő hősiesség, ha közbe nem léptek volna a rómaiak, akikkel már Júdás előbb is alkudozásokat folytatott, de eddig nem segíthettek. A rómaiak segítsége, bár nagyon hathatós, de csak közvetett volt: u. i. Alexander Balas, Antiochus Epiphanes állítólagos fia, római segítséggel megtámadta Demetrios Sothert. A szíriai polgárháborúban Demetrios elesett; az uralomra kerülő Alexander Jonatánt elismerte Zsidóország fejedelmének, s neki koronát és bíborruhát küldött. Csak Jeruzsálemben tartózkodott még szíriai őrsg. Amint látszik, ez időben a zsidóság szövetségben állott a szíriaiakkal, akik a vitéz nép hősiességét elismerve, nekik meglehetősen szabadságot biztosítottak. De nem is kellett megbánniuk nagylelkűségüket, mert Jonatán a szíriai hódításokat erős karral vitte előbbre, s a későbbi VI. Antiochusnak meghódította Phöniciát, s egyéb szomszédos tartományokat.

Úgy látszott azonban, hogy a megerősödő hatalom a szíriaiak részére nem kellemes. Különösen Jonatán nagyszerű egyéniségében látták meg előre a föléledő zsidó hatalmat. A ravasz Tryphon, Antiochus vezére magához csalta és orvul megölette Jonatánt.

De csalódott, midőn azt hitte, hogy a Makkabeusok nem tudnak már több kiváló vezért adni. Simon, a harmadik testvér, a templomba hívatta a népet, s ily szavakkal kezdte meg az elkeseredés és szabadság harcát: „Nem vagyok sem jobb testvéreimnél, hogy életemet kíméljem, sem rosszabb, hogy a törvény és a vallás kedvéért elkerüljem a halált, melyet ők a legnagyobb dicsőségnek tartottak”.

Az új vezér hamarosan megtisztította az országot az ellenségtől, sőt a jeruzsálemi felleget is elfoglalta.

Most boldog és meglegedett korszak következett, miként ezt a Makkabeusok könyvében olvashatjuk: „Az öregek az uccákon ültek, s az ország boldogságáról beszéltek, s a fiatal legénység felvette a háború páncélját, mint a kitüntetés viseletét. Simon békét szerzett az országnak és Izrael derült volt alatta és mindenki félelem nélkül ült szőlőtője vagy fügefája árnyékában. És felségíté népe között mind az elnyomottakat, a törvényt keresé és elveszte minden hamisat és gonoszt és a szentélyt felékesíté”. (Makkab. 1.14., 9—15.)

Sajnos, e boldog korszak nem tartott hosszú ideig, mert Simont a szíriai király két fiával együtt orozva megölette. (Kr. e. 135). Simon második fia, Hyrkanus János kezdetben szíriai szövetségben

harcolt, de harcias szelleméhez híven nemsokára felszabadította magát, s olyan birodalmat szerzett, melyhez Dávidnak régi országa volt hasonlítható. E fénykor nem tartott sokáig, mert a kiváló atyát nem követték méltó utódok. Fia, I. Aristobulos csak egy évig uralkodott, de már ez egy év is tele volt aprólékos féltékenységgel és családi viszályal. Testvérét, Antigonost megölette, rokonait fogságban tartotta, s mindez a borzalom sírba vitte anyját. De a király lelkiismerete sem volt nyugodt, a fájdalom és lelkiismeretfurdalás csakhamar megölte őt. Most fivére, Sándor lépett a trónra (Kr. e. 103—78), aki harcvágyó volt, mint atyja, s szerencsés hódításokat eszközölt Arábiában és Szíriában. Kegyetlen jelleme azonban elidegenítette őt a néptől, s ez időtől kezdve Jannai, azaz dühöngő volt a mellékneve. Polgárháború tört ki ellene, melynek hat esztendeje alatt, 50.000 ember pusztult el. A király végre is győzedelmeskedett ellenségei fölött, közülök sokat megölt vagy keresztre feszített, miközben a kínzás színhelyén dús lakomát tartott. Szenvedélyei aránylag korán sírba vitték.

Sajnos, hogy e nagyeszű és vitéz ember, bár több önmérséklettel és nemeslelkűséggel nem kormányozhatta népét abban az időben, mikor leginkább szükség volt erős kézre. Utódja, II. Hyrkanus korlátolt, sőt féleszű volt. Tőle nem lehetett semmit sem várni, azért a nép inkább öccséhez, II. Aristobuloshoz csatlakozott, aki tehetséges és erőskezű királlyá lett. Hyrkanus megtartotta a főpapi hivatalt, s így most főpapság és a fejedelemség ismét két kézben volt.

Úgy látszott, hogy az egyetértés tartós lesz, de ekkor egy ördögi jellemű férfiú lépett közbe: Antipater, a későbbi Heródes atyja, aki ez időben Idumaea főnöke volt. A ravasz ember felbiztatta a gyengeelméjű Hyrkanust, hogy szerezze vissza elvesztett trónját. A cselszövő gondoskodott segítségről is, amennyiben Aretas arab király 50.000 emberrel tört be az országba, s leverte Aristobulos seregét. A király most a jeruzsálemi fellegvárba szorult, ahol kemény ostromot állott ki.

Ekkor kapcsolódnak be az eseményekbe a világhódító rómaiak. Pompeius ugyanis Pontusban Mithridates ellen harcolt, ezt legyőzte, s most abban lelte kedvét, hogy Ázsia kiskirályai közt rendet teremtsen, így jutott hozzá a két ellenkirály küldöttsége, akiknek mindegyike saját pártjának szerette volna megszerezni a rómaiak legyőzhetetlen hatalmát.

Nem gondolták meg, hogy a római csak magának fog hódítani, mint ahogy ez nemsokára be is következett. A hadvezér legyőzte Aretas seregeit, diadallal járta be a föníciai tengerpartot, eljutott

a Vörös tengerig, majd mint békebíró megjelent Jeruzsálemben, Az első megbeszéléseknél kitűnt, hogy Pompeius hatalmába akarja keríteni az országot. De erre a heves jellemű és bátor Aristobulos nem volt hajlandó, mire Pompeius álnokul elfogatta és bilincsekbe verte. Most vad ellenállás keletkezett. A várat és templomot makacsul védő király hívei közül 12.000 veszett el. Pompeius letörte az ellenállást és belépett a templomba, melyet megcsodálj különösen azért, mert abban nem voltak istenszobrok.

Maga a király fiaival együtt Rómában Pompeius pazar diadalmenetét ékesítette.

A rómaiak uralmát most már nem lehetett olyan könnyen lerázni, mint a szíriaiakét, mert Róma vasereje ez időben még nagyobb nemzetek előtt is legyőzhetetlennek látszott. A Rómából megszökött Sándor, Aristobulos fia megkockáztatott ugyan egy felkelést, de a Tábor hegy mellett legyőzték, elfogták és lefejezték.

Szomorú korszak következett most az országra. A szíriai helytartó és az előbb említett Antipater uralkodtak felette, s uralmukat alaposan kizsákmányolták. Így pl a híres Crassus, aki Caesarral és Lepidussal a triumvirátust alkotta, Kr. e. 54-ben 10.000 talentumot hajtott be a templom pénztárán. A zsidók lassanként elhagyták a szorongatott országot, úgy hogy már Rómában is sokan megtelepedtek; sőt elég jelentős szerepet is vittek, mert már Cicero panaszkodik hatalmuk miatt. Ez alatt a római történelemben nagy változás történt, mely a zsidók sorsával is összefüggésbe került. Caesar ugyanis viszályba került a főhatalomért Pompeiussal, s így érdekében állott, hogy a pompeiuspárti Antipater és Hyrkanus elveszítsék hatalmukat Zsidóországban. Midőn Rómát elfoglalta, Aristobulos is hatalmába került; most már szívesen visszaküldte volna őt ősi trónjára, de időközben megmérgezték. Fia, Antigonos kérte most atyja örökségét, de ekkor a ravasz Antipater Caesar leghívebb barátai közzé állott be, s most ő kapta az országot „procurátor” címmel. Antipater korlátlanul rendelkezett az országgal és fiai közt felosztotta. Az idősebb, Phasael kapta Júdeát, Heródes pedig Galileai. A testvérek közt leginkább kitűnt Heródes, aki erőteljes termetű, szép, tehetséges és bátor ifjú volt; beszédében megnyerő, hízalgő, ellenállókkl szemben bosszúálló és rettenetes. Galileában rövidesen rendet teremtett, a főtanács megkérdezése nélkül intézkedett; a rablókat kipusztította, s országát iparkodott felvirágoztatni. Mivel nyilvánvaló volt, hogy teljes önállóságra törekszik, a főtanács bevádolta Hyrkanus főpap előtt, aki kénytelen volt őt ítélőszéke elé idézni. Heródes fegyveres erővel és királyi pompában jelent meg. Hyrkanus maga is belátta, hogy legjobb lesz az egyenlőtlen és nevetségés

bíráskodást abbahagynia, s megengedte, sőt megkönnyebbülten vette tudomásul, hogy Heródes éjjel eltávozzék.

Midőn a fentebb említett Antigonost Caesar elutasította Antipater kedvéért, ez a makkabeusi lélek utolsó hősiességével iparkodott mégegyszer felszabadítani nemzetét, s megszerezni a királyságot.

A parthusokhoz menekült tehát, s nagy sereg élén tört az országba. Heródest megverte, Hyrkanust ostrom alá vette, elfogatta és füleit levágatta, hogy a papi szolgálatra alkalmatlanná váljék.

Heródes csak nagy ügyel-bajjal tudott Rómába menekülni, ahol kivitte azt, hogy Júdea királyává nevezzék ki, s nagy sereget kapjon az ország meghódítására. A rómaiak megjelentek, a parthusokat elűzték, bevették Jeruzsálemet, Antigonost elfogták s Antiochiában Heródes kérésére kivégezték.

Heródes lett tehát a király (Kr. e. 40.) s így a választott nép felett idegen uralkodott. Szükségesnek látta Heródes, hogy a Makkabeusokat, akik a nép szívében mint igazi fejedelmek éltek, egészen kipusztítsa. A Makkabeus-családból a következők voltak életben: Mariamne, aki Heródes felesége lett, ennek anyja Alexandra és atyja Hyrkanus, III. Aristobulos, Mariamne testvére és két fia, Sándor és Aristobulos. Az öreg II. Hirkanus, akit a parthusok szabadon bocsátottak, az Euphrates mellett élt, ahol a zsidók nagy tiszteletben tartották. Heródes arra törekedett, hogy őt Palesztinába visszahívassa; az öreg sokáig ellenállott, de végre mégis hazahívta őt a hazája iránt érzett szeretet; de vesztére, mert Heródes később kivégeztette. Tömeges gyilkolás kezdődött most, melyben a Makkabeusok nemzetsége egészen elpusztult. A ravasz Heródes III. Aristobulost, aki szép és bálványozott ifjú volt, lakomára hívta, s ott a sötétség beálltával, galliai testőreivel a vízbe fojtatta. A nép szeretetével övezett ifjú halálát nem merte nyltan magára venni az álnok gyilkos, azért úgy híresztelte, hogy véletlen baleset áldozata lett, s ő maga is fájdalmat színlelt.

A 31. évben a római birodalom válságos napjait élte; Octavianus Actium mellett legyőzte Cleopatrát és Antoniust. Heródes Octavianus pártjára állott, Rhodosba sietett a győzteshez, teljesen megnyerte magának, s Fönicián és Egyiptomon át diadalmenetben haladt a győztes seregével együtt. Midőn Heródes Octavianushoz ment, feleségét Mariamnet és ennek anyját két szolga őrizetére bízta, s megparancsolta, hogy azonnal öljék meg őket, ha őt valami baj érné. A két nő az öröktől nagy nehezen megtudta, hogy miért tartották őket őrizet alatt, s most szemrehányással fogadták a visszatérő Heródest. Amint Heródes mondotta, oly rendkívüli szerelemmel viseltetik Mariamne iránt, hogy nem bírta volna elviselni

azt a gondolatot, hogy halála után másé legyen. Mariamne teljesen elhidegült a féltékeny és véreskezű Heródes iránt, többé már leg-hízelgőbb szavait is megvetéssel utasította vissza; kigúnyolta őt, hogy nem más, mint a rómaiak rabja, népének árulója és családjának gyilkosa. Heródes nővére, Salome gyűlölte a büszke Mariamnet, s minden erővel azon volt, hogy Heródes szívében felkeltse a bosszút és a gyűlöletet; sikerült is neki; Mariamnet az őrzögő gyilkos halálra ítélte. Szerencsétlen anyja, hogy önmagát megmentse, becsmérelte saját leányát, de a hős Makkabeusok késői ivadéka szótlanul és büszkén tűrt el mindent, s oly bátorsággal halt meg, mint ahogy őseihez méltó volt. A gonosz Heródes később megbánva rettenetes ítéletét, gyakran őrzögött lelkiismeretfurdalásában; mintha látta volna a meggyilkolt, szeretett nőt, nevén szólította, s mintha hallotta volna erélyes és gúnyolódó szavait., ezekre felelt, ellenük védekezett.

Felzavart lelke ezután építkezésekben tombolta ki magát. Szamariát újra felépítette és Sebasténak nevezte el, épített egy szép várost is egy kis helységből, amelyet Straton-tornyának nevezett el. A Jordán forrásainál a császár tiszteletére templomot építtetett, ahol imádta Augustus szellemét., hogy Szíria királya legyen. Heródes sok pénzt költött magas terveinek elérésére, díjakat küldött az olimpiai játékokhoz, márvánnyal burkoltatta Antiochia egyik terét, s azt oszlopcsarnokkal vétette körül; testgyakorló iskolát építtetett Tripolisban, Ptolemaisban, Damaszkuszban, azonkívül templomokat Berytosban és Tyrosban. Arra is törekedett, hogy a zsidókat kivetköztesse nemzeti hagyományaikból, s evégből a város előtt cirkuszt épí tetett. A zsidókat görögökké akarta tenni, de a zsidóság sohasem volt makacsabb és semmiféle szigorúság, s a kivégzések hosszú sora nem térítette el attól, hogy atyáinak szellemét megőrizze és Heródesben bitorlót lászon. Elképzelhetjük a zsidóság elkeseredését a gonosz idumeai ellen már azért is, hogy a zsidó nemzeti büszkeség képviselőit, a Makkabeus-családot és a szép Mariamnet kivégeztette.

Heródes hízelegni akart a népnek, s azt hitte, hogy valamilyen vallásos cselekménnyel le tudja csillapítani dühét: felépíttette fehér márványból a templomot, úgy hogy messziről valósággal hóval fedett hegynek látszott a templomhegy a márvány vakító fehérsége miatt. Építését Kr. e. 20-ban kezdték meg; a belső része 18 hónap alatt, az egész templom 8 év alatt készült el, de azért még tovább is építettek rajta, úgy végleg csak Jeruzsálem elpusztulása előtti időkben készült el. Zsidó hagyomány szerint azért építette volna ezt a templomot, hogy bűneiért vezekeljen, de a valóság megcáfolja ezt a vélekedést, mert a király csak tovább dühögött, s úgy

látszott, minél öregebbé, annál kegyetlenebbé lett. Mariamne fiai, Sándor és Aristobulos Rómában nevelkedtek. A szép és büszke királyfiak engesztelhetetlen ellenséget találtak Saloméban, aki megrontásukra szövetkezett Antipaterrel, Heródes és Doris fiával és oly ügyesen keltették fel a király ellenszenvét a fiai ellen, hogy a gonosz atya a császárnál bevádolta őket, mintha anyjuk halála miatt életére törnének. A fiúk Augustus előtt olyan szépen védekeztek, hogy a császár maga is meghatódott, s felmentette őket a vád alól; de midőn hazájukba visszatértek, Heródes kínvallatással bizonyítékokat erőszakolt ki tőlük, s egy 150 tagból álló bírósággal halálra íteltette s megfojtatta őket (Kr. e. 6).

Salome és Antipater nemsokáig örülhettek a sikernek, mert egymásközt meghasonlottak, s Antipater bűnössége és testvéreinek ártatlansága napvilágra került. Augustus császár, aki úgy nyilatkozott, hogy inkább szeretne Heródes disznaja, mint fia lenni, megadta az engedélyt, hogy a gonosz Antipatert felelősségre vonják. Bíróság elé került, amely elítélte, s Kr. e. 3-ban kivégezték őt. Az öreg zsarnok nemsokára nagy betegségbe esett, amelyet semmiféle tudomány nem tudott enyhíteni. Halála előtt még máglyára ítélt két törvénytudóst, negyven tanítványával egyetemben, mert letörték a templom kapuja fölött díszelgő arany sást, a római uralom jelképét. Heródes szörnyű betegségét az egykorú írók borzalmas módon festik le: azt írják, hogy testében férgek nyüzsgöttek, szinte egész teste még életében oszlásnak indult s oly kimondhatatlan büzt terjesztett, hogy a halódó zsarnok elől mindenki, még leghívebb szolgálói is elmenekültek.

Miután kegyetlenségét egész életében kimutatta, halálában is hü akart lenni önmagához, mert parancsot adott, hogy a zsidók főbb embereit gyűjtsék össze és ha meghalt, végezzék ki. Azt gondolta, hogy örülni fognak halálán, legyen tehát a zsidóságnak oka arra, hogy halálát valami módon mégis meggyászolja.

Az evangélium elbeszélése szerint, Heródes élete vége felé a bethlehemi kisdedek meggyilkolásával tette fel a koronát kegyetlen életére; azóta neve a kereszténységben is mint a kegyetlenség és vérengző zsarnokság képe maradt fenn. A történelem kétségtelen tehetsége és uralkodásra való rátermettsége miatt a „Nagy” melléknévvel tüntette ki.

Heródes dinasztiaja a nép szívében nem verhetett gyökeret s azért halála után számos felkelés támadt az idegen uralom ellen, de mivel egységes vezetés nem volt, mindegyik kudarcba fulladt, Quintilius Varus, Szíria helytartója hosszas harcok után lecsende-

sította a lázadást, amikor is 2000 felkelőt feszítettetett keresztre az ország minden részében.

Heródes halála után a birodalma fiai közt a következőkép oszlott meg: Archelaus ethnarcha címmel megkapta Júdeát, Szamariát és Idumeát, Heródes Antipas Galileát és Pereát, Fülöp Bataneát, Trachonitist és Áuranitist. Archelaus, ahogy az evangélium is megemlíti, époly kegyetlen volt, mint atyja, s azért zsarnoksága miatt a galliai Viennébe száműzték (Kr. u. 6). Országát Szíriához csatolták, s a Caesareában székelő prokurátorok kormányozták, akik viszont a szíriai praetor alatt állottak. Heródes Antipas, Keresztelő szent János gyilkosa, 39-ben kegyvesztett lett, s Caligula Galliába száműzte. Fülöp jóindulattal és békésen uralkodott Kr. u. 35-ig, amikor utódok nélkül meghalt, s Tiberius országrészét Szíriához csatolta.

Ilyen volt tehát a Szentföld állapota azon időben, amidőn már beteljesedett Jákob jóvendölése, hogy elvétetik a fejedelmi pálca Júdatól és megszűnik a vezér családjából. A jámborok előtt mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy el kell jönni annak, aki küldetik és akire a nemzetek várakoznak.

IV. Jézus Krisztus.

A történelem központja és az idők beteljesedése Jézus Krisztus. Mindaz, amit eddig a Szentföldről tárgyaltunk, minden esemény, amely népeket sodort e földre, minden gondolat, amely a próféták agyából kipattant, minden érzelem, amely lelkükből izzóan szólt meg népükhöz és a világhoz, minden és minden azért történt, hogy e szent földön az isteni kinyilatkoztatás legfényesebb napja jelenjék meg és sugaraival átmelegítse és beragyogja az egész világot.

E tekintetben tehát Palesztina lesz a föld központja és Jézus Krisztus a történelem legnagyobb alakja, a királyok királya, mert valóban egyetlen és legfőbb király ma is mindenek felett. Minden ország, hatalom, eszme, törekvés, gőg és nagyratermettség felett egyetlen igazi uralkodó van ma is, a kereszt trónusának királya: Jézus Krisztus. „Te mondád, hogy én király vagyok, de az én országom nem e világból való!” — mondotta Pilátusnak.

Éppen azért igazi király, mert országa az istenség örök birodalmából szakadt ki és jött e földre. Királysága mindennap megújul

és mindennap nagyobb lesz. Áthatolhatunk a tengereken, de lelkének óceánját soha meg nem mérhetjük. Csinálhatunk, amit akarunk, de királyságát és uralmát a szív és ész már le nem vetheti. Akik nem hisznek benne, öntudatlanul is hódolnak neki. Ilyen hatalom még nem volt soha, ilyen királyság még nem támadt fel a világon. Krisztus örökké él bennünk. Caesarnak vagy Augustusnak nagyobb híruk lehetett korukban, mint Krisztusnak, s ma a száraz tudományé egész személyük. Ezzel szemben Krisztus maga az örökké friss élet, s éppen ezért király és uralkodó, mert csak igazi erő lehet igazi uralkodó Gyűlölik vagy szeretik, de mindegyik elismeri, hogy hatalom és gigászi nagyság az, amit áld vagy átkoz benne. Krisztus mindig jelentős és súlyos életgondolat marad.

Időszámításunk, kultúránk, speciális életünk vele kezdődött és eszméiben folytatódik kétezer éve. Ki állított még fel valaha ilyen trónt a szívekben? 2000 év! Roppant idő ez, hogy egy uralom ócska holmivá és jelentéktelen árnyékká legyen. S Krisztus még most is uralkodik és a szívek királya. Mi ez, ha nem az igazi királyság kritériuma? Hol vannak a kétezer éves dinasztiák? És az egész világ felett meg-megújuló tekintélyben, meg nem kopottan ragyog a krisztusi uralom. Soha felségesebb eszme nem bukkant még elő, mint ez: „Íme itt van egy lény, aki az idő felett áll”.

Méltó, hogy körülállják a világnak és a történelemnek nagyjai és csodálva mondják feléje:

„Én Ramses, Caesar, Nagy Sándor, Hannibál, Attila, Napóleon elismerem, hogy Te nagyobb hadvezér és nagyobb hódító vagy. Mi gyarló kufárok és hitvány akarnokok vagyunk Veled szemben. Több átok, mint áldás fakadt lovaink lábnyomán, s ahova léptünk, ott nem termett fű. A Te lépteid nyomán áldás fakadt. Ó király, a jóság királya!”

Megdöbbenek előtte a Nérók, a Dzsingiszkánok, a Timur-Lenkek és remegnek a szótól, mely a szelídség igéjével hajtotta uralma alá a világot.

Ők vért ontottak, s így akartak nagyokká lenni: ez pedig a maga vérét ontotta és így lett a népek királya.

Ők dőzsöltek a rabszolgák hátán és ez leszállott, hogy felemelje a koldust.

Ők elrabolták a népek aranyát és életét, hogy aranykoronával ragyogjanak és pompában éljenek: ez töviskoronával ragyog a világ felett és a maga életét adta oda, hogy sokaknak legyen életük.

Ők a halál hírnökei voltak és a nyomorúság szerzői: ez pedig eljött, hogy ledöntse a zsarnokok véres trónját és szabaddá tegye a rabszolgát.

A Golgota nagyobbá lett, mint a Kapitolium és az Akropolis. Ő a jóság királya, aki, mielőtt a királyok megjelentek volna előtte, előbb már kinyilatkoztatta magát a szegény pásztoroknak; mielőtt a gazdagokat szólította volna, már előbb meghívta a szegényeket; ki a betegeket gyógyította, a vakokat látni tanította, a bélpoklost megtisztította, a bénát ugrádozóvá tette, a holtat életre keltette.

Ennek a nagy királynak életéhez jutottunk el tehát, s ezzel eljutottunk a Szentföld legnagyobb dicsőségéhez is.

A próféták által megjövendölt idők telje elkövetkezett. A Megváltónak *meg* kellett immár születni. A népek telve voltak vágyakozással. Keleten is, nyugaton is várták annak a rendkívüli férfiúnak megjelenését, aki meg fogja a világot szabadítani mostani nyomorúságától. Tacitus írja, hogy sokaknak meggyőződése az volt, hogy Kelet magához ragadja az uralmat és egy zsidó származású férfiú fogja elnyerni a főhatalmat. Nem más volt ez, mint a messiási eszmének római gondolkodás szerint való kifejezése. A világon békesség uralkodott; Janus kapui zárva voltak. Soha alkalmasabb pillanat nem volt még, hogy a Megváltó, a megjövendölt időben, s az előre megmondott helyen, megszülessék.

Augustus császár összesen kilenc összeírást rendelt el a birodalmában, ezek közül az egyikben Dávid király ősi városában megjelent szent József és Szűz Mária, hogy ők is engedelmességesen a római parancsnak. A Szentírás Cyrinust vagy Quirinust említi meg, mint aki, mint Szíria helytartója, az összeírást eszközölte. Némelyek Cyrinus helytartóságát későbbre teszik, de meg kell gondolnunk, hogy ő már előbb is keleten tartózkodott, s Cylicia és Szíria részein olyan munkálkodást fejtett ki, amelyek feljogosították őt arra, hogy kiváló teljesítményeit tekintetbe véve, a Szíriában történő összeírást is reábizza a császár. A történelem tanúsága szerint a pontos és körültekintő Augustus az összeírások végrehajtására mindig kiváló és érdemekben gazdag férfiakat szokott kiválasztani.

Az isteni gondviselés így hozta tehát Betlehembe a kiválasztott Szüzet, s Betlehemben megszületett az isteni kiseded. Egy elhagyott istállóban kívánt az emberek közt megjelenni, angyalok hirdették eljövételét a pásztoroknak, fényes csillag vezérelte jászolához a napkeleti bölcseket. Heródes, aki mindig félt a zsidók közt lappangó elégedetlenkedéstől, s azoknak messiási eszméjétől, halálra kereste az ártatlan kisededet, mert bár semmikép sem hitt a zsidók megváltójában, de gondolta, hogy Dávid háza alacsony sorsban még életben lehet, s nem kell sok ahhoz, hogy a zsidó nép egy ilyen kisedben jövendő uralkodóját látva, esetleg népmozgalommal feleljen idegen uralmára. Betlehemben és környékén minden két éves és két éven

aluli gyermeket megöletett, de Isten terveit még sem hiúsíthatta meg. A gyilkos szándék felől Jézus nevelőatyja, József, anyagi kijelentés folytán értesült, s a kisdettel és anyjával Egyiptomba menekült. Bizonyos idő múlva bekövetkezett Heródes halála, s ők újra visszatérhettek hazájukba. József Jeruzsálem felé indult, s első dolga volt, hogy ott a gyermek bemutatása, s anyjának tisztulása kötelemének eleget tegyen. Ez alkalommal hallják az öreg Simeon és Anna próféta-asszony áradozó lelkesedését, mellyel a gyermeket a világ világosságának, s Messiásnak üdvözik. Heródes gyilkos hajlamú fia, Archelaus elől a galileai Názáretbe teszik át tartózkodási helyüket, s itt, e megvetett galileai városkában, tölti napjait a gyermek, növekedve korban és bölcsességben. Egészen 30 éves koráig a világ elől elrejtve élt, nem tanítatva senki által, külsőleg mint egyszerű ács fia, egészen addig az ideig, míg el nem érkezett a föllépésnek és a tanításnak ideje.

Krisztus születésének idejéről egészen pontos adatok, bár erről napjainkig számos művet írtak, még ma sincsenek birtokunkban, s úgy látszik, e téren nem is juthatunk tovább. Igaz ugyan, hogy kétezer év történetében néhány év nem játszik nagy szerepet. Dionysios Exiguus római apát (Kr. u. 530 körül) Krisztus urunk születését Róma városa alapításának 754. esztendejére teszi. Általános vélemény, hogy Krisztus születését 747-től a 751. esztendeig kell keresnünk. A Szentírás erre vonatkozólag a következő adatokat szolgáltatja: Krisztus Nagy Heródes idejében született, még pedig uralkodása végén, mert midőn Heródes meghalt, Jézus még kis gyermek volt; Krisztus nyilvános működését életének harmincadik, Tiberius császár uralkodásának tizenötödik évében kezdte meg; nyilvános fellépésének első esztendeje a herodesi templomépítés negyvenhatodik|évére esett. Ez adatok nyomán, különösen mivel Flavius Josephus szerint, Heródes 750 tavaszán halt meg, továbbá hogy az Evangélium értesítése szerint Krisztus Tiberius császár uralkodásának tizenötödik esztendejében mintegy harminc éves volt, a tudomány arra a megállapításra jut, hogy Krisztus születése évét 747 és 751 között kell keresnünk, s a valószínűség szerint a 749. év végén, vagy pedig a 750. esztendőben. A próféták jövendölése szerint a Megváltó eljövetelét egy férfiúnak kellett előkészíteni. Ez Isten lelkével betöltött férfiú Keresztelő szent János volt. A Messiást váró nép már-már őt tartja az ígért Megváltónak, de ez nyíltan

kijelenti, hogy ő csak a pusztában kiáltó előhírnök, aki előkészíti az Úr útját. Midőn Krisztus előtte megjelenik, hogy magát megkereszteltesse, nyíltan kijelenti a nép előtt, hogy ő nem Krisztus, s arra sem méltó, hogy annak, aki itt áll most köztük, aki az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit, még csak saruszíjait is megoldhassa. Csakhamar megnyilatkozik az ég a Megváltó nagy útjának elején, s megkeresztelésekor e szózat hallatszik a mennyei atya szájából: „Ez az én szerelmes fiam, kibem nekem kedvem telik”. (Mát. 3. 16—17-ig.)

Minthogy a roppant feladat, amelyre vállalkozik, nagy elmerülést kíván, továbbá, hogy példát adjon mindenkinek, aki a nagy eszmék útjára lép: a pusztába vonul, s ott imádsággal és böjttel készül arra, hogy a világ tanítója legyen.

Lássuk most nyilvános föllépése alkalmával azt a társadalmat, amelyben csodálatos működését immár megkezdi. Oly események játszanak össze, olyan szenvedélyek, pártharcok, babonák, ellentétek, előítéletek töltik meg a zsidó társadalmat, amelyeket okvetlenül ismernünk kell, ha Krisztus működését, tanítását kellőképp meg akarjuk érteni. Júdeát Pilátus kormányozza, mint procurator. A vérengző Archelaust a rómaiak már Krisztus után 6-ban, a galliai Viennebe száműzték, s Júdeát elszakították a többi zsidó tartománytól. Külön helytartó alá rendelték, aki a tengerparti Caesareában tartotta székhelyét. Palesztina több tartományában megmaradt a zsidó uralom, amint azt fentebb említettük s alább részletezzük.

Ne Ebben a világban, melyet már a poütika is eléggé megosztott, maga a zsidó szellem is többfelé húzott. Többféle politikai, társadalmi és vallási csoport tűnik elénk. Ott voltak mindenekelőtt a nagy papi és főúri családok, melyeknek kebeléből származnak a főpapok; ilyenek a Boétok, a Hannanok, a Fabik és a Kanitok. A főpapságot a római hatóság kegyéből lehet elnyerni, pénzen vagy cselszövések árán. E gazdag és gögös nemesség a népet tizedekkel terheli, s azért uralmuk ellen a nép haragja többféleképpen nyilatkozik meg.

Így énekelnek a hatalmasok ellen Jeruzsálem uccáin:

„Mily szerencsétlenség a Boétok családja! Átkozottak legyenek lándzsáik.”

„Mily vész a Kantaros családja! Átkozottak legyenek rágalmazó tollaik.”

„Mily átok a Hannanok családja! Átkozott legyen viperasziszegésük.”

„Mily csapás a Fabi-család, átkozott legyen súlyos karjuk.”

A nép nyomorát az adók és a tizedek kíméletlen behajtása még csak fokozza; hajdúik a nép csüireire és pajtáira törnek s onnan ragadják el a kivetett adókat. A Hannanok az Olajfák hegyén galambtenyésztő helyet és árucarnokot létesítenek, s oly egyedáruságot gyakorolnak e téren, hogy a szertartásoknál szükséges galamb hihetetlenül magas árra szökik.

Ez az osztály, mely jóllakva, biztonságban érzi magát, mely nem kíván ideálokért harcolni, melyet nem lelkesít semmi magasztos tan, sem a Messiásnak eljövetele, ez az osztály adja legtöbb tagját az anyagias szadduceusok rendjének. A túlvilági dolgokkal ezek nem törődnek, anyagelvűek, kételkedők, nem hiszik a test fel-támadását és az örökéletet, a rómaiakkal nem akarnak kikötni, csak jó hivatalokat kívánnak és sok pénzt akarnak keresni.

Velük szemben áll azoknak a társadalma, akik rajonganak a törvényért és a törvény tanítását szigorúan követik. Ezek a Hasszidim, azaz a jámborok, akik még Nagy Sándor hódítása idején keletkeztek, midőn szembe kellett szállni a zsidó szellemet átjáró görög szellemmel. Ezek mintegy a nép mózesi lelkiismeretét képezik. Várják a királyt, aki teljes fényben állítja vissza a zsidóság uralmát, s elűzi a pogányokat. Legnevezetesebb az összesek közül a farizeusok (Peresim = elkülönzöttek) felekezete, akik a tudomány előkelőiből verődtek össze, míg a szadduceusok a gazdagok osztályából származtak.

A farizeusok a Kr. e. századokban keletkeztek, amikor a törvénynek és a zsidó erkölcsöknek védői és megőrzői voltak, de most Krisztus korában egészen belebonyolódtak szórszálhasogató tanaikba és különleges szertartásaikba. A lélek igazi érdekeivel már alig törődnek, de nagyon szem előtt tartják a törvénytiszta tisztaságot. A szadduceusok szerint oly aggodalmaskodók a tisztogatásban, annyira félnek a megfertőztetéstől, hogy még talán a nap tányérját is képesek volnának fényesebbre kicsiszolni. Ők azok, akik érdemet keresnek a mosakodásokban, akik meggörnyedt háttal járnak a böjt idején, szomorú, meg nem mosott arccal akarják kifejezni a lélek gyászát, végtelen imádságokban vélik elnyerni a lélek üdvét és tisztaságát. Ájtatosságuk csak álarc és képmutatás, mely belülről súlyos bűnöket takar. Ez a felekezet mindig kész aprólékos vitákra, melyeknek erdejétől nem látja a lényegét, s melyeknek felhőjétől nem tűnik elébe a mennyboltnak kékje.

A szertartások felett vitakoznak tudósaik és vetélkedő iskoláik. Nagyfotosságú kérdésekké válnak, vajjon az engesztelő ünnep napján a tömjént a Szentek szentje előtt kell-e elégetni, vagy pedig a Szentek szentjében. A húsvéti bárány elkészítése megsérti-e a

szombatot? A tizedet csak a gabonától, bortól és olajtól kell-e szedni, vagy talán az ánizstól, köménytől és fodormentától is? Érvényes-e az égre, földre, Jeruzsálemre vagy a lélekre tett eskü, vagy ha csak Istenre hivatkozunk. Szabad-e a templomra, a templom aranyára, az oltárra, vagy az oltáráldozatra esküdni? Szabad-e a szombati napon tojt tojást megenni? Hillel erre nemmel felel, de Samai nem oly szigorú. Ez utóbbi megengedi szombati napon a gyermekek tanítását és a betegápolást, de már a hajóraszállás, vagy egy város ostroma a szombatot megelőző három napon tilos.

Maga a nép nem sokat törődik ezekkel a tanokkal, hagyja őket vitatkozni, s inkább vár ez a nép valakit, aki igazán megtanítja őt Istennel beszélni. Érdekes osztály az anyagias és vallással nem sokat törődő adószedők vagy publikánusok, a császári kincstár alkalmazottjai, akik megvizsgálják az árukat, kibérelnek a vámokat, beszedik a híd- és útvámokat. Ezek, mint a bűnösök legutolsói, mindenféle nagy megvetésben és gyűlöletben állottak. Termékei voltak nekik a kusza világnak és lelketlen rendszernek, amely az Istenhez való igazi emelkedésről semmit sem tudott.

Különös csodálatunkat érdemli meg e zilált korszakban azon kevés jámbornak társasága, akik igazán Istennek tetsző életet folytattak, de akik különleges életmódjukkal a társadalomra mégsem hatottak, mert attól magukat egészen elkülönítették. Ezek voltak a terapeuták, vagy esseusok társasága. A Holttenger nyugati partján éltek valóságos szerzetesi életet; mindenük közös volt, napirendjük munka, imádság és étkezés közt oszlott meg. Nem törődtek a bűnös világgal, életüket egészen az Istenségnek szentelték s imádságos lélekkel emelkedtek fel az Úrhöz életük minden órájában. E jámborok azonban éppen a világtól való elzárkozottságuk és különleges szigorú életmódjuk miatt a néptömegre nem lehettek hatással. Ezek már Kr. e. egy századdal tűntek fel, s egészen Jeruzsálem pusztulásáig folytatták istenes életüket.

Az uralkodó Heródesnek párthíveiből tevődött össze a herodiánusoknak inkább politikai gyülekezete, ők meghódolnak az idegen uralkodónak, akit pedig, mint idumeust, az igazi zsidó gyűlöl és megvett, mert hiszen a császárnak istenségére esküdt fel. A herodiánusok ezekkel ellentétben azt vallják, hogy a hatalmasokkal együtt kell haladni, s a római uralomnak szolgálni kell, mert ellene sikerrel úgy sem léphetnek fel.

A pártokra való oszlás mellett a zsidó állam kebelében, egy másnemű megkülönböztetésére is akadunk. Az igazi vallásos zsidóság, azaz Júdea népe, megvetéssel nézett még a galileaiakra és a samaritánusokra. Galilea a buzgó zsidó előtt gyanús volt, mivel

sokféle nemzet betelepítése folytán az igazi tiszta zsidóság verés eszmekeveredésén ment át; azért nevezték Galileát a nemzetek Galileájának (*Galilaea gentium*). De leggyűlöletesebb volt a szamaritánusok felekezete. A szamaritánusok eredetileg zsidók voltak. Midőn Roboám király, kinek uralkodása előtt a zsidók egy országot képeztek, Sichembe jött, hogy magát Izrael királyává megválasztassa, az ott összegyűlt zsidók csak oly feltétellel akarták őt királlyá választani, ha a Salamon által rájuk rótt terheken enyhít. Mivel Roboám nem engedett, a zsidóság két részre szakadt. Salmanassar, az asszírok hatalmas királya, Izrael országát feldúlván, sok zsidót fogságba vetett, s ezek helyébe sok idegen és pogány, mint dineusok, afarsakakeusok, atarfaleusok, afar-seusok, erkuaeusok, babiloniak, suszanekeusok, dieviák, elamiták és mások költöztek be, akiket Asefanar Szamariába hozott. Ezek a jövevények Jehova tiszteletét *i* összekeverték saját bálványimádásukkal, s egy különös kultuszt alakítottak ki. A babiloni fogságból Zorobabel vezérlete alatt hazatért zsidók e fajvegyüléket nem ismerték el magukkal egyenrangúnak, nem is engedték meg, hogy a jeruzsálemi templom építésénél közreműködjenek, aminek következtében Szamaria lakosai a Sichem fölött levő Garizim hegyen külön templomot építettek. Ez időtől kezdve a zsidók és a szamaritánusok között engesztelhetetlen gyűlölet állott fenn; jámbor zsidó nem is utazott keresztül az ő országrészükön, s inkább átkelt a Jordánon és azon ismét visszatért Galilea felé, semhogy a gyűlölt tartományon keresztül kelljen vonulnia. Itt volt tehát egy nép, amelyet gyűlölet és megvetés vett körül. De a szamaritánusok nem kevésbé gyűlölték a zsidókat, s e gyűlöletüket mind a mai napig megőrizték.

Miután tehát megszemléltük a zsidó társadalom meglehetősen széttagoltságát, tekintsük meg tüzetesebben politikai berendezettségüket is.

A zsidók szolgaságuknak ez idején függetlenségüknek némi látszatát megőrizték, s e szabadságukra féltékenyen vigyáztak. Természetesen nem volt ez egyéb, mint kicsinyes hiúság, mert hiszen a római birodalom annyira vasmarkában tartotta őket, hogy az egész függetlenségi játék szinte nevetségesnek látszik előttünk. Mikor Heródes az újonnan épült templomra római aranysasokat tétetett, ezt a buzgó zsidók letépték onnan; mikor Pilátus seregének zászlóit római istenekkel díszítette, valóságos lázadás tört ki.

Ha mégis beszélhetünk valamely tekintélyes törvényhozó testületről, mely legalább vallási ügyekben némi tekintéllyel bírt, ez a szanhedrin volt. A Hasmoneusok alatt meglehetősen befolyásra tett

szert. Mikor a rómaiak Júdeát elfoglalták, meghagyták ugyan e gyülekezetet, de hatalmát korlátozták. A szanhedrinben a főpap elnökölt, alelnöke „Ab-Bet-Din” (bírótság atyja). A testületbe a főpapságra igényt tartó családok tagjait választották be. A gazdag és régi, előkelő nemzetségből származó kiválóbb férfiakat a nép véneinek, a tudósokat, a tóra másolóit és tanítóit írástudóknak, a törvény magyarázóit és az iskolák fejeit rabbiknak, azaz tanítóknak nevezték.

Ezek voltak tehát azok a szervek, amelyek a zsidóságra, legfőképp vallási értelemben, erős hatást gyakorolhattak. Hatalmuk mindenestre az uralkodó rómaiak bölcs elnézése folytán némileg nagyobb volt, mint ahogy általában az egyházi férfiaké szokott lenni. A szanhedrin jogköre nagyon kiterjedt és különféle volt. Ami a zsidó élethez tartozott, minden tekintetben e gyülekezetnek volt alárendelve. A hit, a jog és a szertartás kérdéseiben dönt, meghatározza a naptárt, peres ügyekben bíraskodik, a faj tisztasága felett őrködik. A hagyományok és a törvény mind az ő ítélőszéke elé tartozik, maga elé idézi a káromkodókat, a hamis prófétákat és el is ítéli őket halálra vagy megkövezésre, amely esetben Krisztus halála előtti időben már a római helytartó beleegyezésére volt szüksége.

Jézus idejében ez a testület már nem volt olyan tekintélyes és olyan tiszta szellemű, mint azelőtt. Megérthető ez abból is, hogy a főpap maga is a világi hatóságtól függött s a királynak és a rómaiaknak kedvében kellett járnia. A nép vallásos érzésének és túlzó hajlamainak kifejezői nem is annyira a szadduceus érzelmű szanhedrin-tagok voltak, mint inkább a farizeusok és az ú. n. zeloták, a buzgólkodók, akik fanatikus hévvel törekedtek leküzdeni mindazt, ami a zsidóság szent érzelmeit megsérthetné.

A zsidóságnak Jézus idejében volt elég oka a panaszra. Archelaus erőszakoskodása és kegyetlensége, a végleges szolgaság elismerése gyanánt fizetett évi adó, a római helytartó kormányzása, elég csapás volt a zsidó nemzeti önérzetre. Minden zsidó, aki buzgólkodott a törvényért, sértve érezte magát legszentebb érzelmeiben. Most már nem kísértett a bálványozás mételye, vallási tekintetben, minden széthúzás ellenére, sokkal jobban összetartottak a zsidók, mint a királyok alatt.

Róma maga is ismerte a zsidóságnak ezt a hangulatát, s lehetőleg kimélni igyekezett a zsidóság vallásosán nemzeti érzületét, mint ahogy Tiberius mondotta: „A jó pásztor megnyírja nyáját, de nem nyúzza meg”.

Maguk a helytartók sem akarták ezt az érzületet megsérteni, de néha mégis előfordultak olyan esetek, amikor a zsidóság méltán

érezte a római alávettség igáját. Coponius volt az első helytartó; Valérius Gratus helytartó után Kr. u. 26 körül a császár Pilátust küldötte negyedik helytartóul Júdeába. Pilátus, mint új ember és tapasztalatlan, úgy látszik nem ismerte még a zsidók érzékenységét, s azért azt hitte, hogy a római hatalommal majd megmutatja nekik, hogyan kell igazi alattvalókként viselkedniök. Midőn kormányát átvette, katonaságának megparancsolta, hogy éjjel jelvényeikkel együtt, melyeken istenképek voltak, a városba vonuljanak. Mikor a zsidóság ennek híret vette, könyörgött Pilátusnak, hogy ne gyalázza meg istenképeivel a szent várost. Öt napon át könyörgöttek a zsidók a helytartó előtt, mire ő az elégedetleneket a színkörbe hívatta, s ott fegyveres katonákkal támadtatott rájuk. A zsidók inkább meghaltak volna, semhogy a szent város meggyalázását megérvék, s bátran tartották oda nyakukat a kardok elé. Pilátus ekkora áldozatkészségtől megrettent s most már kész volt, hogy a pogány jelvényt eltávolítsa Jeruzsálemből. Mikor később engedékenységét megbánta, s erőszakoskodásait megújította, vad gyűlöletet keltett Róma uralma iránt. Most már úgy érezték a zsidók, hogy kell valakinek jönnie, aki ez átkozott uralomtól meg fogja szabadítani őket, s vártak egy harcias Messiást, egy mindenekfelett uralkodó királyt, aki isteni hatalommal törí szét a bilincseket, aki úgy fog megjelenni, mint a villám; a legyőzött népeket megítélni, s utána nagy boldogság kora következik. Voltak, akik két Messiást vártak, egyet, aki szenved és küzd, majd legyőzik őt, de a másik, a győzedelmes Messiás, diadala fényében fog tündöklenni.

Ilyenek voltak a közállapotok, midőn az Úr Jézus megjelent. Valóban úgy jelent meg, mint a villám, teljes fényben tündököl egész lénye és szellemének ereje. A nép rögtön felismerte, hogy soha nem hallott tanokat, mindent felülmúló eszméket hirdet, melyeket meghallgatni érdemes, amelyek az egész embert és annak minden vonatkozását Istennel és a természettel annyira átjárják, hogy így ember, ily magasztosán és léteátalakítóan, sohasem szólott. Eleinte Galileában, később Júdeában is, városról-városra jár, majd a zsinagógákban, majd a magánházakban, vagy a szabad ég alatt, soha nem hallott ékesszólással, megindító elbeszélésekkel fűszerezve hirdeti égből hozott tanítását. Mindenekelőtt Isten lényegéről és természetéről kijelenti, hogy Isten egységes tiszta szellem, akit lélekben és igazságban kell imádni; Isten végtelenül szent és igazságos, de egyszersmind jó és irgalmas, mindenek teremtője és kegyes atyja; mindenre gondot visel, ruházza a rét liliomait, gondja van egy nyomorult kis verébre is, s tudta nélkül még egy hajszálunk sem eshetik ki. Nem rettenetes és bosszúálló Isten,

hanem megbocsátó Atya, akinek angyalai sokkal jobban örülnek egy megtérő bűnösön, mint kilencvenkilenc igazon. Ez Krisztus szelleme, aki nem veti el a bűnösöket, hanem felemeli őket a földről, s az asszonyt, aki bűnös vala a városban, az asszonyt, akit a házasságtörés miatt a tömeg kész megkövezni, megbocsátó kegyelmébe fogadja. Egyaránt kedvesek előtte a felnőttek és a gyermekek, a tudósok és a tudatlanok, csak a megrögzött konokságot és az öntelt kevélységet ostorozza, amelyre díszpéldányokat találhatott a gógös farizeusok között. Ezek a „vipérák fajtái”, a nép félrevezetői, a külsőségeken botránkozó nyomorult lelkek, akik a magasabb gondolatokat nem tudják megérteni; akik Isten igazi imáadására és szeretetére aprólékos elfoglaltságaik és nyomorult tisztasági fantazmáik miatt nem tudtak felemelkedni. Krisztus látja, mennyire távoltartják a népet a bensőséges, igazi istenszeretettől és ezért nem szűnik meg őket ostorozni. Ez ósdi és begyepesedett fejű társaság természetesen nem képes elviselni az új gondolatokat s azoknak hirdetőjét halálra keresi. Még inkább feltűzeli a hivatalos körök gyűlöletét az a nyilatkozat, amelyet Krisztus magáról és isteni küldetéséről jelent ki. Ő Isten fia, ki létezett, mielőtt Ábrahám lett volna, aki azért jött a világra, hogy azt üdvözítse, aki út, igazság, élet, s a világ világsága, akit ha követünk, nem járunk sötétségben. Ezek a kijelentések teljesen elegendők voltak arra, hogy a törvény betűi szerint gondolkodó fejek mellőzzék és meg ne értsék magasztos tanait. Pedig erkölcstana oly tiszta, elvei oly magasztosak, milyeneket emberi ész soha ki nem gondolt, milyeneket ajk eddig nem hirdetett. Az emberek egyenlőségéről Isten előtt, a lélek fiainak igazi szabadságáról, a szeretet mindent átjáró törvényéről senki sem beszélt még ily meggyőzően és magasztosán. „Szeresd a te Uradat és Istenedet teljes szívedből, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” — ez a legfőbb törvény, ez a szeretet parancsa, amely minden más törvényt felülmúl és mindent magában foglal. Előtte nincs kivétel e szeretet alól, a szamaritánus épúgy felebarátunk, mint a legjámorabb zsidó, s a szeretetre mindenki, még a legnagyobb bűnös is, számot tarthat. Azt akarja, hogy a szív egészen nemes, nagylelkű és megbocsátó legyen. Tanítása úgyszólván minden életviszonyokra kiterjed. Megreformálja a házasság intézményét, s azt tiszta szentségi egyesülés méltóságára emeli; megtanít szeretni a bűnösöket, gyámolítani a betegeket és ügyefogyottakat, látogatni a börtönben sánylódot, szívélyesen fogadni a hajléktalanokat, táplálni az éhezőket, felruházni a mezíteleneket. Lelki és testi nyomor enyhül jószágos keze nyomán, a poklosok tisztulnak, a süketek hallanak, a bénák járnak, a vakok látnak, a holtak megelevenednek.

Sohasem hirdettek tisztább, egyetemesebb tant, sohasem ismerte meg mélyebben az ember önmagát és célját. A lélek mélysége még sohasem nyílt meg ennyire, mint éppen akkor, midőn Krisztus csodálatos igéit hirdette az emberiségnek. A jövő századok minden

nemes törekvése, a mai kultúra számtalan vívmánya keletkezett akkor Palesztina földjén, az isteni mester ajkán.

Amilyen hatalmasan beszélt, olyanok voltak a cselekedetei is. Maga a nép mondta: nem olyan, mint az írástudók és farizeusok, akik csak beszélnek, hanem hatalma is van, hogy szavainak megadja az igazság sziklaalapját. Csodálatos cselekedeteit nem titokban, hanem a köztereken, megszámlálhatatlan tömeg szeme láttára, sőt halálos ellenségei jelenlétében is művelte. Ez isteni tettek oly ismeretessékké lettek az egész világon, hogy az apostolok egy későbbi tanítványa, Quadratus, Hadriánhoz intézett védő-

iratában így beszélhet:

„Krisztus-csodákat még tegnap is lehet látni. A betegek, akiket meggyógyított, a halottak, akiket visszaadott az életnek, nemcsak látszólag voltak gyógyultak és elevenek, hanem így is maradtak, nemcsak míg a Megváltó a földön járt, hanem azontúl is, mikor már elhagyta a világot, hogy néhányan napjainkig éltek.”

Miután ily csodálatos dolgokat hajtott végre, szinte magától értetődő, hogy számosan sereglettek köréje. A hívők közül tizenkettőt választott ki, akiket apostoloknak nevezett; ezek állandóan körülötte maradtak, hogy tanítását behatóbban szívükbe fogadják, s fül- és szemtanúi legyenek csodálatos tetteinek.

Mínthogy Jézus azt akarta, hogy tanítása az emberiség közt fennmaradjon, azért nemcsak ideiglenesen akart az emberek közt működni, hanem társulatot is alakított, amelyet egyházának nevezett; ennek feladata volt, hogy eszméit az egész világon elterjessze.

Hogy társaságában meglegyen a szilárd egység és a központi vezetés, Simont, Jónás fiát az egyház sziklaalapjául választotta ki, s azért nevét Kephasra, azaz Péterre változtatta. Neki adja továbbá a legfőbb hatalmat, midőn jelképesen átadja neki a mennyek országának kulcsait, s hatalmat ad neki arra, hogy oldozzon és megkössön s cselekedeteinek époly érvénye lesz az égben, mint a földön.

Eközben a papok és írástudók féltékenysége mindinkább felkelt ellene, különösen mivel rút hibáikat kíméletlenül ostorozta, s a

nép előtt szent életével és hatalmas cselekedeteivel nagy lelki hatalomra tett szert. Nem szűntek meg ellene haragra tüzelni a tudatlan tömeget, s mivel úgy látszott, hogy folyton erősödő befolyását semmi álnoksággal meg nem törhetik, elhatározták, hogy megölik őt. Jézus előtt ez nem volt titok, sőt tanítványainak előre is megjövendölte szenvedését és halálát. Ellenségei elől nem tért ki; nem bújt el akkor sem, amikor a nép üdvivalgással, mint Dávid fiát ünnepelte, bár tudhatta, hogy ilyen hatalmas tömegmegmozdulás csak siettetheti elítéltetését és halálát. Csakhamar elközeleg dicsőséges végének napja, mikor is a kovásztalanok első napján tanítványaival együtt megeszi az utolsó vacsorát, a húsvéti bárányt. Semmi jele sincs benne a töprengésnek és a gyáva menekülésnek. Bár tudja és érzi, hogy itt az utolsó órája, mégis a legnagyobb nyugalommal szól tanítványaihoz; alázatosságra, szeretetre tanítja őket, s maga is példát adva nekik, megmossa tanítványainak lábát. Örök emléket is hagy nekik és az emberiségnek, midőn szerzi az élet kenyerét, az oltáriszentséget és a lelki halhatatlanság italát, a bor színe alatt jelenlévő vért, mely épűgy, mint az ő szent teste, az emberiség javáért „adatik”.

A tanítványok kisdéd csoportjában csodálatosképpen áruló akad, aki a főpap és tanács harminc ezüst pénzével megvesztegetve, kész átadni nekik isteni Mesterét. Júdas az emberi hálátlanság, könnyelműség és hűtlenség örök példaképe marad.

A Gecsemáné kertben imádkozik utolsó éjszakáján, midőn megjelenik az áruló és a szeretet jelével, a csókkal mutat jelt a felfegyverzett csőcseléknek, hogy kire tegyék rá a kezüket. Az emberek közül a legártatlanabbat kötélen vonszolják előbb Annás, majd Kaifás főpapok elé. Az ítélet nem lehet kétséges, de Krisztus nem is tesz semmi olyan kijelentést, amellyel tanítását visszavonná vagy méltatlan bírának bocsánataért esdekelne. Nyíltan kifejezi, hogy ő nem közönséges ember, hanem az „áldott Istennek fia”, akit bírái meg fognak látni nagy hatalommal eljönni az ég felhőiben. E kijelentésére egyértelműleg halálra ítélik őt. Kétségtelen, hogy ez ítéletet mindjárt végre is hajtották volna, ha a rómaiak el nem vették volna tőlük, nem sokkal ezelőtt, a halálos ítélet végrehajtásának jogát. Ezért reggel, miután gonoszul megkínózták, az éppen Jeruzsálemben tartózkodó Pontius Pilátus helytartó elé hurcolták, s ott az istenkáromlás helyett, most már nagyrészt politikai bűnökkel vádolják. Mint felforgatót, mint álmessiást, mint a császár ellenségét állítják oda, mert tapasztalatból tudták, hogy a rómaiaknak már előbb is sok bajuk volt, hasonló rajongó pártvezérekkel. Így akarták megfélemlíteni a jellemében nem valami erős helytartót,

akinek minden gondolata, minden igazságkeresés előtt, az volt, hogy a császár jóindulatát el ne veszítse. Ha ilyen úgynevezett rajongót, szívére hallgatva, büntetlenül elbocsátott, — így gondolkozhatott Pilátus — Rómában méltán zokon vehetnék, hogy egy ember miatt a vezető köröket nyugtalanságban és háborgásban hagyja meg. Pilátus tehát, miután egy ideig habozott, mert a rendkívüli jelenség őt is meghatotta, mégis a zsidók kezeibe adta Krisztust, s ily módon a Kálvária hegyére vitték őt, vállán a nehéz kereszttel, s ott a dél órájában szögekkel keresztre feszítették két gonosztevő között. A nép, amely változékony hajlamait követve, egészen a főpapok szavára hajlik, s előbb még nem átalott egy gonosztevőt elébe helyezni, legborzasztóbb kínjaiban is gúnyolja és káromolja. Krisztus talán soha sem volt még oly nagy, amidőn a kereszten átszegezve is ez örök szavakat mondja káromlóíért: „Atyám, bocsásd meg nekik, mert nem tudják mit cselekszenek!”

Haláltusája három óráig tart, melynek végén mennyei atyja kezébe ajánlja lelkét, majd lehajtja fejét, s kiadja lelkét. Hogy halála egészen bizonyos legyen, egy katona, a hagyomány szerint Longinus, lándzsával átszúrja oldalát, amelyből víz és vér jön ki.

Estefelé Arimathei József, egy előkelő férfiú, titokban Jézus követője, bátran bement Pilátushoz és elkérte holttestét. Nikodemussal együtt levette tehát a testet a keresztről és egy újonnan vágott sziklasírba rejtette; egy sírba, melynek szentsége és fölsége évezredekre megszentelte ezt a helyet, s a keresztény világ tiszteletének központjává tette.

A főpapok és írástudók visszaemlékezve arra, hogy Krisztus feltámadásáról beszélt, öröket állítottak a sírhoz, s azt le is pecsételték, de a diadalmas Élet áttörte a sziklafalat, s harmadnapon dicsőségesen feltámadott. Megjelenik tanítványai előtt, szól előttük jövőendő országáról, s megtanítja őket arra, amit akkor kell majd tenniök, mikor ő már nem lesz közöttük. Negyven napig jár köztük, megjelenik sok hívének, sőt egész népseregnek is, majd dicsőségesen visszamegy mennyei atyjához, oda, honnan harminchárom évvel ezelőtt a világra eljött mint síró kiseded. Megpróbálva a szenvedések tüzeiben, s a kereszt gyalázatán át örök életre jutva ül a mennyei Atya jobbja felől. Krisztus alakja eltűnik tehát a földről, de soha még földön járó lény nem vésődött annyira az emberek elméjébe és szívébe, mint Ő. Életének műve él, anélkül, hogy betűt is leírt volna tanításából, megható egyénisége és szelíd lénye mindnyájunk előtt oly elevenen jelenik meg, pedig sem képe, sem szobra nem maradt utána.

Krisztus külső megjelenésének, arculatának és alakjának kér-

dése sokat foglalkoztatta a hívőket és a hitetleneket egyaránt. De véglegesen kimondhatjuk, hogy mindazok a képek, melyek róla mint „igaziak” fennmaradtak, nem tarthatnak számot eredetiségre. Legnevezetesebb az Abgar-féle képmás, amely Abgar edessai fejedelem udvarában készült volna, akit Krisztus meglátogatott; e kép a későbbi idők jámbor alkotása. Szent Jeromos említ egy szobrot, amelyet Caesariában látott, s állítólag Krisztusnak az a képmása volt, melyet a meggyógyított evangéliumi asszony készített. Azonban a tudomány nem tartja valószínűnek Szent Jeromosnak e híradását, s hihetőleg valamely más, pogány művészektől származó képmásról lehetett szó. Veronika kendőjén látható Krisztus-arcot a tudományos kritika szintén nem tartja hitelesnek, bár ez emléket kegyelettel megbecsüli. Lentulus egykori levele a római tanácshoz, melyben Krisztus külsőjét vonzóan írja le, szintén nem hiteles, s legutóbbi átdolgozásában a 12. század óta ismeretes.

Krisztus egyébként nemcsak az evangéliumokban szerepel, hanem a legjelesebb zsidó és pogány írók is megemlítik személyét. Flavius Josephus így ír Krisztusról: „Ugyanezen időben élt Jézus, egy bölcs ember, ha mégis embernek szabad volt mondanom. Mert csodás dolgokat művelt és tanítójuk volt azoknak, kik az igazságot örömmel hallgatják; és sok követője volt, mind a zsidók, mind a pogányok közül. A Krisztus volt ő, kit midőn nemzetünk fejedelmének bevádolására Pilátus kereszthalálra ítélt, azok, kik kezdetben szerették, később sem szüntek meg tisztelni. Harmadnap élve megjelent nekik, amint az isteni próféták ezt és sok más egyebet megjövendöltek róla; és ettől kezdve a keresztények nemzetsége, mely tőle nyerte nevét, mai napig fennáll.”

Nevezetes bizonyos Marának fiához, Serapionhoz Kr. u. 73 körül írt szír nyelvű levele, melyet az angol Cureton tett először közzé. E levélben Mara, egy a görög bölcselkedésben kitűnően jártas, de benne megnyugvást nem találó férfiú, száműzetéséből vigasztalja és oktatja fiát, miközben Krisztust Sokrates és Pythagoras mellé állítja és őt mint bölcs királyt magasztalja, kit ugyan ellenségei kivégeztek, de ha megöletett is, az általa adott új törvényben folyvást él és örökké élni fog.

Tacitus évkönyveiben szintén találunk hiteles értesítést Jézusról. Midőn Nero elpusztította Rómát, a keresztényekre fogta a gyújtogatást, s ez esemény leírásánál Tacitus ekképpen nyilatkozik: „Nero tehát, hogy a rémhírnek elejét vegye (mivel a nép őt vádolta a gyújtogatással, s ezért lázongani kezdett), bűnbakokat keresett és talált is ilyeneket, akiket azután legválogatottabb kínzásokkal

végeztetett ki; ezek voltak azok, akiket a nép általában keresztényeknek nevezett, s őket gonosz tetteik miatt különösen gyűlölt. Ennek a névnek szerzője Krisztus, aki Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilátus helytartó által elítélve halálbüntetést szenvedett.”

Suetonius hírt ad arról, hogy Claudius császár kiűzte a zsidókat, akik Chrestos bujtogatására folyton lázongtak. Az író valami keveset hallott Krisztusról és a keresztényekről, akiket sokan még zsidóknak tartottak; midőn Claudius őket a városból kitiltotta, új és a római erkölcsökkel feltűnően ellentétben álló viselkedésük és tanaik miatt, ezt a ténytet úgy fogja fel az író, mintha valami lázadó népségtől szabadult volna meg a főváros.

A jeruzsálemi talmud, mely 150 körül keletkezett, megengedi, hogy Jézus csodákat művelt, holtakat feltámasztott, vakoknak visszaadta látását, hanem mindezt Isten nevének bűbájosa, kuruzsló módon való kiejtésével tudta elérni.

Krisztus mennybemenetele után az apostolok nagy buzgósággal láttak hozzá tanainak terjesztéséhez. Miután pünkösd napján a Szentlélek megerősítette őket, félelem nélkül hirdetik az igét; csakhamar megalakul az első hitközség, melynek tagjai „egyek voltak az imádságban és a kenyérszegés közösségében”.

Az apostolok merész föllépése heves üldözést vált ki. A főtanács megdorgálja, majd testi fenyítésre ítéli őket, de ők „inkább engedelmeskednek az Istennek, mint az embereknek”. A nagytekintélyű Gamaliel csillapítja őket bölcs mondásával: „Ha e dolog emberektől van, el fog bomlani; ha pedig Istentől van, nem ronthatjátok el azt.” (Ap. csel. 5., 38—39.)

Csakhamar vértanuja is lesz az első gyülekezetnek; István, a szerep, „malasztal és erővel teljes férfiú, akit lángoló igehirdetése miatt ellenségei megköveznek”. (Kr. u. 36 vagy 37-ben.)

A heves üldözés csak előnyére vált az új tanításnak; egész Júdeát és Szamariát bejárják az apostolok, sőt némely igehirdető egészen Ciprusig és Antiochiáig is eljutott. Ezalatt mindinkább előtérbe jut az a kérdés, vajjon a pogányokat is fel lehet-e venni az egyházba? Szent Péter kinyilatkoztatásból tudja meg, hogy most már nincs különbség zsidó és pogány közt, s a pogány Cornelius százados személyében felveszi az egyház kebelébe az első pogányt.

Kiváló segítő társat találnak az apostolok a farizeusi iskola jeles növendékében, Saulban, akit később Pálnak neveztek el, s ki a keresztények heves üldözőjéből lett Krisztus apostolává és a nemzetek lángszavú térítőjévé.

A jeruzsálemi egyház ezidőben súlyos szorongatásnak volt kitéve. Heródes Agrippa, hogy a nép kegyét megnyerje, üldözni

kezde a keresztényeket. Ez üldözésben idősebb szent Jakab apostol, szent János testvére, vértanúhalált szenvedett. A fejedelem egyúttal fogságba vetette Pétert is, hogy a húsvéti ünnepek után kivégeztesse, de az apostolok fejedelmét az Úr angyala csodálatosan

kiszabadítja a börtönből. Péter kiszabadulása után eltávozott Palesztinából, s utána Jakab apostol maradt vissza Jeruzsálem püspökéül. Vessünk most már egy pillantást azokra az állapotokra, amelyek ekkor a Szentföldön voltak. Pilátus Krisztus u. 36-ig volt helytartója az országnak, mikoris Vitellius szíriai helytartó, egy derék és szelíd ember, a zsidók panaszára Pilátust állásától megfosztotta. Krisztus elítélőjét később a galliai Viennébe száműzték, s a hagyomány szerint, miként az áruló Júdás, ő is saját kezével vett véget életének.

Most már Júdea I. Heródes Agrippa uralma alatt ismét egyesült Szamariával (41-től 44-ig). Mariamne unokája, a Heródes parancsára kivégeztetett Aristobulos fia, Rómában nevelkedett, ahol Tiberius fiainak és unokaöccseinek játszótársa volt. A császári udvar kegye, mivelhogy még Tiberius életében Caligulának tett hízeltő nyilatkozata miatt börtönbüntetést szenvedett, hálaképpen odaadta neki a zsidó tartományok egy részét. Megkapta Fülöp négy edes-fej edelem országát, Abilinet, s néhány tartományt a Jordán völgyében s 38-ban hajóra szállt, hogy Palesztinába menjen. Heródes Antipas szintén szeretett volna nagyobb területet és királyságot, s a gonosz Herodias buzdította is, hogy Rómában kérjen magának koronát; de kitüntetés helyett feleségével együtt száműzetésbe küldték őt; Spanyolországban fejezte be életét. Agrippa rágalma törte nyakát a „ravasz rókának”, aki besúgta Rómában, hogy a parthusokkal szövetségben áll, s nagy sereget készül összegyűjteni. A hálás rómaiak most Heródes Antipas negyedes fejedelemségét is Agrippának adták.

Petronius, Szíria helytartója parancsot kapott a császártól, hogy állítsa fel szobrát a jeruzsálemi templomban. Minden más nemzet örömmel teljesítette a hasonló parancsokat, de a zsidók kétségbe voltak esve; térdenállva könyörögtek Petroniusnak, hogy vonja vissza parancsát, mert különben rettenetes harcot idéz elő. Agrippa Rómába sietett, de Caligula oly hevesen támadt rá, midőn kérését előadta, hogy a király elájult. Még a kegyetlen császárt is megghatotta régi hívének kétségbeesése s utasította Petroniust, hogy a szobor felállítását mellőzze.

Agrippa Caligula meggyilkolása után oly ügyesen avatkozott be az új császárválasztásba, hogy barátja, Claudius lett a császár. Ez most hálából kinevezte őt Archelaus egész egykori területének királyává. Most tehát ismét együtt volt az az ország, amelyen egykor Dávid uralkodott. Agrippa a zsidókkal szemben igen kegyes volt, sokat építtetett, megerősítette és megnagyobbította Jeruzsálem falait s elengedte a lakosságnak a házadót. Azt az aranyláncot, melyet barátja, Caligula ajándékozott neki, még pedig oly nagyságban, mint az a vasiánc volt, melyet börtönében viselt, a templomnak ajándékozta, s mint zsidó vett részt a vallási szertartásokban. A nép nem feledhette el, hogy Mariamne unokája volt, s így a Makkabeusoktól származott. Agrippa a zsidó nép bánatára rövid uralkodás után, már 44-ben meghalt. Fia, II. vagy ifj. Heródes Agrippa, Claudius jóakarata ellenére sem követte őt az uralkodásban. A rómaiak félték a zsidók és a parthusok szövetségétől; Júdea királyságát ismét megszüntették, s Szamariával együtt Szíria prokonzulának uralma alá rendelték. II. Heródes Agrippa csak kicsinyke területet kapott északon, azonkívül felügyeleti joga volt a főpap választásánál, s kilátásba helyezték neki, hogy meg fogja kapni Chalkys királyságát.

A főpapkak nem volt valami nagy tekintélyük, a népet nem tudták fékmentartani, amely a buzgólkodók, azaz zeloták és hamis prófétáktól félrevezetve, számos felkelésben tombolta ki dühét a rómaiak ellen. Caspius Vadus prokurátor alatt (44-től 47-ig) Theudas és Tolomeius kelt fel, majd pedig a következő prokurátor Tiberius Alexander alatt galileai Júdás kezdett harcot a római uralom ellen; Ventidius Cumanus (47-től 52-ig) alatt Jeruzsálemben nagy lázadás tört ki, s ez alkalommal 20.000 ember vesztette életét. A következő helytartó Félix (52-től 59-ig) kapzsisága által tette gyűlöltté a rómaiak uralmát. Utódai Portius Festus (60-tól 62-ig) és Albinus (64) alatt mindinkább romlott a helyzet; úgy látszott, hogy egy nagy nemzeti kitörés elkerülhetetlen. Titkos törvényszékek alakultak, melyeknek fürge megbízottjai oly ügyességgel dolgoztak, hogy például Jonathan főpapot is megölték. Fölkelést fölkelés követett. „Csábítók voltak és csalók — írja Josephus Flavius —, kik isteni lelkesedés látszata alatt, újításokra és forradalmakra törekedtek, a népet rajongásra bírták és kicsalták magános helyekre, hol Isten felszabadításukra, csodát fog mutatni. Ha a tüzet elfojtották az egyik ponton, mint a láz a beteg testben, kitört más helyen”. A parthusokkal való háború, mely a rómaiakra nézve ezidőben nem volt éppen kedvező, a zsidókat arra buzdította, hogy velük összeköttetést tartsanak fenn. Így állott a helyzet, midőn a keményszívű,

igazságtalan és pénzéhes Gessius Florus (64) érkezett meg mint helytartó. Némelyek azt hiszik, hogy készakarva küldték ezt a vérebet Palesztinába, hogy eljárása végleg kétségbeesésbe kergetse a zsidó népet, s azután a gyűlölt fajt végleg kiirtsák.

Elérkeztünk tehát ahhoz az időhöz, midőn a zsidó népet gyötrelmei a kétségbeesés és lázadás tüzebe kergették, s ezzel a római birodalom rettentő erejét magára zúdítva, fővárosával együtt borzalmas véget ért.

Ily viszonyok közt fejlődött az egyház kicsinyke palántája Palesztinában. A nép, mely mindenestre győzedelmes Messiást akart, az alázatos Krisztust megvetette, s királyának és szabadító) ának el nem fogadta. Az egyház helyzete nehéz és szenvedésekkel teljes volt a zsidó földön. Jeruzsálem püspöke, ifj. Jakab, Alpheus fia, Jézus unokatestvére, aki a városban nagy tekintélyben állott, vértanúhalált szenvedett. Halálát Flavius Josephus így jegyzi fel: „Jakabot, Jézus testvérét, Festus római helytartó halála után és utódja Albinus megérkezése előtt, Ananus főpap bujtogatására agyonkövezték.” Hegesippus szerint pedig: „előbb a templom tetejéről dobták le, s úgy kövezték meg; midőn még gyilkosaiért imádkozott, a hóhérok közül az egyik doronggal agyonütötte.”

A vallási rajongás és vakbuzgalom e napjaiban a kereszténység helyzete mind nehezebb lett, s csak egy erőszakos változás segíthetett a dolgok folyamán.

V. Jeruzsálem pusztulása.

Jézus Krisztus megjövendölte, hogy a szent város el fog pusztulni: „Eljönnek a te ellenségeid és körülvesznek téged árkokkal és megszorogatnak tégedet és lerontanak úgy, hogy kő kövön benned nem marad.” (Luk. 19., 43—44.)

Mint láttuk, II. Heródes Agrippa elvesztette uralmát a zsidó tartományok fölött, s Júdea ismét császári provincia lett. A zsidók csak nehezen túrték az újabb megaláztatást. Íme tehát utolsó maradványa is eltűnt a látszaturalomnak, s ezt a zsidóság történelmi érzéke, s a régi dicsőségre való emlékezése túlságosan nehéz tehernek tartotta. Mégis talán kényszerítő körülmények folytán nehezen bár, elviselte volna helyzetét, ha egy véletlen esemény ki nem pattantja a lázadás szikráját. Az általános felkelésre alkalmat szolgáltatott az a szidalom, melyet a caesariai zsidók zsinagógájuk előtt a görögöktől elszenvedtek. Gessius Florus helytartó nem a megsértett zsidóságnak adott igazat, sőt a sérelmet még azzal is tetézte, hogy a zsidóságot eddigi csekély jogaitól is megfosztotta. Midőn Jeruzsá-

lembe jött, a várossal úgy bánt, mint ellenséggel. Sokan a lakosok közül feldühödtek és a rómaiaknak ellenálltak. A sikátorokban harc tört ki, melyben 4000 zsidó vesztette életét.

Nehezen volna érthető ez a makacs ellenállás a világhódító római birodalommal szemben, ha a lelki indító okokat nem vennők tekintetbe. A Messiást váró zsidóság legfanatikusabb része, a zeloták különösen hatottak a nép lelkére. E valláspolitikai párt hihetetlen lelkesültséggel hirdette, hogy a cselekvés ideje elkövetkezett, Isten maga fog eljönni, hogy a gyűlölt igától megszabadítsa népét. Most tehát olyan harc volt kitörőben, amelyben a római birodalom mérhetetlen ereje állott szemben a parányi népnek anyagiakkal fel nem mérhető lelki erejével s elkeseredettségével szemben. Minden forrongott már, midőn a szíriai csapatok a lázadás elnyomására közeledtek. 30.000 római vonult fel Jeruzsálem ellen, de a lelkesült és rajongó tömeg a fegyelmezett és vitéz csapatokat szétverte, s maga a vezér, Sestius Gallus is majdnem áldozatul esett dühüknek. Ez időben a zsidók, mint gyalogharcosok kitűntek vitézségükkel a római lovasokkal szemben. Miután e mozgolódások híre Rómába is elhatott, Nero a tapasztalt, idős Vespasianust küldte ki, hogy végleg rendet teremtsen. A zeloták valóban élet-halálharcot akartak, s támadtak is kiváló vezéreik, kik nagy ügyességgel és bátorsággal vezették a harcokat. Ilyenek voltak esseusi János, Simon Bar Joras, gisalai János és Eleázár.

Vespasianus nagy körültekintéssel és óvatossággal kezdte meg a harcot. Nem követte a merész Gessiust, hogy Jeruzsálemre törjön, hanem előbb a tartományokat akarta meghódítani, hogy a lázadás főfészke teljesen elszigetelődjék, s elerőtlenedve megadja magát.

A fővezér Ptolemaisból 70.000 embert vezetett az északi tartományok, így elsősorban Galilea ellen. Mindenütt pusztulás és öldöklés járt a római sereg nyomában. Különösen nevezetes volt Jotapata ostroma, melyet a túlerő ellen védői 47 napig tartottak meg.

A támadás áprilisban indult meg, s már 67 nyarán egész Galilea a győző lábainál hevert. A levert zeloták egy része, nevezetesen gisalai János, csapatával Jeruzsálembe menekült. A rómaiak előretörése sokakban a megbékülés gondolatát vetette fel. De erről a zeloták hallani sem akartak. Most tehát iszonyú harc keletkezett a mérsékeltek és a fanatikusok között. A templomban ostrom alá vett zeloták megmentésére 20.000 idumeai jött fel, kiszabadította

az ostromlottakat, s most iszonyú kegyetlenséggel dühöngött a győztes zeloták pártja a mérsékeltek ellenében.

Már a 68. év is elérkezett, de Vespasianus még mindig gondolkozott azon, hogy a fővárost ostrom alá vegye-e. Úgy látszik, jobbnak vélte, ha a pártok először egymást gyöngítik meg. Ezalatt átvonultak Szamarián, átkeltek a Jordánon, megszállták Jerichót és Pereát. A lakosság a római seregek elől tömegesen a fővárosba menekült.

Idumeában, mely ekkor rendkívüli lelkesedéssel állt a zeloták mellé, Simon Bar Joras 40.000 főnyi sereget gyűjtött össze, s néhány várban ellenállásra készült fel a rómaiak ellen.

Láthatjuk tehát, hogy Vespasianusnak aránylag csekély seregével nem volt könnyű dolga ez országban, mely valósággal felizgatott hangyaboly képét mutatta.

Még egy érdekes esemény játszódik le ez időben messzi kelet tartományaiiban, mielőtt Jeruzsálem ostroma megkezdődne, oly esemény, mely az egész római birodalomra rendkívüli hatással volt.

Nero, Gálba, Otho császárok szomorú vége után a júdeai légiók fővezérüket, Vespasianust császárrá kiáltják ki. Most tehát Vespasianust magas méltósága visszahívta keletről. A 70. év májusában Alexandriából Itáliába utazott s miután a közben uralkodó Vitellius is elbukott, a császári trónra lépett. Utódja Júdeában fia, Titus lett.

Míg az utolsó két esztendő alatt a császári trónért való villongások és küzdelmek tartottak, alig volt nevezetesebb harc Júdeában. De Titus, alig hogy atyja eltávozott, a 70. év áprilisában Szamarián át Jeruzsálem ellen indult.

A város fekvésénél, s négyszögű alakjánál fogva igen alkalmas volt a védelemre, kiváltképpen azért is, mert földalatti csatornák és ciszternák folytán vízben nem szenvedett hiányt. Kezdetben úgy látszott, hogy az élelmiszerek is elegendők lesznek, de a városba mindig több és több ember gyűlt össze. Tacitus 600.000 emberről, Flavius 1,000.000-ról, Eusebius 3,000.000 bennszorult zsidóról beszél. A római sereg 80.000 katonából állott.

A várba szorultak a zeloták főbjeinek vezérlete alatt elhatározták, hogy életre-halálra fognak küzdeni. A jelszavuk ez volt: „Szabadság vagy halál”. Iszonyú elkeseredettséggel és vakmerőséggel rohantak ki a városból, úgy hogy egyszer Titus, ki a falakat szemlélte meg, csak lova gyorsaságának köszönhette megmenekülését. A rómaiak hadiművészete az ostromtechnikában igen kiváló volt. De a zsidók is kiállítottak vagy 340 hajtógépet kövek és lándzsák hajtására. A római hadigépek egy alkalommal teljesen elpusztultak

a zsidók egy kirohanása alkalmával, de azért a római energia nem tágitott, s csakhamar a római légiók zsákmánya lett a Bethseda külváros. A rómaiak csakhamar az Antónia vár kapui előtt állottak. Nyilvánvaló volt, hogy a védők nem tarthatják sokáig magukat, azért a római hadvezér a hozzápártolt Josephus Flavius segítségével (aki később görög nyelven az egész zsidó háború történetét mint szemtanú írta meg) megadásra szólította fel a rajongókat. Bármily kegyes és szelíd szavakkal könyörgött is Titus, az ostromlottak csak a legdurvább szitkokkal feleltek felszólításaira.

Titus most már látta, hogy a végsőre kell magát elszánnia. Meg akarta akadályozni, hogy a város bármi módon is segítséget és élelmet kaphasson a környező tartományokból, evégből az egész várost sáncokkal és kerítéssel vette körül, hogy szórói-szóra beteljesedjenek Krisztusnak fentebb említett szavai. A város körül húzott, a külvárosok köveiből épített sánc 39 stadiumnyi azaz körülbelül 7 kilométer hosszúságú volt. Így tehát Jeruzsálem teljesen magára volt utalva. Képzeltető most már, hogy az összezsúfolt tömeg mily rettenetes módon szenvedett. Minden készletet felhasználnak, de még a legutálatosabb dolgokat, bőrt és hulladékokat is megesznek; egy anya saját gyermekét süti meg, s midőn a hús szagára mások is odajönnek és el akarják ragadni a kívánatos eledelt, a szinte esztét vesztett anya megmutatja nekik gyermekének másik felét; erre az élelem után kutatók borzadva futnak el. Rövid idő alatt több mint 100.000 holttestet vetettek át a falakon. Ha valaki megkísérelte, hogy a sáncokon át elmeneküljön, legtöbbször a rómaiak kezébe került, akik a menekülőket irgalmatlanul keresztre feszítették. A keresztiek egész erdeje állott már Jeruzsálem falai alatt. Valóban arra gondolunk, amit nem sokkal Krisztus halálra ítéltetésénél kiáltott a nép: „Az ő vére rajtunk és fiainkon”.

Sokan még ekkor is vagyunk megmentésére gondoltak, s aranydarabokat s drágaköveket nyelve le, iparkodtak menekülni a városból. De a rómaiak valahogy erre rájöttek és ezentúl minden menekülőnek felmetszették testét, hogy a drágaságokat megtalálják. A zeloták buzgalma azonban a legnagyobb nyomorúság közepette sem csüggedt; bizonyosra vették, hogy leszáll Jehova angyala és tüzes kardjával szétveri a pogányok seregeit. Az Istenben való rendíthetetlen bizalom jeléül, mint a legbékésebb napokban is, minden reggel felszállt az áldozat füstje. Mindinkább közeledett az iszonyú vég. Titus haditanácsot tartott a döntő roham előtt, hogy mi történjék a templommal. E tanácskozásról Tacitusnál a következőket olvashatjuk: „Néhányan úgy vélekedtek, hogy e szentelt és leg-híresebb templomot nem szabad lerombolni; ha épségben hagyják,

ez a római mérsékletnek emléke lesz. Ha feldőlnek, szégyenfolt marad a győztes emlékének. Mások ellenben, maga Titus is azon véleményen voltak, hogy előbb el kell pusztítani a templomot, s akkor alapján kipusztul a zsidók és keresztények vallása. Mert ezen vallások, bár egymással szemben állanak, ugyanazon forrásból fakadtak; a keresztények a zsidóktól származnak és a gyökérrel elvész a törzs is.”

Josephus Flavius azt írja, hogy Titus a táborban tartózkodó Berenike kedvéért a templom megtartását óhajtotta. Az előbb említett hely, mely ezzel ellentétben van, Tacitusnak egy kevésbé ismert szövegtöredéke, melyet Sulpicius Severus galliai rétor írtaiban Bernays fedezett fel. Mindenesetre Josephus Flavius híradása hitelesebbnek látszik.

A rómaiak egy éjjel meglepték az Antónia várlakot, s vele együtt az alsó várost teljesen hatalmukba kerítették. A védők a Sión és a templom hegyére szorultak vissza.

A szent helyek tehát a pusztulás közvetlen pillanatai előtt állottak. A régiak csodajelekről beszélnek, melyek az ősi szentélyek pusztulását megelőzték. Tacitusnál olvashatjuk: „Egyszerre megnyíltak a szentély ajtai, hangot lehetett hallani, erősebbet mint az emberi, hogy az istenek kivonulnak, egyszersmind hallható a kivonulók zaja.” Kevesen magyarázták ezt rosszra; a legtöbbben meg voltak győződve arról, amit a papok kézírataiban olvashattak: „Ez időben fel fog virágozni kelet és Júdeából származott férfiak uralkodnak a világon.”

Inmár a templom tövébe jutnak a római csapatok, s csakhamar el is foglalják. Egy katona azon helyiségbe, melyben az áldozatokhoz szükséges fát tartották, égő csóvát dobott, melytől a hatalmas építmény rövid idő alatt teljesen elpusztult. Az égő templomból még hallatszik a haldoklók hörgése, a lépcsőkön vér folyik le, majd a tűztől megolvadt arany- és ezüsttárgyak, mint apró patakok csörge-deznek.

Hatezret megfojtott a füst, a papok közül sokan a lángokba rohantak. Titus a templom elé érkezik, kíváncsian meg akarja nézni a szentélyt, melybe senkinek sem volt szabad belépni a főpapon kívül, de a láng és a tust őt is visszatérésre kényszerítik. Most már csak Sión hegye és a rajta épült erősség adhatott menedéket a zeloták utolsó csapatának. Ez a csapat nem kért, de nem is fogadott el semmiféle kegyelmet. Egy próféta az éhségtől kimerült védőket még azzal tüzelte harcra, hogy a Messiás hamarosan lejön s a rómaiakat elűzi. De a Messiás csak nem akart megjelenni. Az éhség teljesen kimerítette a védőket, most már sem fizikai, sem lelki erejük nem volt. Szívesen el is menekültek volna, de az ostromgyűrűt nem

tudták áttörni. A támadó rómaiak már csak egy kétségbeesett és szétzüllött nyájat találtak, amely iparkodott a bosszuló kard elől a csatornába és a vízvezetékekbe rejtőzni. A 70. esztendő augusztus 10. napján kihalt minden élet az üszkös falak között; nem volt már sehol ellenállás, csak mindenütt a „pusztulás útálatossága” ijesztett. Valóban nem maradt itt kő kövön. A katonák a hosszas ellenállás miatt feldühödve, Titus parancsa ellenére, mindenkit, gyermekeket, nőket, betegeket leszúrtak, s akiknek mégis megkegyelmeztek, azokat egyiptomi bányákba, vagy a cirkuszokba küldték a vadállatok közé.

Az ostromlott zsidók vagyonságára jellemző az, hogy a várban annyi aranyat találtak, hogy e nemes fém értéke, a piacra vetett nagy mennyiség folytán, Szíriában felére szállott le.

A diadalmenetet Titus nagy fénnel tartotta meg, amelyben a két fővezér, gisalai János és Simon is résztvettek, nyakukon kötéllel. A két hős sokáig rejtőzködött csatornában, remélték, hogy átlopódhatnak az ostromlók gyűrűjén s esetleg tovább folytathatják még a kiméretlen harcot, de a kutató katonák felfedezték őket, s a diadalmenet fényének emelésére Rómába kerültek. A diadalmenet után Simont megfojtották, János börtönében halt meg.

Azonban Palesztina nem hódolt be teljesen a rómaiaknak, mert néhány vár még a következő két esztendőben is nagy munkát adott a rómaiaknak. Igen nevezetes Masada ostroma, amely alkalommal a rómaiak 320 láb magas ostromsáncot voltak kénytelenek építeni, hogy arról gépeikkel a városba köveket hajthassanak. Itt is a legrettenetesebb ellenállást tapasztalták, s mikor már nem volt semmi remény, a védők inkább megölték magukat feleségeikkel és gyermekeikkel, semhogy önként meghódoljanak.

Rómában a Titus diadalíve örök emléke a zsidóországi harcoknak, amelynek díszítésén a hétágú gyertyatartó, az aranyasztal képei láthatók. Egy érem pálmaág fölött zokogó nőt ábrázol, alatta e felirattal: „Judaea victa, Judaea capta”. („Júdea elfoglalva, Júdea legyőzve.”)

Az emlékekből is láthatjuk, hogy a rómaiak mily nagyra tartották a zsidók felett aratott győzelmüket. Beigazolódott az, amit már fennebb is mondtunk, hogy e népnek nagy ereje nem országának nagyságában, hanem erőteljes lelkiségében gyökeredett.

Azonban a római birodalommal szemben még sem állhatta meg helyét, különösen azért nem, mert az ősi tiszta törvényt a pártok megfertőztették s az igazi Törvényhozót el nem ismerték.

Jeruzsálem pusztulása még nem jelentette a zsidók erejének végleges megtörését. Fél évszázad múlva újabb lángoló lelkű férfiak támadtak, akik nem felejtették el Jeruzsálem és a templom egykori dicsőségét. Mint szellemi vezér első helyen állott a kiváló tudományú Akiba Ben József rabbi, akinek neve elsőrangú a zsidó tudományos irodalomban s kinek tudományosságát jól rendezett kincstárnak nevezték el. Tanítványainak száma több ezerre rúgott.

Akiba a régi dicsőségért szomjazott és fanatikus hittel bízott abban, hogy Jeruzsálem és a templom újra állni fog régi fényében.

Egy időben Rómában is járt, s midőn társai látták a Capitolium dicsőséges szobrait és márványépületeit, sírtak a pogányok nagyságán, mert eszükbe jutott hazájuk szomorú sorsa; Akiba azonban mosolygott a római dicsőségen, mert lelkében feltámadt már a zsidóság nagy jövődjéje, amelyről mindig álmodozott.

Amerre csak járt, mindenütt elégedetlenséget szított és arról a harcról beszélt, amelyben megsemmisülnek a római légiók.

Ez időben keleten is voltak zsidó felkelések, így Nisibisben a zsidók makacs ellenállást tanúsították Traján csapataival szemben, midőn ez keleten a parthusok ellen harcolt. Ugyancsak nagy felkelések támadtak Kyrenében, melyeknek vezére, egy András nevű, mindenkit leöletett, kinek nem volt zsidó neve. Azt mondják, hogy körülbelül 220.000 római és görög vesztette el életét. Ugyanily felkelések dühöngtek Egyiptomban és Ciprus szigetén is.

De a felkelések egyike sem volt olyan veszedelmes, mint a zsidóországi lázadás, melynek feje Bar Koshba volt, akit Akiba Messiásnak jelentett ki s ezidőtől kezdve Bar Kochbának („a csillag fiának”) nevezett el.

A felkelés igen gyorsan terjedt, hamarosan majdnem ezer helyiséget szállottak meg s ötven erősséget emeltek. Fő erősségük a Caesarea és Diospolis közt fekvő Bethar hegyi város volt.

A 130. esztendőben Hadrián császár még Palesztinában tartózkodott s ott úgy vélte, hogy a nép nyugodt és megelégedett. Közvetlenül érintkezett a néppel s feljegyezték, hogy a tudós császár Josua Ben Hannina rabbi-val vallásos beszélgetést folytatott a halottak feltámadásáról. De a következő évben már kitört a felkelés. Hadrián ismerte már a zsidók makacs ellenállását és vitézségét azokból az időkből, mikor Traján császár alatt keleten harcolt. Nem becsülte le erejüket, hiszen számuk még mindig 5—6 millióra rúgott. Szerette volna, ha e nép teljesen beolvad a birodalomba, azért eltiltotta a körülmétélést s az ősi erkölcsök és szokások megszüntetésével remélte elérni célját. De Jeruzsálem felépítésével is ezt a célt kívánta szolgálni. Akarta, hogy legyen ott egy római főváros római

intézményekkel, épületekkel és új szellemmel. Azóta, hogy Jeruzsálemet Titus elpusztította, nem volt város jellege, csak katonai őrség és a vidékről összeverődött népség lakott ott; ámbár a jámbor zsidóság gyakran felkereste a romokat, hogy Salamon régi dicsőségét megsirathassa.

A fájdalmas érzésekkel telt és a császár újabb rendeleteitől még inkább elkeseredett zsidóság rajongó lelkesedéssel sorakozott az új Messiás zászlói alá. Betharban meg is koronázták s ekkor Akiba rámutatva, így szólt: „Ez a Messiás király!” Előtte hordozta a híres rabbi a hatalom kardját s mindenüvé elkísérte mint leghívebb és legszellemesebb tanácsadója. Bar Kochba annyira fanatizálta a népet, hogy még a samaritánusok is pártjára állottak, de a keresztényeket, amint szerette volna, nem tudta megnyerni a nagy harcnak.

A megkezdődött harcok első gyümölcse Jeruzsálem elfoglalása volt. Két esztendeig uralkodott a városban, ahol pénzt is veretett, amelyhez a szükséges nemes fémeket a külföldi gazdag zsidók is bőkezűen küldöttek. A pénzeket Simon Nasi (Simon a fejedelem) vagy pedig Simon Makkabi nevet visel.

Valószínű, hogy a város és a szenthelyek felépítéséhez is hozzáfogott, de nemsokára elvesztette Jeruzsálemet s a közeli Bethar (ma Bittir) lett a mozgalom központja.

Hadrianus most legjobb hadvezérét, Július Severust hívta le Britanniából, hogy elfojtsa a felkelést. A harc iszonyú vérengzéssel és halálmegvetéssel folyt. Különösen Bethar körül, amely végre is elesett a római vitézség, az éhség, a szomjúság és a betegségek folytán. A rómaiak a szívós ellenállás miatt irgalmatlanul bántak a zsidókkal: 180.000 zsidó pusztult el a római kardtól s köztük volt a nép bálványa, Bar Kochba is. De ezzel még nem ért véget a bosszúállás munkája, mert körülbelül félmillióra tehetjük azoknak a zsidóknak a számát, akik a rómaiak dühének áldozatul estek. Maga rabbi Akiba nagy kínok közt Caesareában végezte életét 120 éves korában.

A zsidó vallást teljesen elnyomták és oly kegyetlen volt a római tilalom a vallási szokások ellenében, hogy a törvénytudók megengedték a népnek a törvények megszegését, nehogy az egész nép kipusztuljon; csupán három esetben nem volt szabad vétkezni a törvény ellen: ha bálványimádásról, vérfertőzésről vagy gyilkosságról volt szó.

Hogy a régi világnak semmi emléke ne maradjon, Hadrián leromboltatta Jeruzsálem maradványait, ekéivel végigszántatott a romok között és a barázdába sót hintetett; jeléül annak, hogy e város helyén többé soha ne lakjék senki s átkozott legyen az, aki azt valaha felépíti. A közelben római város emelkedett, egészen pogány jelleg-

gel, neve is megváltozott: Jeruzsálem helyett Aelia Capitolinának nevezték el. A templomhegy ormán a császár szobra állott s a Bethlenem felé vezető kapun a zsidó nép bosszantására egy disznónak a képét helyezte el. Zsidónak nem volt szabad az új városban lakni, csak pogányoknak és keresztényeknek. Bizonyára arabok is lakhattak a városban, mert nyelvükön még ma is Iliahnak nevezik Jeruzsálemet.

Az erős várban nagy római őrség ütött tanyát, a régi templom helyén pedig a Jupiter Capitolinus temploma emelkedett. A keresztények csúfságára a császár a betlehemi barlangnál szent ligetet ültetett s azt Adonis szobrával ékesítette.

Egyébként az ország pusztá, elhagyatott és sivár képet mutatott: az élet kihalt, minden régi tűz kihamvadt; új életre várt a föld, melyet a zsidóság már nem tudott fellendíteni.

VI. Keresztény uralom.

Miután Nagy Konstantin legyőzte Maxentiust és csakhamar az egész birodalomban megengedte a keresztény vallás szabad gyakorlatát, a Szentföld az általános figyelem középpontjába került. Most már mindenki szabadabban látogathatta azokat a szent helyeket, amelyeket a Megváltó születésével, tanításával, halálával megszentelt. Jó példával járt elől maga a császár anyja, Ilona, aki felkereste azokat a helyeket, melyek az isteni Üdvözítőre emlékeztettek. Miután a 326. esztendőben fia minden szükséges eszközzel ellátta, Konstantinápolyból a hideg tél ellenére útnak indult az óhajtott Szentföld felé.

A kép, melyet szent Ilona látott, eléggé szomorú volt. Dávid városának romjain még mindig állott a Hadriántól alapított Aelia Capitolina, főkapuján egy disznó alakjával; Venus és Jupiter szobrai és más istenszobrok fertőztették meg a szent helyeket. Annyira pogánnyá tették a rómaiak a szent várost, hogy maguk a keresztények is elfordultak tőle, hogy ne lássák a szent helyek szörnyű gyalázatát.

Megindult tehát a munka, hogy a régi szent helyeket mintegy újra felfedezzék és a pogány bálványozás jelképeitől megszabadítsák. Szent Ilona császárné fáradhatatlanul kutatott, élére állt a munkások és katonák hadának s hosszú munka után Venus templomának

romjai alatt megtalálta Krisztus sírűregét és közelében három fakeresztet. Régi elbeszélés szerint a három kereszt közül Krisztus keresztjét egy csodálatos gyógyulás mutatta meg. Macarius, Jeruzsálem szent püspöke egy gyógyíthatatlan asszonyt vezetett a három kereszthez, s előttük a császárnéval, munkásokkal és katonákkal, térdre borulva így imádkozott: „Ó Uram, ki az emberi nem üdvét megszületett Fiadnak a keresztben való szenvedése által betölteni méltóztattál és aki szolgálodat arra a gondolatra vezetted, hogy ezt a szentelt fát, mely Üdvözítőnket hordozta, megkeresse: nyilatkoztasd ki kétségtelen módon, melyik e kereszték közül az, amely Urunkat megdicsőítette. Add Uram, hogy ez az asszony itt, ki félholtan fekszik, ismét az életé legyen, ha megéri a szent keresztet”. A püspök két keresztet érintett a beteg tagjaihoz, de csak akkor mutatkozott gyógyulás, midőn a harmadik keresztel is megérintette; ekkor felnyitotta szeméit, felemelkedett, ide-oda járt, Istennek hálát adott. Ilona császárné szent félelmében meg sem merte érinteni a szent keresztet. Egyik nagyobb darabját ezüst tartóba helyeztette, s Macarius püspök őrizetére bízta. Egy darabot és két szeget a császár számára tartott fenn, aki az egyik szegből koronát készíttetett, a másikkól pedig különös gondolattal lova számára zablát. (Talán azt akarta kifejezni, hogy harcaiban mindenkor Krisztus vezérelje őt.)

Nagy Konstantin rendkívül örült, s vele együtt az egész keresztény földkerekség. A császár és császárné nem kíméltek semmi kincset, hogy a szent helyeket díszes templomokkal jelöljék meg. így emelkedtek gyönyörű templomok a betlehemi barlang felett, ahol előbb Adonis szobra állott, az Olajfák hegyén, de különösen a legszentebb, legnagyobbra becsült hely, a Szentsír felett.

Ilona császárné két esztendő múlva boldogan halt meg 80 esztendő korában, mert a keresztény kultusznak visszaadta a régi szent helyeket. Eltűnt már az Aelia Capitolina név, s a szent város ismét viselhette Jeruzsálem tiszteletreméltó nevét.

Ezentúl Palesztina szent helye lett a zarándokoknak. Mindenünnen tömegesen keresték fel, sőt sokan örvendtek, ha életüket ott fejezhették be. A legkiválóbbak közül, akik a Szentföldre visszavonultak, nem hagyhatjuk említés nélkül szent Jeromost, a biblia híres fordítóját, aki világraszóló művét a betlehemi barlang mellett fejezte be. A szent nők közül, kik otthagyták Róma fényét és dicsőségét, hogy a szent helyeken éljenek, nevezetesen szent Paula és leánya Eustochium.

A békés és csendes időket, melyekben a kereszténység zavartalanul örvendhetett a szent helyeknek, megzavarta Julianus apo-

statának az a törekvése, hogy a kereszténységet minden vonatkozásban elnyomja, hitelképtelenné tegye és véres üldözés nélkül megsemmisítse.

E munkájában nem tévesztette szem elől azt, hogy a Szentföld és a szent helyek mily erőt jelképeznek a keresztény szellem részére. Krisztus iránt való lángoló gyűlölete arra a gondolatra vitte a császárt, hogy a zsidók jeruzsálemi templomát ismét felépítse, a kereszténységet az új zsidó szentély fényével és pompájával ellensúlyozza és a zsidóság régi kultuszával elhomályosítsa a keresztény lelkiéletet.

A zsidók szívében most feléledt a remény, hogy Salamon temploma kiemelkedik romjai közül, s újra szabad lesz az áldozat és az istentisztelet az ősi falak között, mint egykor a dicsőséges napokban. Az egész birodalom zsidósága leírhatatlan örömmel vette tudomásul a császár elhatározását és rendkívül sok adomány, pénz, ékszer gyűlt egybe az építések vezetésére. Azt mondják, hogy még a csákányokat és lapátokat is ezüstből készítették a lelkesült zsidók, hogy a szent helyen ily becses eszközökkel történjék meg az alapozás. Jeruzsálem ismét megtelt buzgó zsidókkal, akik reménykedve néztek az építkezések elébe.

Nemcsak a keresztény írók, de a pogány Ammianus Marcellinus is arról beszél, hogy az alapok feltárásánál rendkívüli nehézségek támadtak, melyek az építkezést nehezzé tették, majd később meg is hiúsították.

Először is kivételes módon oly hidegre fordult az idő, hogy a rögöket alig bírták szétzúzni, s az erős szélrohamok szétszórták az építkezéshez szükséges homokot és meszet. Mindez nem lett volna a legnagyobb baj, de ehhez még földrengés is járult, sőt ha a hírnek hihetünk, lángok is törtek elő a földből. Az egész város összeszaladt a különös jelenségek láttára, a keresztények ujjongtak és térdre borulva imádkoztak, a zsidók pedig kétségbeesetten jajveszékelték. Állítólag az égen tüzes golyókból kereszt képződött, s a templomromokat tűz nyaldosta körül, úgy hogy a munkálatokat sehogysem lehetett folytatni.

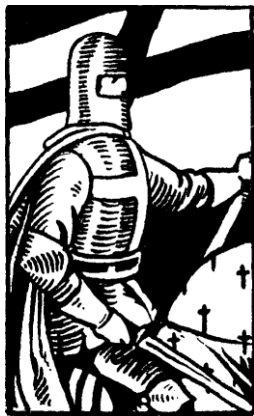
Julianus terve tehát, hogy a zsidóság új szentélyt nyerjen és Krisztus jövendölése a templom végleges pusztulásáról meghiúsuljon, dugába dőlt.

Julianus nemsokára elesett a perzsák ellen vívott csatában, terve meghiúsult, a kereszténységet már nem lehetett legyőzni. A Szentföld tovább is kiváló gondoskodás tárgyát képezte a keresztény császárok idejében: különösen I. Justinianus császár nagyszerű templomokkal gazdagította a Szentföldet.

De azért megpróbáltatásokban elég része volt a Szentföldnek, mert köröskörül a római birodalom romjain leselkedő barbárok elég gyakran támadást intéztek a szent helyek ellen. Így 614-ben Chosroes perzsa király elfoglalja Jeruzsálemet, a templomokat kifosztja és felégeti, 90.000 keresztényt meggyilkol, sokat, köztük Zachariás pátriárkát is, fogságba visz, s a drágakövek közé foglalt szent kereszt ott található darabját is magával viszi zsákmányul.

Ez az eset hihetetlen fájdalommal tölti el a kereszténységet; Heraclius császár minden erejét összeszedi, hogy megbosszulja a gyalázatot és visszaszerezze a szent keresztet. Sikerül is a perzsákat legyőznie s a szent keresztet visszaszereznie. A császár királyi pompában áll meg Jeruzsálem kapuja előtt, s a szent keresztet maga akarja vállalni visszavinni régi helyére, de a hagyomány szerint meg sem tud mozdulni addig, amíg fényes ruháit le nem veti, s a zarándok egyszerű köntösében és mezítláb viheti csak végig Jeruzsálem uccáin a szent ereklyét. Nem tetszett Krisztusnak, hogy királyi pompával vigyék keresztjét, amelyet egykoron véresen és megaláztatva hordozott vállain.

VII. A keresztesháborúk kora.

A perzsák visszaverése után nem sokáig maradt meg a görög uralom Palesztinában, mert a feltartóztatlan erővel előnyomuló mohamedánok (636-ban) Omar kalifa vezérlete alatt, elfoglalták.

A hódító meghagyta a Szentsír templomát, mert kímélni akarta a keresztények kegyeletes érzését. Igaz ugyan, hogy elpusztított vagy 30.000 helységet és 14.000 templomot. A Moriah hegyére ment el imádkozni, s ott a rombadőlt Justinián-féle templomot sajátkezűleg kezdte eltakarítani. A mai Omar mecsetet későbbi utódai, Abd el Melik (686—705-ig) és Valid kalifák emeltették a hódító tiszteletére. Ugyanitt épült a híres Aksa mecset. Némelyek e két mohamedán szentély eredeti építését a keresztényeknek tulajdonítják, de mások mohamedán eredete mellett kardoskodnak.

Hogy a mohamedánok mily előzékenyen viselkedtek a Szentsír templomával szemben, kiténik abból, hogy később a templom kulcsait tiszteletből Nagy Károly császárnak küldték meg.

A kalifák uralma alatt a Szentföld Szíria tartományhoz tarto-

zott, amelyért „öt gondra” vagy katonai kerületre osztottak fel. Az első kettő a tulajdonképpeni Szentföld volt: Phylistin (Palesztina) és Ordon azaz Jordán.

968-ban az egyiptomi fatimidák foglalták el Szíriát és vele együtt Palesztinát is. Ezek uralkodása alatt a keresztények igen sokat szenvedtek. Különösen Hakim Biamrillahi (996—1021-ig) dühöngött olyan esztelenséggel és kegyetlenséggel, melynél fogva méltán hasonlítják össze Néróval. Főleg azt kívánta, hogy Istenként imádják, s ezért minden ellenkező vallást üldözött. 1010-ben elpusztította a Szentsír templomát is, de 1020-ban Mária nevű keresztény anyja újra felépíttette.

A fatimidák uralmát a szeldsuki törökök döntötték meg. Vezérek közül különösen nevezetes volt Alp Arslan, aki 1068-ban megverte Diogenes Romanus császárt s ezzel a Szentföld sorsa is eldőlt. Csakhamar elfoglalják a szeldsukiak Meliksa vezérlete alatt Szíriát és Palesztinát Jeruzsálemmel együtt. A szeldsukiak már nagyon kegyetlenül bántak a zarándokokkal, akik pedig rendkívül nagy számban keresték fel a szent helyeket. Tyrusi Vilmos szemtanú beszéli, hogy zarándokútja közben mindenét elvesztette és csak annak örült, hogy ép tagokkal érkezett meg céljához. „Ezren és ezren állottak a város kapujánál lerongyoltan és kiéhezve, s akár életben maradtak, akár meghaltak, mindenképp terhére váltak a többinek. A Jeruzsálemben lakó keresztények is sokat szenvedtek. Ha éppen istentiszteletet tartottak, a hitetlenek nagy zajjal a templomba rohantak, az oltárookra ültek, felborították a kelyheket, a patriárkát hajánál és szakállánál fogva a földre terítették. De ezek a bántalmazások nem riasztották vissza a zarándokok seregeit.” Ez időben az egész világból óriási tömegekben zarándokoltak Jeruzsálemba a Szentsírhez, amint azt régente nem is sejtették volna. Köznép, középosztály, grófok, királyok, püspökök, előkelő és szegény asszonyok. Sokan inkább ott akartak meghalni, semhogy hazájukba visszatérjenek.

Minél inkább nőtt a veszély a szeldsukiak kegyetlensége folytán, a Megváltó iránt való szeretetből annál nagyobb csoportok indultak a szent város felé. Gyakran egész seregek, melyek több ezer főből állottak. Így 1064-ben Siegfried mainzi érsek, Günther bambergi, Ottó regensburgi, Vilmos utrechti püspökök 7000 emberrel keltek útra Palesztinába. Kimondhatatlan sok veszélyt és üldözést állottak ki, míg eljutottak Jeruzsálemba. Gyakran kellett harcolniuk, hogy megmentsék életüket. Végre mégis eljutottak Jeruzsálemba, s innen vissza hazájukba, de 7000 közül, csak 2000 tért vissza.

Ennyi ember szenvedése nem maradhatott titkon, s Amiens

Péter, aki tanúja volt e gyalázatosságoknak, leveleivel a pápához és a nyugati fejedelmekhez fordult, hogy szabadítsák fel a Szentföldet. Mondják, hogy midőn a Szentföldről hazafelé készülődött, imádsága közben elaludt a Szentsír templomban és álmában Krisztust látta maga előtt, aki így szólott hozzá: „Emelkedj fel jó barátom és teljesítsd bátran azt, amit reád bízom, mert én veled leszek. Ideje már, hogy a szent hely megtisztuljon és szolgáljunk sorsa jobbra forduljon.”

Pétert ez a látomás nagyon feltűzelte és a legnagyobb hévvel hirdette a kereszt felvételét a pogányok ellen. A pápa szívesen fogadta, megbízta, hogy a keresztény országokban tüzelje fel a lelkeket a Szentsír megszabadítására. Péter ösvérháton, csuklyában, mezítláb járta be a vidékeket, s mindenütt nagy hatást keltett. „Sohasem emlékszem valakire, beszél egy szemtanú, hogy annyira meghatotta volna az embereket, s iránta oly nagy tisztelettel viselkedtek volna, mint Péter iránt. Szavai erőteljesek voltak, a szívek csordultig teltek meg szent elhatározással és keserűséggel.”

Igaz ugyan, hogy már 999-ben II. Sylvester és később VII. Gergely is készült kereszteshadjáratot indítani a mohamedánok ellen a görögök rimánkodására; VII. Gergelyt azonban megzavarta az a harc, amelyet IV. Henrikkel kellett vívnia az egyház szabadságáért. Most tehát II. Orbán pápa hatalmas cselekedetre szánta el magát, s 1095 márciusára zsinatot hívott egybe Piacenza olasz városba. 4000 egyházi és 30.000 világi jelent meg itt, akik midőn meghallották a görög követek panaszait, lelkesülten kiáltottak fel: „Álljunk ki a síkra, s törjük össze a kereszténység bilincseit”.

Mínthogy Piacenzában járványos betegség tört ki, a gyűlést ősszel a franciaországi Clermontban folytatták. Itt II. Orbán pápa, november 18-án, az egybegyűlt tömeg előtt nagyhatású beszédet mondott. Elmondotta, hogy a Szentföldön templomokból istállókat csinálnak, a híveket üldözik, a papokat legyilkolják. Nagy Károly hősiességére hívta fel figyelmüket, majd így folytatta: „Fogjatok fegyvert testvéreim, ragadjátok meg kardjaitokat, készüljétek fel, legyetek hű fiai a Mindenhatónak. Jobb a harcban elesni, mint népünket és a szenteket szenvedni látni. Aki szíven viseli Isten ügyét, az kövessen bennünket, hogy segíthessünk testvéreinken. Fordítsátok most fegyvereiteket, melyekkel eddig gonoszul egymás vérént ontottátok, a keresztény nép és hit ellenségei ellen.”

A tömegnek hatalmas kiáltása volt a felelet a pápa lelkes szavaira: „Isten így akarja!”

Ahogy elhallgattak, a pápa következő szavakkal fejezte be beszédét: „Legyen ez harci kiáltástok minden veszélyben, a kereszt

legyen jel az erőre és az alázatosságra!” Azonkívül mindenkinek, ki a harcban részt vesz, teljes búcsút engedélyezett.

Azután előlépett Adhemar puyi püspök, aki már volt a Szentföldön, s megkérte a pápát, hogy tegyen jobbvállára keresztet. A pápa még saját ruháját is felhasználta arra a célra, hogy a lovagoknak hirtelenében apró keresztet oszthasson ki. A lovagias és bátor Adhemart kinevezte a kereszteshad egyházi vezetőjévé, mintegy második Mózessé.

Rendkívüli buzgósággal és önfeláldozással iparkodott most mindenki a keresztesség gyülekező helyére. Sokan mindent elhagytak, ami eddig kedves volt nekik. A gazdagok váraikat, a férfiak feleségeiket, gyermekeiket, s még azok is, akik tegnap gúnyolták a vállalkozást, s annak szomorú véget jósoltak, másnapra már mindenüket eladva, ők is a keresztesség közé állottak. Sokan szinte égi jeleket, mint keresztet, kardot s angyalokat véltek látni.

Az előkelők és a nemesek a tél folyamán nagy buzgósággal készültek az útra, hogy 1096 nyarán már megindulhassanak. Azonban a parasztság nem tudott várni, hanem hozzá nem értő vezérek alatt, amint csak lehetett, megindultak kelet felé. De ezek nem jutottak el a Szentföldre. Akik legtovább jutottak, Kisázsia felé, azokat Elchan szeldsuki emir teljesen szétszórta és lemészárolta. Nyilvánvaló volt, hogy az ilyen rendetlen s fegyelmet nem ismerő nép, mely többet rabol, mint imádkozik, nem tehet semmi nagyot a szent ügyért.

A nemesek és fejedelmek Bouillon Gottfriedet, alsó Lotharingia herceget választották meg vezérül, aki vitézségével, szelídségével, jámborságával és szépségével egyaránt kitűnt. Erejéről is legendákat beszéltek. Mellette voltak testvérei, Balduin és Eustach. Nevezetesek voltak még Friso Róbert flandriai gróf, Róbert herceg, Normandia ura, Blois István, Vermandois Hugó, I. Fülöp francia király testvére, Raymond toulousi gróf, aki déli Franciaország lovagjait hozta el.

Az olaszországi normandok, a merész és ravasz Boemund otrantói herceg, Guiscard Róbert fiának vezérlete alatt csatlakoztak a hadmenethez. Vele ment unokatestvére, a merész és heves Tankréd is.

A többoldalról meginduló seregek találkozó helyéül Konstantinápolyt tüzték ki. A főereg Magyarországon keresztül vette útját, s mivel rendet tartott, Kálmán magyar király átengedte őket az országon, s élelemmel és minden szükségességgel ellátva, juthattak el első céljukhoz, Konstantinápolyba. Itt Elek császár hűbéri esküt követelt a keresztességtől, s Gottfried hosszas tárgyalás után, le is tette az esküt, mire a császár fiává fogadta.

1097 május 15-én már a kisázsiai Nicaea ostrománál találjuk a kereszteseket. Itt tartották az első hadiszemlét, s ennek eredményeképpen úgy találták, hogy több mint fél millió fegyveresből áll a sereg. Kisázián keresztül harcok és sok szenvedések árán jutottak el Antiochiáig. Már csak 300.000-en voltak, éhségtől, betegségektől és a harcoktól elgyengülve. A város maga rendkívül erős volt, úgy hogy azt nem tudták bevenni, sőt még Kerboga szultán vezérlete alatt, kelet felől nagy mohamedán sereg is közeledett. A keresztések szerencséjére Edessa város előtt megtorpant a fenyegetően közeledő sereg; ezalatt a ravasz Boemundnak sikerült egy toronyra felmászni, s onnan a kapuhoz férkőzni, amelyet rögtön ki is nyitott. Ily módon az erős város a keresztények birtokába jutott. Három nap múlva azonban megjelent Kerboga, s a keresztény tábornokot körülvette. Oly éhség támadt, hogy még a fejedelmek is kenyeret koldultak. Ekkor egy pap, a hagyomány szerint, Krisztus lándzsáját találta meg, amely oly lelkesedéssel töltötte el a kereszteseket, hogy az éhségtől és nyomorúságtól elcsüggedt had oly rettenetes erővel zúdult a szultán seregére, hogy azt teljesen szétverte.

Ha nem érte volna a kereszteseket ennyi baj és szenvedés, könnyen elfoglalhatták volna most a Szentföldet, de minden hiányzott, ami az előnyomuláshoz szükséges volt, s azonkívül iszonyú betegségek is dühöngtek. A sereg létszáma rohamosan lecsökkent; Jeruzsálemig vagy 50 ezren jutottak el.

Csak 1099 tavaszán indulhattak el, s végre június 7-én annyi szenvedés után elérték óhajtott céljukat, a szent várost. Midőn az Olajfák hegyére értek, szent áhítattal térdre borultak, megcsókolták a földet, sirtak örömben, s dicsőítő énekeket zengtek.

Itt volt tehát előttük a szent város, de ott erős kőfalak, magas tornyok és a vitéz Iftikhar Eddaulah 40.000 embere hatalmas gátként tartották vissza a Szentsír után epedő lelkes tömeget. Június 12-én első rohamukat intézték a falak ellen, de csakhamar belátták, hogy rendszertelen támadásokkal nem sokat érnek el. Kétségtelennek látszott, hogy csak megfelelő ostromszerekkel foglalhatják el a várost. Ehhez járult még a rettenetes meleg és a víz tökéletes hiánya. A nagy veszélyben végre segítség érkezett; egy génuai hajóhad élelmiszereket, bort, s az ostromgépekhez értő kézműveseket hozott. Miután hírről jött, hogy egy egyiptomi sereg közeleg a város felé, éjt-napot egybetéve dolgoztak az ostromgépeken és a vár felé vezető árkok betemetésén. Július 14-én rohamra indultak, de csak a következő nap tudtak a várba hatolni. A keresztések oly hévvel vágyódtak látni Jeruzsálemet, oly tömegekben tolongtak a kapukon át, hogy sokan útközben megfulladtak. Azután borzalmas harc keletkezett,

az uccán mindenkit lemészároltak, aki elébük került. Majd, miután annyi vért ontottak, hogy némelyek szerint a lovak patái fölé hatolt a vérfolyam, letisztították ruháikat, megmosakodtak, alázatosan, megtört szívvel, sóhajtozva és zokogva, mezítláb látogatták végig a szent helyeket.

„Mily örömujjongással csókolták a szent helyeket, írja tyrusi Vilmos, azokat, ahol az Üdvözítő annyit szenvedett! Valóban megindító látvány volt a népet ily mély áhítatba merülve látni. Mindenütt könny, mindenütt sóhaj, de nem aggodalomból és szomorúságból, hanem buzgó áhítatból, igazi benső örömből. Az egész városban Istennek tetsző műveket végeztek. Némelyek beismerték az Úrnak bűneiket és megígérték, hogy a jövőben nem fogják azokat elkövetni, mások pazar bőkezűséggel mindenüket odaajándékozták a szegényeknek és bénáknak, mert, hogy az Úr ezt a napot megérni engedte, a legfőbb gazdagságnak tekintették.”

Mínthogy Gottfried, mint lotharingiai, jól beszélt németül és franciául, s egyébként is a legméltóbbnak látszott, őt akarták királynak választani, de ő csak a Szentsír védőjének nevezte magát, mert nem akart királyi koronát viselni ott, ahol az Üdvözítő töviskoronát viselt.

Két hónap múlva nagy veszély fenyegette az új hódítást, mert Alfahdl, az egyiptomi fatimidák vezére nagy sereggel közeledett. Gottfried csak 15.000 harcossal és 5000 lovaggal állott ki ellenük Askalonnál, s a támadók ellenében fényes győzelmet aratott. Ez a győzelem megszilárdította a keresztények helyzetét a Szentföldön. Egyideig minden oldalról békében maradhattak, s ha támadások érték is a kis országot, Gottfried a határt mindenütt megvédte.

Tyrusi Vilmos beszéli, hogy a fejedelmek hazatérése után csak 300 lovak és 2000 gyalogos maradt Jeruzsálemben, s a környező falvakban még mindig ellenséges törzsek laktak, akik a gyanútlanul jarkálókat legyilkolták, vagy rabszolgaságba hurcolták. Mégis ily kevés haderővel képesek voltak az országot megtartani.

Miután Gottfried győzelmeivel biztosította a birodalom fennállását, első dolga volt, hogy az országnak alkotmányt adjon. Az ország főembereivel tartott tanácsulésen megállapították a „törvényeket (assisek) és a szokásokat”. Az alkotmány szerint a jeruzsálemi királyság oszthatatlan és örökös birodalmat képez, melynek koronája férfiörökös hiányában női ágra is átszállhat. Az uralkodóház kihalása esetén az egyházi és világi főurak választják az új uralkodót. A koronázás előtt az új király a Szentsír templomában a jeruzsálemi pátriárka előtt megesküszik az evangéliumra, hogy az egyházat, özvegyeket és árvákat megvédi és igazságosan fog uralkodni.

Megállapították azután a legfőbb négy koronahivatalnok ügykörét. Ezek közül legfőbb volt a seneschal, aki a királyi jövedelmeket kezelte s a királyi palotákat és várakat gondozta, a király távollétében fogadta a követeket. A legfőbb törvényszék a „haute cour” volt, amely a bárók felett ítélt; a városokban külön polgári törvényszékek állottak fenn.

Gottfried tehát gondosan, előrelátóan uralkodott, megvédelmezte a határokat, rendbe hozta az ipart és kereskedelmet, s minden ezen tevékenységével, úgy az országban, mint külföldön nagy elismerésre tett szert. Csakhogy a kiváló fejedelem csak rövid ideig uralkodott, mert már noo augusztus 28-án, 38 éves korában meghalt. Holttestét a Szentsír templomában tették örök nyugalomra, ahová ezentúl a többi jeruzsálemi királyok is temetkeztek. Gottfriednek nem volt utódja. Utána Balduin edessai gróftot választották meg, aki felvette a királyi címet s 18 évig rendkívül nehéz körülmények közt uralkodott. Uralkodása alatt oly belső és külső nehézségek támadtak az ifjú királyságra, hogy majdnem tönkrement, csupán Pisa, Genua és Velence segítsége mentette meg.

Ezeknek segítségével később a királyság még foglalásokat is eszközölt a tengerparton. Így került keresztény kézre Caesarea, Akkon, Tripolis, Berythus és Szidon.

Balduin 1118-ban halt meg; neki sem lévén gyermeke, a korona rokonára, bourgesi Balduinra szállott, aki II. Balduin néven igen dicsőségesen uralkodott (1118-tól 1131-ig). Uralma alatt a királyság a ciliciai Tarsustól, egészen keletre Edessáig húzódott, délen pedig Gaza volt a határ Egyiptom felé. A királyság virágzása idején négy főrészből állott: a jeruzsálemi királyságból, az antiochiai hercegségből, az edessai és tripolisi grófságokból. A tartományok a jeruzsálemi király hűbéresei voltak, de lassanként túlságos önállóságot vívtak ki maguknak, ami a közös ügynek meglehetősen ártalmára volt.

II. Balduin halála után, az egykor vitéz, de most már öreg és tehetetlen Fulco, Anjou grófja lett a király, kinek gyenge uralkodása alatt szintén megsokasodtak a bajok a keresztény ország felett, de méginkább növekedtek ezek, midőn Fulco halála után (1143) 13 éves fia, III. Balduin lépett a trónra. Szerencse volt a bajban, hogy erélyes anyja Melisande az államot iparkodott okosan és férfias erővel kormányozni, de az események sokkal erősebbek voltak, semhogy egy gyermek és egy nő vissza tudták volna tartani a roppant veszedelmet: Mossul ura, Zenki Emadeddin, 1144-ben elfoglalta Kelet védőbástyáját: Edessát, s a szeldsuki nagy szultán beleegyezésével több meghódított kisebb országból nagy birodalmat alapított.

E csapások közt kevés vigasztalás volt az, hogy Zenkit később egy rabszolga megölte, s Edessát sikerült visszafoglalni, mert már rövid idő múlva Zenkinek hatalmas fia és utóda Nureddin nagy sereggel jelent meg a város előtt, s azt a gyenge őrségtől elfoglalta. Nureddin a várost haragjában földig leromboltatta.

Edessa eleste hihetetlen izgalmat keltett nyugaton. Azt hitték, hogy most már vége lesz a keresztény uralomnak keleten. A jeruzsálemi király levelekben ecsetelte azt a veszélyt, amely a Szentföldet fenyegeti. A felhívásnak meg is volt a hatása, mert az egész keresztény nyugaton nagy buzgósággal fogtak fegyvert, hogy a keresztény uralmat keleten megszilárdítsák és a hitetleneken bosszút álljanak. A kereszties mozgalom vezére a korszak legnagyobb férfija, szent Bernát apát volt. Midőn 1146-ban, húsvétkor a franciaországi Veselayban nagy gyűlést tartottak és ezen a király keresztel ékesítve jelent meg, példájára a jelenlevők mind felvették a keresztet. Innen szent Bernát útra kelt, Franciaország összes városait bejárta, mindenütt a keresztet prédikálta. Franciaországból Németországba sietett, hogy a népet és a fejedelmeket itt is felszólítsa a kereszties hadjáratra, azonban Németországban ekkor nagy politikai ellentétek hátráltatták az eszme győzedelmet. De a szent lángoló lelkesedése annyira megragadta III. Konrád császárnak a lelkét, hogy minden más szempontot félretéve, elhatározta, hogy ő is felveszi a keresztet; a szent beszéde után megilletődve kiáltott fel: „Elismerem Isten nagy kegyelmét, mely ma jutott nekem, s a jövőre nem akarok hálátlannak látszani; s mivel ő maga szólított fel engem, kész vagyok magamat egészen szolgálatára szentelni”. Konrád példájára a jelenlevők az oltár lépcsőjére térdeltek és szent Bernát kezéből fogadták a keresztet; köztük nevezetes volt a király öccse freysingeni Ottó püspök, az ifjúi erőtől és szépségtől ragyogó sváb Frigyes herceg, Henrik bajor herceg és Vladislav cseh herceg. Azok, akik még nemrégiben egymással versengtek és egyenetlenkedtek, testvéri egyetértésben sorakoztak a kereszt zászlaja alá. Így indult meg a szomorú emlékü második kereszties hadjárat.

III. Konrád 1147 tavaszán fényes hadsereg élén indult el Regensburgból, s Magyarországon és Görögországon át iparkodott Kisázsia felé. Manuel görög császár a keresztiesekkel szemben nagyon bizalmatlanul és kétszínűen viselkedett; ő és alattvalói csodálatos vaksággal megverve, nem látták be azt, hogy egyedül nyugat hatalma mentheti meg őket a végpusztulástól; s ime mégis arra törekedtek, hogy a szép és fényes keresztieshadat minél jobban tönkretégyék. Rossz utakon, kietlen sziklavölgyekbe vezették a keresztieseket, ahol éhségtől, szomjúságtól és az ellenség támadásától

pusztultak el, majd máskor élelmiszereiket megmérgezték, s így a szerencsétlen keresztések, ahelyett, hogy megértő fogadtatást találtak volna, keresztényektől és mohamedánoktól egyaránt a legellenségesebb fogadtatásban részesültek. Pedig e hadsereg, ha a görögök nem ármánykodnak, gyönyörű eredményeket érhetett volna el, hiszen a német seregben csak páncélos vitéz több volt 70.000-nél. Kis-ázsiaiában Nicaeában a franciák is a németekhez csatlakoztak VII. Lajos király vezérlete alatt. Az elszenvedett veszteségek után is az egyesült keresztény sereg még igen tekintélyes, 100.000 főből álló had volt. Mivel Kisázsia rettentő pusztaságainak nem mertek neki-vágni, a tengerpart hosszában vonulva Efesusba érkeztek. Konrád király itt megbetegedett, kénytelen volt Konstantinápolyba visszateretni. Elég csapás volt ez is, de még nagyobb volt az, hogy a franciák csakhamar nagy vereséget szenvedtek, s Lajos csak seregének romjait vezethette Attalia tengerparti város felé. Itt az előkelők hajóra szálltak s Antiochiába utaztak, míg a közvitézek és a kevésbé tehetősek gyalog folytatták útjukat görög vezetők útmutatása mellett, akik azonban őket akárhányszor kiszolgáltatták a mozlimeknek.

Időközben Konrád császár meggyógyult, Konstantinápolyból Jeruzsálembé érkezett, ahová 1148 márciusában már előbb Lajos francia király is megérkezett. A két király áhítattal látogatta meg a szent helyeket, majd pedig abban állapodtak meg, hogy a virágzó és gazdag Damaskus ellen indítanak hadjáratot. 1148 június havában Tiberias városában a két nyugati és a jeruzsálemi király egyesítették csapataikat, s megtámadták Damaskust. Az ostrom azonban nem sikerült; nem is annyira a keresztény csapatok hibájából, mint inkább a kisebb keresztény fejedelmek és grófok ármánykodása és a kitört betegségek miatt.

A nyugati fejedelmek úgy érezték, hogy minden törekvésük hiábavaló, s azért elhatározták, hogy megmaradt csekély seregeikkel hazatérnek Európába. A német császár már 1148 szeptember havában útrakelt, s szerencsésen haza is érkezett, de a tengeren visszatérő VII. Lajos a görögök egyik hajórajának fogságába jutott, s csak II. Roger szicíliai király éppen jókor jött hajóhada mentette meg.

Amilyen nagy volt a lelkesedés e hadjárat megindulásakor, ép oly óriási volt a lehangozottság. Sokan szent Bernátot vádolták, mire ő védőiratban igazolta magát, s a valónak megfelelően a vállalat megghiúsulását a fejedelmek elhamarkodásában, tapasztalatlanságában és a keresztények lelki tökéletlenségében kereste.

A Szentföld ilyen és más nagy szorongatásának idején rendkívüli hasznót és segítséget jelentett két kiváló lovagrend megalakulása. E lovagrendek egyesítették a szerzetesi fegyelmet a lovagi

vitézsséggel, a keresztet a karddal. A kereszties háborúk szelleme, a hősies érzés, a férfiúi erő egyesült az Isten és emberszeretettel, a páncél a vezeklő övvel. Ezek a lovagok époly vitézül harcoltak gyalog vagy lóháton, mint amilyen áhítattal merültek el imádságaikban az oltár lépcsőjén. A zarándokokat ájtatosan vezették, védelmezték, a sebesülteket ápolták, de ha a kürt szava csatára hívta őket, oroszláni bátorsággal rohantak az ellenségre.

Már a keresztesháborúk előtti időkben, 1020-ban, Amalíi városából származó kereskedők a Szentsír templomának szomszédságában a szegények és a betegek gyámolítására zarándokházat alapítottak, melynek védőjéül Keresztelő szent Jánost választották. Mikor a keresztiesek Jeruzsálemet ostromolták, a kolostorban egyaránt nagy szeretettel ápolták a mozlimeket és a keresztényeket, úgy hogy e kolostort még a legdühösebb mohamedánok is megkímélték. A kolostor főnöke a betegápolókat e zárdától elkülönítette s az Ágoston-rend szabályait és ruházatát adta nekik fekete köpenyeggel, rajta egy nyolcszögű fehér kereszttel. II. Pascal pápa 1113-ban megerősítette a rend szervezetét, mely ezután oly áldásos működést fejtett ki, hogy mindenünnen gazdag birtokokat kapott.

Ez volt a johanniták társasága vagy lovagrendje, amely sajátos rendi szervezetét a francia Raymund lovagtól nyerte, aki a betegápoláshoz és az imádság gyakorlataihoz hozzávette még a hitetlenek ellen való harc kötelezettségét is. A Raymundtól ily módon megfogalmazott szabályokat II. Calixtus pápa 1120-ban megerősítette. Eszerint a rend minden egyes tagja hármassal fogadalmat tett: a szegénység, a szüzesség, az engedelmesség szent fogadalmát. A rend három részre oszlott: a papok az istentiszteletet végezték, a lovagok harcoltak és a zarándokokat az ellenséges területeken átvezették, a szolgálattelvő testvérek a betegeket ápolták. A rendet 1268 óta „nagyemester” kormányozta, aki mellett még öt főbb hivatalnok működött.

Midőn Jeruzsálem 1291-ben a mohamedánok kezébe került, a johanniták Cyprus szigetére menekültek, majd 1310-ben Rhodus szigetén telepedtek meg. Miután Szulejman szultán a szigetet 1522-ben elfoglalta, az V. Károly császártól nekik adományozott Málta szigeten hatalmas várat emeltek, melyben győzedelmes harcokban tették félelmissé nevüket, s inntől kezdve máltai lovagoknak nevezték őket.

Nem kevésbé kiváló volt a templomosok lovagrendje, amelyet 1118-ban kilenc francia lovas alapított, akik a jeruzsálemi pátriárka kezébe letették a szegénység, szüzesség és engedelmesség fogadalmát, s egyúttal hozzácsatolták a negyediket is, hogy az országutakat, a

zarándokokat, s a szent helyeket, főképpen a Szentföldet életük feláldozásával is megvédelmezik. A lovagrend élén kezdetben a kiváló Payensi Hugó lovag állott, aki mellett a St.-Omeri Gottfried tűnt ki jámborsága és rettenthetetlen vitézsége által. Kezdetben a rend oly szegény volt, hogy két lovag ült egy lovon. A rend címerén emlékezésül a kezdet nehézségeire, két lovagot látunk ülni egymás mögött egy paripán. II. Balduin palotájának egyik szárnyát bocsátotta a szerzetesek rendelkezésére, amely az egykori Salamon temploma mellett állott; ezért nevezik a rend lovagjait templomosoknak, vagy a templom vitézeinek.

A rend lelkületét gyönyörű szavakkal festi szent Bernát, aki a lovagoknak szabályokat adott: „A testi küzdelemben lovagiasan helyállani, feladatunk közé tartozik; hogy a kísértéssel és bűnnel való harcban győzedelmeskedhetünk, azt számtalan kolostor lakói tanúsítják. De ha az emberek kettős küzdelemben felkötik a kardot, szemünk csodálkozva tekint arra, aki a testet acélba, a lelket pedig a hit páncéljába burkolja, s aki e szavakkal: „Életemben és halálomban az Úré vagyok!” rohan a kereszt ellenségei elé, aki élve Krisztusé és akinek meghalni nyereség. Örülj vitéz bajnok, ha győzesz és élsz az Úrban; még inkább örülj, ha elestél és az Úrhoz mégy. Ó boldog élet, ha valaki a legédesebb vágyakozással várakozik a halálra! A világi lovag selyem takaróval, arany sarkantyúval és tarka fegyverdíszben lovagol a csatába; emberi szenvedély, bosszú, hírnév és vagyon után való kívánság sarkalja. Krisztus lovagja ártatlanul és reménnyel telve megy a küzdelemben, hogy Sión megalázott leánya lerázza fejeéről a port és bevonuljon az imádkozók szent városába. Krisztus lovagja fegyelemben és engedelmségben éljen, józanul és mértékletesen, nő, gyermek és vagyon nélkül, továbbá egyetértésben, komolyan, mindig tettekre készen, mint ahogy ellensége a külső dísznek és a világi hiúságnak. Erős és gyors lovon kell a csatába lovagolnia és csak győzelem, nem pedig hírnév után vágyódnia; a győzelmet ne saját erejétől, hanem az Istenétől várja. Egyesítse a szent szelídséget oroszlánbátorsággal, a szerzetest a lovaggal. Salamon temploma pompától és dicsőségtől ragyogott, de Jeruzsálem új templomát jámborság és alázatosság díszíti.”

A rend ruházata, melyet III. Jenő pápa rendelt neki, a szív tisztaságának jeléül fehér köpenyből állott, rajta a vértanúság jeléül egy veres kereszttel; zászlaik felirata kifejezte magasztos céljaikat: »Ne nekünk, hanem a nevednek adj Uram dicsőséget”.

A templomosok hagyományokból és ajándékokból csakhamar igen gazdagok és hatalmasok lettek, úgy hogy keleten valóságos nagyhatalmat képeztek.

Mikor a Szentföld a keresztények számára elveszett, a lovagok hosszú, küzdelemmel teljes és dicsőséges múlt után Cyprus szigetére vonultak vissza, de igen sok lovag Franciaországban telepedett meg, ahol nagy birtokaik voltak. Itt érte őket a végzetes csapás, mert IV. vagy Szép Fülöp francia király, aki a rend hatalmától félt s irántuk olthatatlan gyűlölettel viseltetett, kivitte, hogy a viennei zsinaton V. Kelemen pápa a rendet feloszlatta (1311), majd pedig a kegyetlen király a lovagok nagymesterét és számos rendtársát iszonyú kínzások közt kivégeztette.

Figyelemre méltó a német lovagok rendje is. Midőn a kereszties had 1190-ben Ptolemais városát ostromolta, néhány brémai és lübecki kereskedő, a sebesültek iránt való szánalomtól vezéreltetve, hajóvitortlábkból sátrakat emelt s azokban a betegeknek kórházat rendezett be. Ez az intézmény az ostromban résztvevő német vezéreknek annyira megtetszett, hogy a betegek és sebesültek ápolására lovagrendet alapítottak, amely most már a „német lovagok rendje” nevét viselte. 1192-ben III. Celestin pápa Frigyes sváb herceg és VI. Henrik német császár kérelmére az újonnan alapított rendet megerősítette és neki mindazon kiváltságokat biztosította, amelyekkel az előbbi pápák a János-lovagokat és a templomosokat ”kitüntették. A rend szent Ágoston szabályai alatt élt és három csoportra oszlott: voltak lovagok, akik a vallás és a Szentföld védelmében harcoltak, voltak papok, akik az isteni szolgálatot végezték és végül betegápolók, akik a kórházakban szolgáltak. Az első nagymesterük Walpot Henrik volt. Mikor keleten a kereszt ügye elbukott, a német lovagok is elhagyták a Szentföldet és Európában kerestek maguknak megfelelő működési teret. Hazánkban is megfordultak a Barcaságban, ahol II. Endre a határvédelmet rájuk bízta, de mivel túlságosan önállóan rendezkedtek be, innen távozni kényszerültek (1225.). Igazi működési tér Poroszországban nyílt meg számukra, ahol Marienburg várából dicsőséges harcokat folytattak a pogány poroszok és litvánok ellen.

Meg kell emlékeznünk még akkor, midőn a legszebb és legdicsőbb célokért küzdő társaságokról szoltunk, egy ezekkel teljesen ellentétes szervezetről, mely a mohamedánizmus kebelében keletkezett. Az assasinokról van szó, akik gyilkolásokban, erőszakosságokban valósággal párját ritkító hírnévre tettek szert keleten. 1091-ben a Szentföld közelében Alamut hegyivárban (a. m. keselyűfészek) alakult e gyilkos társaság Hassan Ben Sabbah, egy perzsa földről való vakbuzgó férfiú vezetése mellett. A társaság fejét a „hegy öregének” nevezték, akinek minden tag vakon engedelmeskedett. Midőn a Szentföld történetéről szoltunk, nem mulaszthatjuk el fel-

említeni átkos működésüket, mert sok esetben gyilkos közbelépésük rendkívül fontos fordulatot adott a Szentföld történetének. Államfők, kiváló vezérek tömegesen estek áldozatul e fanatikus szekta dühének. Akár mohamedán, akár keresztény volt az, aki a „hegy öregének” uralmát veszélyeztette, el kellett pusztulnia a kiküldött orgyilkostól, aki mindenkit, aki áldozatul volt szánva, csalhatatlan biztonsággal talált meg és szúrt le. Ha egy gyilkost elfogtak, semmiféle kínzással nem lehetett őt vallomásra bírni, mivel a „hegy örege” otthon hasissal bűvös álomba merítette a rend tagjait, s ezek paradicsomi boldogságot látván lázálmukban, szinte kéjes örömmel szenvedték el a halált, hogy végre a gyönyörök helyére jussanak. Midőn Henrik, Champagne grófja 1194-ben meglátogatta Alamut várát, a „hegy Örege” meg akarta neki mutatni, mily vakbuzgón engedelmességek neki hivei: két őrnek, akik a magas toronyban teljesítettek szolgálatot, megparancsolta, hogy vessék le magukat a mélységbe, amit ezek szó nélkül azonnal megtettek.

A szörnyű társaság 1257-ben ért véget, midőn a mongolok főfészküket és negyven erős várukat elfoglalták s magát az utolsó főnököt is kivégezték.

A lovagrendekben ugyan erős támaszt nyert a jeruzsálemi királyság, de a második kereszties hadjárat szomorú kimenetele és a belső meghasonlások mindinkább a végromlás felé vitték az ellenségektől mindenünnen körülzárt országot. Egy ideig III. Balduin és testvére Amalrich, ki őt 1162-ben az uralomban követte, sikerrel harcolt a hős Nureddin, Edessa meghódítója ellen, de ekkor Kelet legnagyobb hőse, a híres Saladin szultán személyében az eddigieknél hatalmasabb ellensége támadt a királyságnak.

Saladin vitéz, lovagias, a keleti jellemnek és erőnek valóságos megtestesítője volt. Kezdetben Nureddin szolgálatában állott, de midőn ura megbízásából Egyiptomba jutott mint helytartó, csakhamar olyan birodalmat alkotott, amely Kairótól egészen Aleppoig terjedt, s a jeruzsálemi királyságot a tengerpart keskeny szegélyére szorította vissza. A keresztények hősies elszántsággal harcoltak, s egyideig Saladin nem volt képes az országot teljesen leigázni. 1184-ben fegyverszünetet kötöttek, mely alatt IV. Balduin és V. Balduin királyok elháltak, s ekkor Lusignani Guido jutott a trónra. A fegyverszünetet egy szerencsétlen és meggondolatlan eset zavarta meg: Chatilloni Reynald lovag ugyanis Saladin anyját, aki a fegyverszünetben bízva a Szentföldön átutazott, megtámadta, kincseitől megfosztotta, s kísérőit levágta. Saladin most nagy haragra gerjedt. Megindította hadait, benyomult a királyságba, s 1187 július 4-én Hiddin, vagy Tiberiás mellett a keresztény sereget tönkrevverte.

Így tehát az egész Szentföld ismét a mozlímok kezébe került, elfoglalták Sidont, Joppet, Beyritust és az erős Akkont. Az ostromolt Jeruzsálem szintén meghódolt a szultánnak, aki a szent várossal kiméletesen bánt. Bizonyos váltságdíj lefizetése mellett minden keresztény elhagyhatta a várost, s aki fizetni nem tudott, az is bánatlatlanul visszamaradhatott. A Szentsír temploma, szent János kórháza a keresztényeké maradt; Saladin a kegyes intézményekkel szemben minden tekintetben hősként és lovagként viselte magát. A Szentsír látogatását a zarándokoknak egy arany lefizetése mellett megengedte. Saladin bevonulása napján, 1187 október 3-án a Moriah hegyen fekvő díszes templom arany keresztjét levették, ajándékol a bagdadi kalifának küldötték el. A templomot rózsavízzel lemosták, amrával kifüstölték, s mohamedán mecsetté alakították át.

Mikor e hír Nyugatra elhatott, általános volt a Szentföld elvesztése miatt a gyász, de csakhamar óriási lelkesedés támadt, hogy egy minden előbbinél hatalmasabb hadjáratot vezessenek a Szentföld visszafoglalására. Fülöp Ágost francia király, II. Henrik angol király, akik még régebb idő óta ellenséges viszonyban álltak, kibékültek, s elhatározták, hogy felveszik a keresztet (1188 január 21).

Németországban szintén lelkes volt a hangulat, mert a birodalmi gyűlésen maga az ősz császár, Barbarossa Frigyes és birodalmának előkelői mind nagy lelkesedéssel csatlakoztak a kereszties hadjárat eszméjéhez.

Az új hadjáratot nagy körültekintéssel és figyelemmel tervezték meg. Követek mentek III. Béla magyar királyhoz, a görög császárhoz, s az ikoniumi szultánhoz, hogy az átvonulás lehetőleg nehézség nélkül történhessék meg.

1190 március 23-án a fényes kereszties had már a tengerszorosoknál volt, s hat nap alatt át is kelt az ázsiai partokra. Kisázsiaiban dicsőséges harcokat folytattak, s minden remény megvolt, hogy ez a hadjárat jól fog sikerülni, midőn Seleucia város közelében halálát lelta a sereg fővezére és lelke, a nagy Frigyes császár. A Saleph folyón kelt át a sereg egy keskeny hídon; a császár türelmetlenül a sebesen rohanó folyóba ugratott, de a hullámok elragadták, s csak holtan tudták a hullámokból partra hozni.

A császár halálával a keresztiesek merész lelkülete egészen elernyed, a gyászos esetet mindenki rossz jelnek vette és sokan azonnal visszatértek hazájukba. A császár fia Frigyes sváb herceg a sereg egy részével Antiochiába ment, majd innen Tyruson át Ptolemaishoz ment, melyet a mohamedánok fogságából kiszabadult Guido király különböző nemzetiségű keresztiesek élén ostromolt. Itt a keresztieseket újabb csapás érte, mert 1190 január hó 20-án sváb Frigyes

meghalt, mire az 5000 főre leolvadt német hadakat VI. Lipót ausztriai herceg vezérelte az ostrom alatt.

Míg a németek a többi nemzetekkel együtt Akkont (Ptolemaist) ostromolták, ezalatt nyugaton csak nehezen indult el útjára az angol és a francia király. Ismét viszálykodás tette tehát lehetetlenné, hogy e legnagyobb szerűbbnek ígérkező keresztes hadjárat egyesült erővel indulhasson meg. Csak akkor változott jobbra a helyzet, midőn II. Henrik angol király meghalt, s a legendás hősiességű Richárd, akit Oroszlánszívűnek is neveznek vakmerősége miatt, követte őt a trónon. Ez mindenáron a Szentföldre akart hajózni, s még városok, birtokok, méltóságok eladásával is megszerezte a szükséges költséget. A két király tehát megindult a hadjáratra, még pedig mivel a szárazföldi utat a görögök ármánykodása miatt nem tartották megbízhatónak, a tengeri utat választották. 1190 szeptember havában találtak Messinában; de itt sok értékes időt fecséreltek el aprólékos viszálykodásokban. Végre 1191 március 30-án Fülöp Ágost génuai hajókon útnak indult, s csakhamar Ptolemaisba érkezett. Az angol király április közepén szállt hajóra, de hajóit a tengeri viharok szétszórták, úgy hogy a hajók egyesítése miatt kénytelen volt Cyprus szigetén partraszállni. Mivel Cyprus görög uralkodója kíméletlenül bánt a jövevényekkel, Richárd az egész szigetet fegyverrel meghódította, majd pedig június 20-án a ptolemaisi táborba ért.

Már két esztendeje ostromolta Guido király Akkont, de csak az egyesült angol és francia sereg vitézsége tette lehetővé, hogy végre is a város 1191 július 12-én megadta magát. Az őrség, tekintettel a vitéz ellenállásra, minden vagyona hátrahagyásával szabadon elvonulhatott.

Sajnos itt is viszálykodás zavarta meg a győzelmi örömet: Lipót osztrák herceg ugyanis az egyik toronyra saját zászlaját tűzte ki, de Richárd ezt onnan letépette és sárba tapostatta. A herceg a sértés folytán harcosaival elhagyta a várost, s a kapuk előtt táborozott. A francia király is összeütközésbe jutott a gögös angol királlyal, s mivel sehogysem tudott vele megegyezni, visszatért Franciaországba, de azért seregének jó részét hátrahagyta.

Richárd volt tehát az egyedüli parancsnoka a seregnek, amely még elég tekintélyesnek látszott arra, hogy Jeruzsálemet felszabadíthassa, azonban az angol király minden vitézsége mellett sem volt igazi hadvezér. Kisebb ütközetekben rendkívüli vitézséggel és halálmegvetéssel harcolt, de igazi áttekintése a helyzet fölött nem volt. Richárd megerősítette Ptolemaist, majd pedig Saladinnal vette fel a harcot, s Joppe közelében Arsufnál fényes győzelmet aratott. Most már felszabadíthatta volna Jeruzsálemet is, de kisebb harcok-

ban fecsérelte el idejét, úgy hogy ezalatt Saladin megerősíthette seregét, s most már a túlerővel szemben nem tudott jelentős sikert elérni. Ezalatt Angolországból is rossz hírek érkeztek, s miután Richárd Saladinnal három évi fegyverszünetet kötött, 1192 október 9-én hajóra szállt. Richárd távozása után öt hónapra a hős Saladin is meghalt.

A harmadik keresztes hadjáratnak nem volt meg tehát az a nagy eredménye, amelyet a nagy előkészületek és a seregek nagy száma, a benne résztvevő uralkodók után remélhattünk volna, csupán annyi eredménye maradt, hogy a tenger mellékének Tyrustól Joppeig terjedő földsávja a keresztények birtokában maradt; továbbá a Szentsírt akadálytalanul látogathatták a zarándokok.

Miután Saladin meghalt, úgy látszott, hogy keleten jobb eredményeket vívhatnak ki a keresztesek. III. Celesztin pápa és VI. Henrik tervezett egy új keresztes hadjáratot, ennek azonban csekély eredménye volt; mindössze Berytust foglalták el 1197 októberében, de mivel a keresztény uralkodókkal kitört viszály a vállalatot megzavarta, s miután VI. Henrik császár is meghalt, a keresztesek jelentős eredmény nélkül visszatértek hazájukba.

A középkor legnagyobb pápája III. Ince, szintén nem mulasztotta el, hogy a Szentföld érdekében minden lehető meg ne tegyen. Egy Fulco nevű francia papnak buzgólkodására 1202-ben nagy számú kereszteshad gyűlt egybe, melyet a nagy pápa áldozatkész jóakarásával segített nagy vállalkozásában. A sereg vezérei voltak: Bonifác Montferrati örgróf és IX. Balduin flandriai gróf, akikhez még számos előkelőség és nagy hadinép csatlakozott.

A szépen megindult vállalat azonban tévútra jutott, mert az öreg és ravasz Dondolo, velencei dózse a keresztes hadakat nem a Szentföldre, hanem Konstantinápoly ellen vezette. Hogy a hajózás költségeit a köztársaságnak némileg megtérítsék, a dalmáciai Zárát kellett a kereszteseknek előbb elfoglalni a magyaroktól.

Konstantinápolyban éppen trónviszály volt, s ez nagyon megkönnyítette azt, hogy a meggyöngült görög birodalmat hamarosan elfoglalják. Konstantinápoly a nagy uccai harcokban elpusztult, a görögök hatalmát leverték, s az egykori görög birodalomból Románia néven keresztény császárságot alkottak. Az első császár Balduin flandriai gróf lett.

A pápa, midőn a fonákul végződött keresztes hadjáratról értesült, így kiáltott fel: „Szégyennel és gyásszal eltelve kell bevállalom, hogy a külsőleg az egyházért és a Szentföldért viselt háború inkább az anyaszentegyház kárára van és a latinok által elkövetett sötétség művei a görögöket az apostoli székhez való visszatérésük-

ben megakadályozzák”. Mindazonáltal az események hatása alatt kénytelen volt az új császárságot elismerni. Ez az új császárság már megalakulásakor magában hordozta az enyészet csiráját, mert már körülbelül félszázadnyi fennállása után a kisázsiai partokon alakult nicaei görög császárság 1265-ben Konstantinápolyt visszafoglalta és a bizánci császárságot visszaállította.

III. Ince élete végéig nem szűnt meg azon fáradozni, hogy új keresztes hadjáratot indítson, de annak ellenére, hogy a keresztesy fejedelmek között rendkívüli tekintélynek örvendett, sőt nagyobb hatalommal pápa még nem uralkodott, még sem sikerült uralkodása alatt nagyszabású vállalatot indítania.

Különös csodája a Szentföldért való lelkesedésnek az úgynevezett „gyermekes keresztes hadjárata”. Sokan azt hitték, hogy azért nem sikerült eddig a Szentföldet visszafoglalni, mert a felnőttek bűnei megakadályozták az isteni segítséget. Ezért 1212-ben több ezer gyermek sereglett egybe, hogy a Szentföld meghódítására kivonuljon, azonban ennek a különös és alapmotívumaiban megindító hadjáratnak nagyon szomorú vége lett: a gyermekek a szaracénok fogságába kerültek, kik őket rabszolgákként eladták, mások pedig még Olaszországban az éhségnek és a fáradalmaknak lettek áldozataivá, s csak kevesen térhettek vissza hazájukba.

1217-ben III. Ince halála után, II. Endre magyar király, akihez még Lipót ausztriai herceg és Lajos bajor herceg csatlakozott, indítottak hadjáratot Kelet felé. Tengeri úton Cyprusba, majd innen Ptolemaisba (Akkon) érkeztek, s eleinte szerencsésen harcoltak, később azonban nem értek el jelentősebb sikert, sőt Endre király is, miután a keresztesek közt ismét viszály ütött ki, sikertelenségén elkeseredve, továbbá mivel hazulról rossz híreket kapott, visszatért Európába. (E hadjáratról külön értekezésben lesz szó, ezért e helyen részletesebben nem beszélünk róla.)

Endre távozása után nagyszámú keresztes érkezett Németországból, Brabantból, Hollandiából és Norvégiából, kiknek segítségével a Szentföld fejedelmei 1218-ban hajóhadat szereltek fel és az erős Damiette városát Egyiptomban hihetetlen erőfeszítéssel és vitézséggel el is foglalták, de midőn Egyiptom belsejébe is behatoltak, a Nilus áradása tönkretette őket, sokan elvesztek, sokan fogságba kerültek, a maradék pedig visszatért a Szentföldre.

E hadjáratokat összefoglalva az V. keresztes hadjárat néven ismeri a történelem.

E sikertelenségek még mindig nem lohasztották le a lelkesedést Nyugaton: II. Frigyes császár még 1215 július 25-én az aacheni

gyűlésen ünnepélyes fogadalommal kötelezte magát, hogy keresztes hadjáratot indít.

E fogadalmát azonban sokáig nem teljesítette, míg végre 1227 augusztus havában komolyan nekilátott, hogy a hadak Brindisiben összegyülekezzenek, azonban a táborban nagy dögvész ütött ki, s mikor Frigyes a táborba érkezett, betegséget színlelt és a keresztes hadjárat ismét elmaradt. Ekkor a pápa, IX. Gergely, Frigyesre egyházi átkot mondott ki. Frigyes a következő évben annak ellenére, hogy az egyházból ki volt közösítve, Brindisiben hajóra szállt, s megindult csekély haderejével a Szentföldre. Mindenki meg volt győződve arról, hogy Frigyes keresztes hadjárata nem lehet komoly művelet, de azért Frigyes mégis több eredményt ért el a mohamedánokhoz való szívéllyességével s arab műveltségével, mint az előbbi hadjáratok.

Frigyes megegyezett Kamel egyiptomi szultánnal, hogy a keresztények birtokában marad Jeruzsálem, Betlehem és Názáret, valamint a Joppe és Sidon közt elterülő partvidék.

Frigyes 1229 március 17-én tartotta bevonulását Jeruzsálembé, de mivel az egyházból ki volt közösítve, a papság nem fogadta és a harangok sem szólaltak meg. A kiközösített császár világi nagyjaival egyházi szertartás nélkül, sajátkezűleg tette fejére a jeruzsálemi királyság koronáját.

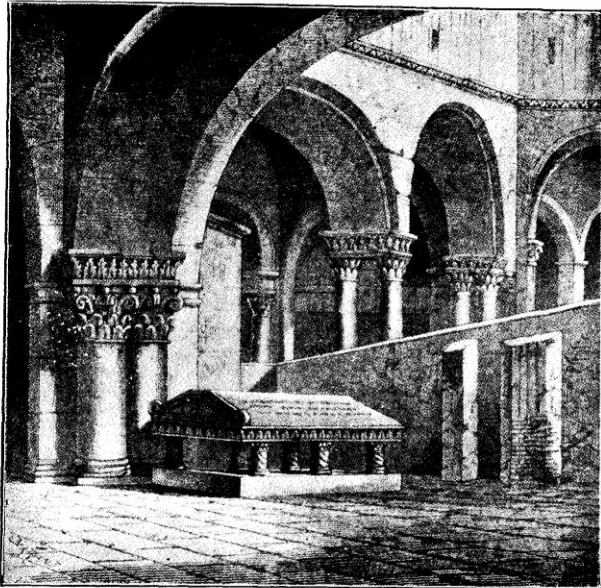
Miután Frigyes rövid ideig Jeruzsálemben és Ptolemaisban tartózkodott, hajóra szállt s Apulia partjain kikötött. Úgy látszik a pápa a hadjárat után engedékenyebbnek mutatkozott Frigyes iránt, mert 1230 június 23-án Frigyest a kiközösítés alól feloldotta, miután Frigyes erőszakos rendszabályairól az egyházzal szemben lemondott s megígérte, hogy Palesztinát gondjaiba veszi. Eleinte azonban a pápa is nagyon rossznéven vette, hogy Frigyes nem harcolt nagyobb hévvel a Szentföldért s csupán alkudozásokra szorítkozott.

Frigyes hadjáratát nevezik a VI. keresztes hadjáratnak.

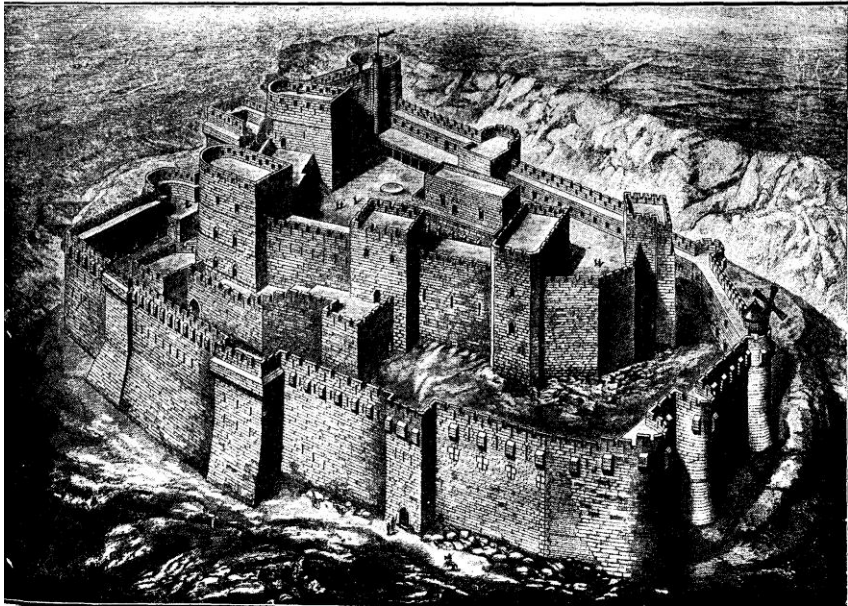
Az utolsó keresztes hadjárat szent Lajos francia király nevéhez fűződik. Ez volt a VII. és az utolsó e nembeli vállalkozás.

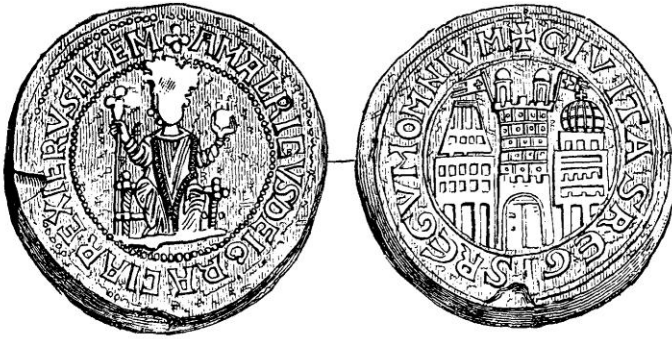
Szent Lajos 1244-ben súlyos betegségbe esett, s ekkor megígérte, hogyha meggyógyul, felveszi a keresztet. A király elhatározását az is megérlelte, hogy a Szentföld keresztény területeit ekkor igen súlyos csapások érték. Nodsmeddin Eyub egyiptomi szultán Saladin birodalmát vissza akarta állítani; ezért a damaszkuszi szultánt s a vele szövetséges keresztényeket a rettentően vad khovaresmi törökök segítségével megtámadta. A vad hordák elpusztították Jeruzsálemet, s a Gaza melletti véres csatában (1244 október 18)

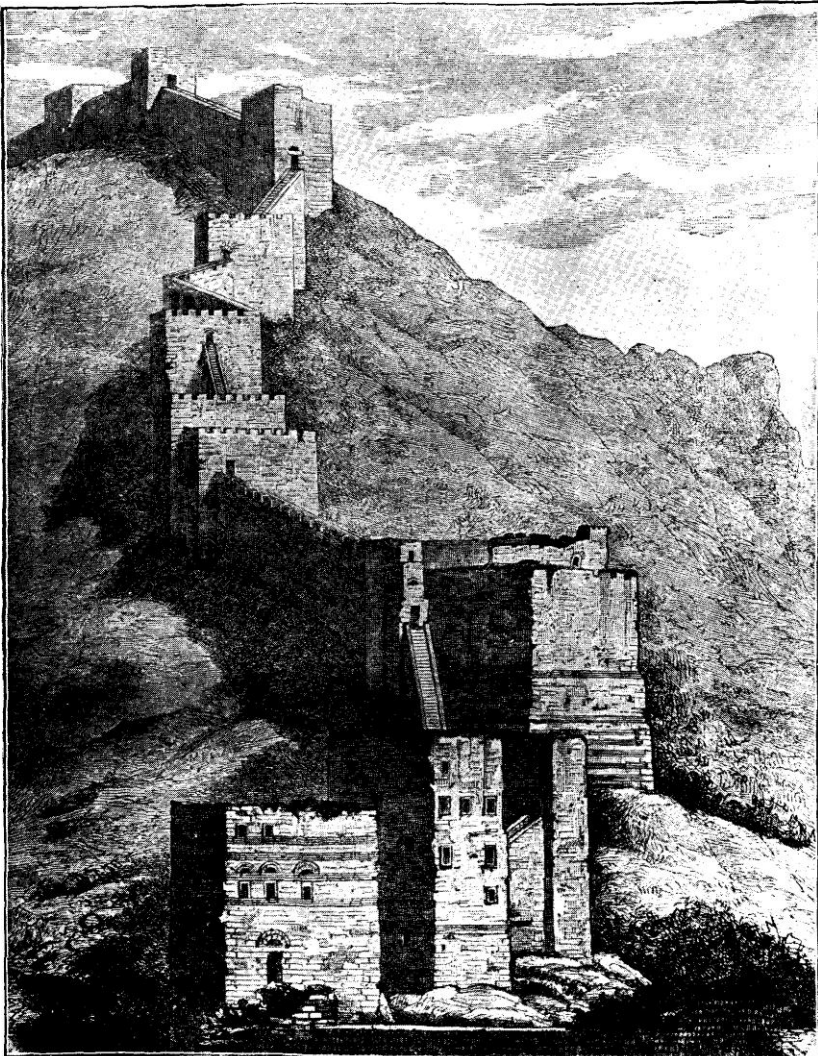

BOULLON GOTTFRIED EGYKORI SÍREMLÉKE A SZENTSÍR TEMPLOMÁBAN

AMALRICH KIRÁLY ÓLOMBULLÁJA

ANTIOCHIA FALAI NYUGAT FELŐL

a keresztény sereget teljesen tönkretették. A lovagrendek majdnem mind elpusztultak e csatában, s a jeruzsálemi királyságból csak Ptolemais vára maradt meg.

Szent Lajos tehát a végső szükségben határozta el magát, hogy a csapást megszüntesse. 1248 augusztus 28-án hajóra szállott, majd Cyprus szigetén át Egyiptom partjaira érkezett; a következő évben Damiettevel szemben vetett horgonyt, s azt el is foglalta. Azonban a jó kezdetnek szerencsétlen vége lett, mert midőn Egyiptom belsejébe indult 50.000 főnyi seregével, a kitört betegségek, az élelemhiány a keresztiesek seregét egészen tönkretették; Lajos maga is a szaracénok fogságába esett.

A királyt csak 800.000 bizánci arany lefizetése és Damiette kiürítésének feltétele mellett engedték szabadon. Lajos ezután kisded csapatával, mint zarándok járta végig a szent helyeket, s miután néhány keresztény várost megerősített, hazájába visszatért.

Évek multán a szent király úgy gondolkodott, hogy fogadalmát nem teljesítette, mivel nem sikerült neki a Szentföldet felszabadítani. Híre járt különben annak is, hogy Bibars egyiptomi szultán Jaffát és Antiochiát elfoglalta, s a győztes mohamedánok Betlehemben, Názáretben a templomokat lerombolták. A király 1267 május 25-én egy gyűlésen megható felhívással fordult az előkelőkhöz, hogy a Szentföldet ért mostani gyalázatot mossák le. Az urak már nem nagyon lelkesedtek újabb hadjáratért, de a király iránt való szeretetből mégis felkészülődtek. 1270 március 14-én megindult tehát a kereszties had, melyhez Edward angol herceg, III. Henrik angol király fia is csatlakozott. Lajos úgy vélte, sokkal jobb lesz, ha Tunisz partjain szállnak partra, s onnan nyomulnak előre Egyiptom és a Szentföld felé. A nagy lelkesedést azonban lehütötte az a borzalmas pestis, amely a táborban kitört, s mely a pápai követet, Lajos fiát, Tristant, sőt magát a szent királyt is elragadta.

A vezérüktől megfosztott keresztiesek 1270 őszén a király holttestével hajóra szálltak, s hazájukba visszatértek. Csupán Edward angol herceg vonult keletre 1300 főből álló seregével, ahol 18 hónapon át nagy hősiességgel harcolt Bibars szultán ellen, de a kisded sereg nagy eredményeket nem vívhatott ki.

Ezzel be is fejeződött a kereszties hadjáratok lelkes korszaka. Nyugat egészen elfásult már, mert látta, hogy bármily áldozatokat hoz is, minden rettenthetetlensége és vitézsége mellett sem képes az elemek, az éghajlat, s Kelet számtalan és fanatikus népe ellen győzedelmesen harcolni.

A lelkesedés végső szikrája volt már csak az a vállalkozás, midőn IV. Miklós pápa jelentékeny pénzüsszeggel és 20 hajóval

támogatta azt a harcot, amely a szent helyek megtartásáért végső küzdelmét vívta. Ez a küzdelem hősies, nagy erőfeszítés volt, úgyszólván egyeden vár, Ptolemais birtokáért folyt. A küzdelem méltó arra, hogy róla külön, részletesen is megemlékezzünk. De mielőtt erre térnénk át, nézzük meg azokat a viharos és változatos harcokat, melyek a végső küzdelmet bevezették.

VIII. Végső küzdelmek a Szentföldért.

Keleten a 13. század közepén mint hatalmas fergeteg nyomult előre Dzsingisz kán tatár hordája; miután úgyszólván egész Ázsiát meghódította, s elűzte a khovaresmi törököket, a mohamedán kalifátus sem állhatott meg hatalma előtt. A Szentföld keresztény fejedelmei a gyűlölt mohamedán hatalom pusztulását szívesen látták, olyannyira, hogy még a mongolokkal is szöveterkeztek a mozlímok legyőzésére. Damaszkusz valóban el is esett, s a Szentföld fejedelmei a mongoloknál szíves fogadtatásra találtak. Kétségtelen, hogy a mongolok részéről ez az engedékenység csupán csel volt, de mivel a keresztényeket a mohamedán hatalmak mindenünnen szorongatták, szinte kényszerítve voltak, hogy a mongolokban segítő társakat lássanak.

E viharos történelmi napokban a keresztény fejedelemségek békében maradtak tehát a tatár betöréstől, bár a mongol hordák egész Szíriát meghódították, s maga a Szentföld is jórészt harcok színhelyévé lett.

A Szentföld e korabeli eseményeiről rendkívül változatos képekben számolhatunk be. Különösen a megerősödött egyiptomi szultánság harcolt elkeseredett dühvel a megmaradt keresztény birtokok ellen. 1239-ben Akkonban a bretagnei herceg, Navarra királya, Burgundia hercege és Bar grófja kötöttek ki. A keresztények Jeruzsálemet ismét megerősítették és Egyiptom meghódítására indultak. A keresztieseknek a Szentföldön született utódaik, az úgynevezett „pullánok” ezekben a harcokban közönyösek maradtak. De annál égőbb vágygal kívántak harcolni a nyugati jövevények. Először Askalon, majd Gaza felé vonultak. Itt egy ütközetet vívtak, melyben nem tudtak győzni, de a mozlímok sem arattak döntő győzelmet. Azután a sivatagba érkeztek, ahol eltévedtek és a mohamedánok legyőzték és lekaszabolták őket. Midőn Karak mohamedán fejedelem a vereség hírére meghallotta, megrohanta Jeruzsálemet, a keresztényeket megölte és a falakat leromboltatta; még Dávid tornyát is ledöntötte, amelyet eddig minden hódító megkímélt.

A keresztényeknek szerencsájük volt, hogy a mohamedánok között családi viszálykodások ütöttek ki; e harcokban a szíriaiak a keresztényekkel szövetségre léptek, ám a Damaszkusz lakosai rossznéven vették, hogy fejedelmük a hitetlenekkel szövetségre lépett. Az egyesült szíriai és keresztény sereg Askalonnál támadta meg az egyiptomiakat, de maguk a szíriai mozlímok fordultak keresztény szövetségeseik ellen és a szövetségeseik vereségét szenvedték. A keresztények ezért kénytelenek voltak békét kérni, s ezt meg is kapták azon feltétel alatt, hogy a foglyokat szabadon bocsátják. A keresztények két erődjüket megtartották a Jordán mellett.

Egyiptom tehát békében maradt a keresztényekkel, de a karaki fejedelem ellen, aki három évvel ezelőtt Jeruzsálemet elpusztította, a keresztény vitézek erős, kemény háborút folytattak. A kíméletlen harcokban nem adtak és nem kértek kegyelmet, így pl. Jeruzsálem kapuja előtt a mozlímok egy szálig lekaszabták a zarándokokat, viszont a keresztények Nablus bevételénél minden kezükbe esett mohamedánt kivégeztek.

Nemsokára azonban a dühös karaki fejedelem és Szíria más uralkodói ismét a keresztények segítségéhez fordultak Egyiptom szultánja ellen. Látjuk tehát, hogy a keresztény uralom, különösen a lovagrendek hihetetlen hősiessége folytán, még mindig elég nagy tekintélyben állott, s mindegyik félre becses volt. Így érthetjük meg, hogy előzőleg mily könnyen szánta rá magát Egyiptom a békére a keresztény fejedelmekkel. Az egyiptomiak ismét vissza akarták állítani Saladin birodalmát, s ezt a szíriaiak sehogyan sem engedhették meg. A szíriaiak a keresztényeknek átengedték Jeruzsálemet, Sédedet, Tiberiast, Askalont és más városokat. Most tehát a keresztények rövid időre ismét a Szentföld urai voltak, s az Omar mecsetje keresztény templommá lett. Azonban ez az uralom nagyon is rövid ideig tartott, mert az egyiptomiak a mongoloktól elűzött khovaresmi törökökben igen hathatós szövetségeseket találtak. Ezek a vad lovasok, miután a Kaspi tenger mellett fekvő hazájukat a mongolok elől elhagyták, beszárguldozták Perzsiát, Georgiát, Örményországot és Mezopotámiát, mindenütt pusztítva, rabolva; hullák és holttestek jelezték a borzasztó lovasok útjait.

A damaszkuszi fejedelem serege megfutott előlük, a karaki pedig gyorsan visszavonult. Ezután semmi sem tartóztatta fel őket abban, hogy meg ne rohanják Jeruzsálemet, ahol az összes keresztényeket, férfiakat, nőket, gyermekeket mind felkoncolták, vagy pedig rabszolgácul vitték el. A Szentsír templomát lerombolták, a Szentsírt feldúlták, a királyok sírjait feltörték s csontjaikat elégették. Jeruzsálemből Gazába siettek, ahol az egyiptomiak már várták őket.

A közeli Karaki helység mellett kellett eldőlnie, hogy ki lesz a győztes. Ide vonultak a szíriaiak és keresztények egyesült seregei is, hogy ütközetet vívjanak. A keresztények nagy vágyakozással néztek a csata elébe, de a szíriaiak nem valami nagy harci kedvet mutattak. Egy szemtanú mohamedán író Ibn Dsiuzzi a következőket beszéli el az ütközetről:

„A szíriai mozlímok most a hitetlenek vezetése alatt állottak. Láttuk a keresztényeket magasra emelt keresztekkel vonulni, papok vegyültek hadsoraikba, áldást osztottak, az áldozókelyhet még a mozlímoknak is odanyújtották, hogy igyanak belőle. Ilyen szövetség nem állhatott fenn sikerrel. A frankok a jobbszárnyat képezték, a karaki fejedelem csapatai a bal, a középet az emesabeliek. Nem volt még dicsőségesebb napja az izlámnak, mint ez, még Nureddin és Saladin alatt sem. Legelőször a balszárny állotta ki a rohamot, a frankok egy lépést sem hátráltak, mígnem a sereg többi része felbomlott. A frankok már megfutamították az egyiptomiakat és táborukat elfoglalták, azonban szövetségeseik cserben hagyták, a khovaresmiekek pedig körülfogták őket; az 1500 lovasból és 10.000 gyalogosból csak 800 ember került el a vérfürdőt, s ez a 800 is fogságba jutott. Én másnap végigmentem a csatamezőn és láttam itt embereket, akik számoló golyókkal kezükben megolvasták a holtakat, s azt mondták nekem, hogy számuk 30.000. Emesa fejedelme csaknem egymaga érkezett Damaszkuszba, miután poggyászát, fegyvereit, lovait és csaknem egész seregét elvesztette. Egy darab rongy sem maradt meg zászlóiból a csata után, amelyre fejét lehajthatta volna és könnyezve kiáltott fel: „Jól sejtettem, hogy nem lesz szerencsénk, mert frank kereszték és zászlók alatt vonultunk a táborba.”

A győzelem Kairóban nagy örömet okozott, egész éjen keresztül fényáradatban úszott a város, s az uccákat vigasság és zene töltötte be. A keresztények levágott fejait a város kapuira tűzték.

Ilymódon a szultán ismét elfoglalta Jeruzsálemet és Askalont, de egész Palesztina és Szíria is az egyiptomiaké lett. Ez időben szent Lajos Egyiptomba érkezett és Damiette városát elfoglalta, ami az egyiptomiakra igen nagy csapás volt, de szent Lajos főntebb elbeszélte szerencsétlensége ismét visszaadta az egyiptomiak bizalmát. Talán jobban ki is használták volna győzelmüket, ha a szíriaiakkal nem kellett volna ismét heves küzdelmet folytatniok; továbbá a fogságból kiszabadult Lajos király még a Szentföldön volt, s bár nagyobb sereg nélkül, személye mégis olyan súllyal esett latba, hogy az egyiptomiak a testvérharcban kimerülve, 10 évre, 10 hónapra és 10 napra békét kötöttek. A keresztények kezében maradt a Jordán

és a Földközi tenger közé eső országrész. A szíriai Malek Naser megtartotta birtokát, s Egyiptom is megmaradt saját határai közt.

Az aránylagos békességet azonban megzavarták a mongolok, akik 1257-ben Szíria határához közeledtek, s miután a bagdadi kalifaságnak megadták a kegyelemdőfést, Aleppót is tűzzel-vassal elpusztították. Damaszkusz és más városok meghódoltak, s lassanként a mongolok egészen Egyiptom határáig parancsoltak. A keresztények örültek a mohamedán hatalom elbukásán; az antiochiai fejedelem, aki Tripolisz felett is uralkodott, 1260-ban Hulaguval, a mongolok vezérével tanácskozást folytatott, hogy a mozlímok ellen közös erővel lépjenek fel. Hulagu a keresztényeket, azok püspökeit és papjait, mint erről a mohamedán Abulfeda értesít bennünket, Damaszkuszban fényes fogadtatásban részesítette. A keresztényeknek hamarosan templomaik és házaik voltak a városban, s mint mondják, néhány mecsetet és minaretet templomaik közelében le is romboltak. Mikor azonban híre jött, hogy a mongolokat Kotuz szultán a Jordán völgyében megverte, s Hulagu felsőbb parancsra az Euphrates mögé húzódott vissza, a damaszkuszi keresztényeket megölték, házaikat lerombolták, templomaikat elégették.

Most Kotuz szultán erőszakos halála után olyan változás történt Egyiptomban, amely a kereszténység sorsára és Kelet egész kialakulására rendkívüli hatással volt. Egy rabszolgából szultánná lett hatalmas férfiú, Bibars vette át az uralmat Egyiptom felett. Bibars a kor legnagyobb emberei közé tartozik: hatalmas termetű, óriás erejű, fáradhatatlan lelkületű, fanatikus és rettenthetetlen ember. Országát bejárja, szinte folyton vándorúton van, mindenről gondoskodik, mindenütt rendet és igazságot akar teremteni. Természetes, hogy ilyen ember minden erővel azon van, hogy a keresztényeknek még megmaradt uralmát végleg megdöntse.

Legelőször Egyiptomot akarta mentesítem a nyugatiak támadásától, s ezért megtiltotta, hogy soha semmiféle keresztény hajó országába be nem hatolhat. Az Asmun csatorna torkolatát fatörzsekkel eltorlaszolta és így többé Damiettebe nem lehetett bejutni. Mindig figyelte a nyugatiak készülődéseit, s e célból a szicíliai Manfréd udvarában követet tartott, akinek feladata volt, hogy a pápával ellenséges uralkodó környezetében mindent kikémleljen, ami esetleg a mohamedanizmus ellen készülöben volna.

Mikor a latin császárság Konstantinápolyban megbukott, Bibars ennek nagyon örült, s az újra helyreállított mohamedán mecsetnek ő küldötte a templomi szereket.

Ilyen uralkodó az előbb említett békét nem soká tarthatta meg, s ennek megszegésére a közeljövőben alkalom is kínálkozott.

Azokat a követeket ugyanis, akiket Bibars Konstantinápolyba küldött, Cyprus keresztény királya elfogatta és bilincsekbe verette; ehhez járult még, hogy egy fogolycsere alkalmával a keresztények visszatartották az előre elküldött keresztény foglyokat, ők viszont egyetlen mozlomot sem küldtek vissza Egyiptomba. Ekkor Bibars 1263-ban Szíria ellen indult, Ptolemais területén mindent tüzzel-vassal elpusztított, s körülvette a várost. Az egyiptomiak nagy dühösséggel harcoltak, de azért a roppant erős várost nem tudták bevenni. A genuaiak, akik a velenceiekkel ezidőben rossz lábon állottak és tudták, hogy a városban ellenfeleik nagy kiváltságokat élveznek, készek voltak arra, hogy a szultánt a tenger felől segítsék az ostromban, azonban a genuaiak még sem támadták meg a várost, mire Bibars abbahagyta az ostromot. A szentföldi keresztények nagy szorongatásukban Örményország királyához fordultak, s felszólították a mongolokat is, hogy keljenek át az Euphratesen. Bibars nagy sereggel vonult a mongolok ellen, s ezek kénytelenek voltak előle visszavonulni. A haragos Bibars most a keresztényeken töltötte ki bosszúját, s számos fontos helyet elfoglalt. 1266-ban a szultán harmadszor is megindult Szíria ellen, amely hadjáratban Akkont, Tripoliszt és Sэфedet akarta kézrekeríteni. Midőn Hebronon átvonult, a keresztényeket és zsidókat haragjában eltiltotta attól, hogy a mohamedánok előtt is szent Ábrahám sírját meglátogathassák. Ptolemais területét tüzzel-vassal pusztította és nagy zsákmányt szerzett, majd pedig Tripolisz grófjának seregét verte tönkre. Egy igen erős vár volt még hátra, Sэфed vára, mely a Jordán mellett húzódó síkságon uralkodott. Ezt a várat templomosok védelmezték. A szultán számos ostromgépet hozatott a vár alá, s mivel ígásállat kevés volt azok vontatására, ő maga is a szekerek elé fogatta magát, s úgy segítette az ostromgépeket felállítani a várfalak ellen. Az ostrom óriási erővel, szüntelen trombitaharsogás és harci zene közt folyt; az egész szultáni hadseregnek, bármily hősiességek is voltak a védők, mégsem tudtak ellentállni. Tárgyalásba bocsátkoztak a szultánnal, s ez beleegyezett abba, hogy a templomos lovagok vagyron és fegyver nélkül elvonulhassanak; minthogy azonban némely templomossal apróbb értékű tárgyakat találtak, ezt a szerződés megszegésének tekintették s kettőjük kivételével, az összeseket megölték.

Bibars a mongolok betörései ellen, az imént elfoglalt Sэфed várát akarta főbástyává tenni. Maga a szultán is részt vett a város megerősítési munkálataiban. Azután, míg az építkezés tartott, Ptolemais területére rohant, a fákat kivágta, s a házakat, amelyeket elérhetett, felperzselte. Maga a város nem esett az ostromlók bir-

tokába, de 1268-ban Jaffát meglepték az egyiptomiak, s el is pusztították. A keresztény egyházak márványoszlopait és cédrusfáit Kairóba szállították, s ott mecsetek építésére használták fel.

Tripolisz nagyon gyenge volt, de 1289-ig még úgy ahogy fennállott. A templomosokat meggyengítette, miután Séfed várát elfoglalta; hátra volt tehát, hogy Antiochiával is végezzen. Bibars, mint a vihar rontott Antiochia területére, s olyan hevesen rohanta meg a várost, hogy négy nap után bejutottak a falakon; Antiochia Bibars kezébe került. A vérfürdő borzasztó volt, a düh első hevében mindenkit felkoncoltak a mozlimek, aki elébük került. Nemsokára elesett a fellegvár is, s így Antiochia, mely 170 éven át keresztény birtok volt, 1268-ban a mohamedánok uralma alá jutott. A város kapuin lévő ezüst, s a templomok fedelein található ón óriási zsákmányt nyújtott. A városnak 100.000 lakosa volt, elképzelhető tehát, mennyi rabszolgát vittek magokkal az egyiptomiak. Oly olcsó volt az ember, hogy egy fiúért 12 fillért, egy leányért 5 fillért adtak.

Tripolisz grófja még némileg független volt, s állott még Ptolemais, virágzott a keresztények uralma Cyprus szigetén is, de midőn szent Lajos király 1271-ben Tuniszbán meghalt, s így nem kellett Egyiptomot nagyobb támadástól féltetnie, hozzákezdett Bibars Tripolisz földjének pusztításához, s elfoglalta a János lovagoktól Krak várát.

1271 tavaszán érkezett meg Ptolemaisba 30 hajón Edward angol herceg.

A herceg megjelenése arra készítette Bibarsot, hogy a tripoliszi gróffal békében maradjon és most Ptolemais ellen vonult. A vár egyik bástyáját el is foglalta. Bibars a legnagyobb keresztény hatalommal, a cyprusi királlyal is végezni akart; azért keresztellett ellátott hajókon, csellel akarta megrohanni a szigetet, de az első hajó egy sziklára futott, a többi is megsérült és a kikötő védőinek kezébe jutott.

Ptolemais ostromát a tatárok betörése miatt Bibars nem folytathatta. Edward angol herceg is útjában állott, akit orgyilkos módon akart láb alól eltétetni. Edward bevett egy mozlím várat és a helyőrséget kardélre hányatta. A megadás után az egyik mohamedán főember azt szinlelte, hogy kereszténnyé akar lenni, s azért két megbízottját küldte el a herceghez. A megbízottak azonban assaszinusok voltak, akiknek egyike öt tőrrel megsebesítette a herceget, de ez a gyilkost földhöz vágta és megölte. Ezt a cselt Bibars szultán tanácsolta, amennyiben egyik levelében kifejtette, hogy néha nagyon előnyös, ha az ember a törhöz folyamodik.

Bibarsnak szerencsége volt a tatárokkal szemben, mert ezek egymás közt meghasonlottak. Abaga, a tatárok egyik vezére 1272-ben békét kért Bibarstól, de a szultán ellene indult, s rajta fényes győzelmet aratott. Ez volt utolsó nagyobbszabasú diadala, mert a tatárok ellen viselt egyik hadjárata alkalmával, Szíriában 1277-ben meghalt. Bibars a mamelukok közül emelkedett trónjára; ezek az egyiptomi hadsereg legvitézesebb lovasai voltak, s eredetileg cserkesz és kipszak vérből származtak.

Bibars utódja a kiváló és vitéz Malik Manssur lett, aki kedvenc szavatól: „meg akarom tenni” (kilavun) kapta Kilavun nevét.

A szíriai helytartó, Sankor Alesker szultánná kiáltotta ki magát és a mongolokat hívta segítségül. Kilavun a szövetséges sereget, amelyben elég sok keresztény is volt, Emesa mellett legyőzte. A többi keresztények e győzelem előtt azt hitték, hogy okosan cselekszenek, ha a mozlímok országait pusztítják, de most kénytelenek voltak megalázkodva, békét kérni. A János-lovagok, templomos lovagok és Tripolisz grófja mind békét kértek Kilavuntól. Egyedül Merkab vára fejtett ki nagyobb ellenállást, amely egy hatalmas szikla tetején feküdt. A várat a johanniták tartották megszállva. Kilavun irtózatost ostromot kezdett a vár ellen, földalatti aknáit a vár közepéig hatoltak, s az ostrom annyira kimerítette a védőket, hogy a feladásnál csak 25 lovag tudott fegyveresen kivonulni.

Folytonosan hanyatlott tehát a keresztény fejedelmek hatalma, s most már a szultán egészen véget akart vetni a megmaradt gyenge hatalomnak is. Megindult tehát Szíria ellen, de 1290 november 10-én meghalt. Nagy és hatalmas uralkodó volt, úgy emlegették, mint „a győztes fejedelem, a vallás díszje, Szíria megszabadítója”.

Utóda, Alasraf Chalil, Kilavun második fia lett. ő is, mint atyja, nagyon gyűlölte a keresztényeket, s az ellenük indított szent háborút tüzzel-vassal akarta folytatni. 1291 április 2-án Chalil Ptolemais (St. Jean d'Acre, Akkon) elé érkezett, miután már a hadigépeket elébb felállították; ezek mázsás köveket zúdíthattak a várra. Kilencvenkét hadigép működött szakadatlan erővel, de a csekély számú őrség olyan hősiesség ellenállást fejtett ki, amilyent csak az első daliás időkben tapasztalhattak a mozlímok.

A keresztények nagyon is érezték, hogy a gyönyörű szép várost erőik minden megfeszítésével meg kell védelmezniük. Ptolemais pompás város volt, a keleti és nyugati országok tengeri forgalmának központja, nagy gazdagság székhelye. Szép házai tömör kövekből épültek, üvegablakokkal, festményekkel díszítve; mindenféle lugasok, virágos kertek és mesterséges vízvezetékek üdítő vize gyönyörködtette a szemlélőt. A különböző nemzetek egyes városrészeket mond-

hettek magukénak, s azokat gazdagságuknak megfelelően iparkodtak széppé tenni. Az uccák szélesek és tiszták voltak; végükön egy-egy torony állott vaskapukkal és láncokkal. A boltokban Kelet és Nyugat összes termékei és művészeti tárgyai voltak láthatók. Mindenféle idegentől, mindenféle nyelvtől voltak hangosak az uccák és a terek. A város szépségét a híres Kölnhöz hasonlították. Lakosainak száma 150.000 volt. Falai oly vastagok voltak, hogy rajtuk két szekér egymás elől kitérhetett. Mióta a keleti kereszténység sorsa e várostól függött, azóta a zarándokok kegyes adományaikkal mind hozzájárultak ahhoz, hogy erősítéseket emeljenek a város védelmére. Némelyik király és gazdag főúr egész tornyokat és bástyákat emeltetett.

Itt állott tehát a szép város előtt a szultán 300.000 emberből álló seregével. Először felhívást intézett a városhoz, hogy ha minden lakosa váltságdíjat fizet, a szultán megszünteti az ostromot. A lakosok vezetői az ajánlatot büszkén visszautasították. Ebben mindnyájan egyetértettek, hősies szívvel is készülődtek a harcra, de hiányzott a belső egyetértés. A velenceiek a genuaiakkal, a templomosok a johannitákkal voltak feszült viszonyban; azonkívül egy kiváló egyéniség is hiányzott, aki a lelkes tömeget eszményi célok felé vezethette volna. Ilyen nagy megpróbáltatások okvetlenül megkívánják, hogy a tetre kész tömeget oroszlánbátorságú és lángeszű hős egységesen vezérelje.

Megérkezett Henrik cyprusi király is, de hamarosan elhagyta a várost, mert megijedt a görögtűztől és a hajítógépek rettenetes kőzáporától; úgy látszott, mintha tűz-, szikla- és nyílzápor esett volna. A falak is már több helyen leomlottak, sőt május 16-án egy 60 öl széles rést nyitottak a mozlimek, az árkokat betöltötték földdel, mire a keresztényeknek egy nyíllövésnyire vissza kellett vonulniuk. A szerencsétlenséget rövid időre csak a János-lovagok nagymestere akadályozta meg, mert a visszavonulókat ismét harcba vezette és az ostromlókat megfutamította. Az éj folyamán kövekből, deszkákból és a házak ajtaiból ideiglenes falat készítettek, s e mögött 70 kisebb és nagyobb hajítógépet helyeztek el. E nagy rohamnál 2000 keresztény esett el, de a mozlimok közül 20.000. A szultán azonban tetszése szerint pótolhatta országaiból elesett vitézeit.

A védők tanácsában, e borzalmas napok után, olyan hangok emelkedtek, hogy a várost jó lenne feladni, de a pátriárka lelkes beszédében kimutatta, hogy nincsen semmi mód a menekülésre; csupán a vitézség és az Istenbe vetett hit mentheti meg őket. Kifejtette, hogy a város 7000 védője legutóbb is 20.000 szaracént tett harcképtelenné, ha tehát kitartanak, végre is el fog pusztulni

a mohamedán sereg. Szép beszédéből álljanak itt a következő, a kor szellemének megfelelő intelmek:

„Ha közületek valakit hűbérura arra szólítana fel, hogy becsületét egy ellensége vagy többek ellenében megvédje, akkor ez, hogy hűségét megtartsa, valamint hogy magáról és utódairól a szégyent elhárítsa, bizonyára inkább meghalna a vitéz harcban, semhogy a gyávaság szemrehányását vonja magára. Krisztus, mindnyájunknak hűbérura és gondolja meg mindenki, hogy a Megváltó őt arra szólította fel, hogy örökségét hűbér-esküvel erősített kötelessége szerint, a hitetlenek ellen megvédelmezze.”

Miután a pátriárka beszédét befejezte, a jelenlévők szent lelkesedéssel egymás nyakába borultak, meggyóntak, megáldoztak, megfogadták, hogy teljes egyetértéssel, kölcsönös szeretettel, megvetve a halált és veszedelmeket, az utolsó csepp vérig védelmezni fogják a várat. Május 18-án a mozlimek 300 dob hangja mellett, nagy rohamra indultak. A keresztények nagy vitézséggel ellenállottak, de a hevenyészett falon keresztül mégis sikerült az ellenségnek a városba behatolni. Ekkor a János-lovagok nagymestere ismét megfordította a harci szerencsét, mert a betolakodókat visszavetette. A szultán a fedavikat vitte most rohamra (a fedavik azok a fanatikus harcosok, akik megesküsznek arra, hogy ebben a rohamban vagy csatában, okvetlenül meg fognak halni), s támadásának a sűrű köd is kedvezett. A keresztények a közeledő ellenséget nem látták, s egyszerre az egyik kapu hatalmukba került. A johanniták nagymestere ismét a veszélyeztetett pontra rohan, de a harcban lova felbukik, ő maga a földre kerül, s testét lándzsák járvák át; a templomosok nagymestere, s 10 kivételével valamennyi lovagja, hősieen elesik. Az ellenség tehát a városban van, a lakosok nagy része a hajókra menekül, de szerencsétlenségükre olyan vihar dúl, hogy a hajók is elsüllyednek. Mások a templomosok erős kolostorába vonulnak vissza; ezeknek a szultán szabad elvonulást ígér, ha megadják magukat, de midőn a kapukat kinyitják, a mozlimek gyilkolni kezdenek, s most rettenetes végső harc kezdődik, amelyben minden keresztény vitéz elpusztul. A várost a szultán kifosztotta, felégette, erősségeit lerontotta.

Vége volt tehát a legszebb és leghíresebb várnak, az utolsó őrtoronynak, mely annyi dicsőséges harc után egészen megsemmisült, s vele együtt a keresztények szentföldi uralma is. A többi kisebb várak, így Tyrus és Berytus is, a mohamedánok kezébe kerülnek. A szultán nagy diadalmenetet tartott Damaszkuszban és Kairóban, amelyeken a keresztény vezérek fejét lándzsákon hordozták körül.

Nyugaton nagy volt a szomorúság a város eleste miatt; a genuai

asszonyok ékszereiket adták oda egy újabb hadjárat céljaira, mások felvették a keresztet, hogy 1301-ben új harcot kezdjenek. Némi remény volt is a sikerre, mert Kazán, a tatárok fejedelme elfoglalta Damaszkuszt, s a cyprusi király is hajlandó volt vele szövetségben a mozlimek ellen. A templomosok maradványai 1302-ben Aradus szigetét szállották meg, hogy innen a partvidéket nyugtalanítsák. Ha a tatárok sikerrel harcoltak volna a mozlimek ellen, a keresztények talán elértek volna némi sikert, de az egész mozlím haderő ellenében a kisded keresztény sereg nem állhatta meg helyét. Ettől kezdve, ha kisebb hadi készülődésekről hallunk is, de nagyobb vállalkozás már nem indult meg. A templomosok is otthagyták kisded szigetjüket, s a johanniták 1310-ben Rhodus szigetére költöztek. Megszűnt tehát minden erő, amely a mohamedánok uralmát gátolta volna, s most már Európára is oly fenyegetővé vált Kelet hatalma, hogy annak nem annyira a Szentföld visszafoglalására, mint inkább saját védelmére kellett gondolnia. Egy ideig a pápák még hirdetik a keresztes háborúk eszméjét; Marino Sanuto Torselli, egy velencei utazó, kifejtette XXII. János pápának, hogyan lehetne Egyiptom meghódításával a Szentföldet hatásosan újra megközelíteni, s azt elfoglalni. Ekkor már Kisázsiaiban uralkodott a mohamedanizmus legerősebb hatalma; a törökök csakhamar megvetették lábukat Európában, s Kelet fanatikus harcosai annyira előrehaladtak, hogy csakhamar Magyarország lett a harcok színhelyévé, melyeket a keresztnek a félhold ellen kellett vívnia.

Annyi vér folyt el tehát, szinte eredmény nélkül, annyi nagy törekvés dőlt dugába, s a Szentföld mégsem lett a kereszténység birtokává. De tévednénk, ha a keresztes hadjáratokat haszontalan, fanatikus és ostoba vállalatoknak bélyegeznők, mint ezt olyanok teszik, akik a történelem mélyebb ismerete nélkül írnak e korról, s elfogultságuk miatt a kor szellemét nem képesek megérteni és azt megbecsülni. Minden kornak mások az ideáljai, mások a céljai, s lehetetlen a középkor vállalkozásait és eszméit a 20. század szemüvegén át nézni. Igenis, ennek a kornak szüksége volt Krisztus sírjának birtokára és nem kevesebb szükségét érezte annak, hogy azt megszerezze, mint ahogy a modern nemzetek más népek kizsákmányolásával és leigázásával, a mai gazdasági szempontok követelményei szerint, tüzzel-vassal gyarmatokat akarnak szerezni. Legyünk tehát igazságosak a középkor iránt, mert ők legalább nem önzésből, hanem tiszta idealizmusból áldoztak annyi rengeteg vért.

Becsüljük meg azt a hihetetlen hősiességet, amely e vállalkozásokban megnyilvánult; oly nagyszerű az emberi léleknek ez a kirobbanása, hogy méltán mondja egy keresztes vitéz, ki a had-

járatok egyikében részt vett, bizonyos Róbert szerzetes: „A világ teremtése óta, a kereszt titka óta semmi sem történt, amit e hadjáratához lehetne hasonlítani”. Maguk a mozlimok is áradozó szavakkal szólnak néha arról a nagyszerű szellemről és hihetetlen vitézségről, mely a keresztieseket áthatotta. Midőn az arabok a niceai szultánnak szemére vetették, hogy a keresztiesek elől meghátrált, az így kiáltott fel:

„Ti nem ismeritek e frankokat, az ő bátorságuk isteni vagy pedig ördögi. Talán már legyőztük őket, hogy láncokat kovacsoljunk számukra? E megszámlálhatatlan nép, mely a haláltól és ellenségtől nem fél, hirtelen szállt le hegyeiről és csapatainkra rontott. Melyik szem bírja ki fegyvereik csillogását! Lándzsáik úgy villognak, mint a ragyogó csillagok, pajzsaik úgy fénylenek, mint a hajnal pírja, fegyvereiknek csattogása félelmesebb a mennydörgésnél; ha harcra készülnek, felemelik lándzsáikat, hadsorokba sorakoznak és hallgatnak, mintha hangjuk sem volna, s azután úgy rohanják meg az ellenséget, mint az éhes oroszlánok.”

Még együgyűebbek azok, akik a kereszties hadjáratokban nem látnak egyebet, mint a pápaságnak azt a törekvését, hogy hatalmát növelje. Erre nézve nagyon szépen jegyzi meg a francia Michaud:

„Ez a hadjárat leginkább megcáfolja azokat (az első kereszties hadjáratokról szól), akik azt állítják, hogy a pápák azért hirdették a kereszties háborúkat, hogy hatalmukat növeljék. Ha ez igaz volna, miért nem fordította II. Orbán, kinek szava az egész Nyugatot mozgásba hozta, vitéz harcosait Guibert (ellenpápa) ellen? Nem lett volna könnyű neki egy ilyen harcnak vallási színezetet adni? Hiszen Rómát, a kereszténység fővárosát, Jézus Krisztus egyházát védelmezni, e század fogalma szerint, szent vállalkozás volt! Bizonynal! Azonban a kereszties hadjáratok nem valami politikai számítások következményei voltak, hanem önkénytelen támadtak a kor hangulatából és talán valamivel később is létrejöttek volna, ha Remete Péter nem is prédikál érdekükben és II. Orbán nem is lelkesít mellettük”.

E vállalkozások egyébként is nagy hatással voltak az európai kultúra kifejlődésére. Nyugat és Kelet szorosabb összeköttetésbe kerültek, az ismeretek kicserélődtek, a kereskedelem fellendült, az európai életbe új eszmék, mintegy frissebb vérkeringés került.

Tekintetbe kell vennünk azonkívül azt is, hogy a keresztiesek hihetetlen erőfeszítései a különben diadalmasan előretörtető mohamedán hatalmakat évszázadokon át feltartóztatták, hogy Európának rohanjanak, s annak kultúráját teljesen tönkretegyék. A kereszties hadjáratok nélkül Magyarország sokkal előbb érezte volna meg a

mozlimek hatalmát, mert friss erejükben talán már a 13. században megdöntötték volna a görög birodalmat, s így a Balkán és hazánk is támadásaik körébe jutott volna.

Fejezzük be tehát e történeti részt, azzal a megállapítással, hogy a Szentföld visszafoglalására irányuló törekvések az emberiség történelmének mindenkor legszebb lapjaira tartoznak.

IX. A Szentföld története az egyiptomi és török uralom alatt.

Miután Ptolemais elesett, megkezdődött az évszázadokig tartó egyiptomi uralom korszaka. E korszakból nem hozhatunk fel változatos és figyelemreméltó eseményeket: egyhangú, megszokott uralma volt ez a mohamedánizmusnak, amely nem épített, nem alkotott, a Szentföld alatta megmaradt a maga elhagyatottságában, a kereszténység tengődött, s legfeljebb az 1313. esztendőben a nápolyi Róbert királytól kivívott engedmény, a franciskánusoknak ittmaradása, biztosított némi enyhülést a keresztények életében. Az időben számos keresztény és zsidó zarándok lepi el Jeruzsálemet. A keresztények szabadon látogathatták a szent helyeket, bizonyos adó lefizetése mellett. Midőn a 14. században Egyiptomban trónváltás következett be, a kereszténység azt hitte, hogy enyhébb sorsa lesz az új dinasztia alatt, de ez nem következett be. Az új uralkodócsalád éppen úgy gyűlölte a keresztényeket, miként elődei. Nevezetes ez évszázadokból Bertrand de la Brocquiere francia zarándoknak tudósítása az itteni viszonyokról. Elmondja, hogy csak két francia ferencrendi van itt a keresztények lelki gondozására, de ezek is ki vannak téve a mozlimek gúnyának és önkényének; a keresztény kereskedőket este bezárják bázárjaikba és csak reggel eresztik ki őket, ha ugyan a mozlim hivatalnoknak ez úgy tetszik. A zsidókkal kissé enyhébben bánnak, ezek itt mindenféle ipart űznek, ami által a mohamedánok részére nélkülözhetlenné teszik magukat.

Nagyon érdekes az az értesítés is, amit egy kölni lovag, Arnold von Harff beszél el a 15. század végéről. Ebből megtudjuk, mily sok veszedelemnek vannak kitéve a keresztények, milyen szeszélyes és önkényes velük szemben a keleti uralom, s milyen nagy okossággal és türelemmel kell rendelkezniök, hogy a mindig fejük fölött lógó Damokles kardját kikerüljék. Arnold, miután lefizette a 10 arany adót, meglátogathatta a keresztény szentélyeket, s azután megint jó csomó arany lefizetése után, éjjel elmehetett azokra a mohamedán szent helyekre is, amelyeket a keresztényeknek, vagy

zsidóknak halálbüntetés terhe mellett tilos volt meglátogatniok. Megindító, mily lelkes szavakkal írja le azt a szíves fogadtatást, amelyben a Sión hegyén lévő kolostorban fogadták őt a jó ferenc-rendi atyák. Néha a hivatalnokok kicserélése folytán jobb vagy rosszabb sorsa volt a Szentföldnek, de igazi, mai értelemben vett elnézést és szabadságot a kereszténység a mozlím uralom alatt sohasem élvezhetett.

Az egyiptomi uralom egészen 1517-ig tartott, amidőn is I. Selim megtámadta Kansu Gauri szultánt, aki Aleppó mellett 50.000 főnyi sereggel fogadta a törökök szultánjának sokkal nagyobb seregét. Hiába volt az oly legendás vitézségi! egyiptomi mamelukok lovassága, a törökök ágyúí elseperték az egyiptomi sereget, s maga az egyiptomi szultán is futás közben lelte halálát. Haleb (Aleppó) és más fontos helyek Önként megnyitották kapuikat a győzelmes ozmánoknak. Damaszkusz, virágos keleti nyelven a „paradicsom illatá”-nak nevezett város, néhány héttel utóbb szintén meghódolt Selimnek, akinek most nemcsak Szíria és Palesztina népei siettek hűségüket tenni, hanem még a vándor beduinok és arabok is hódolva jelentek meg előtte. Az ozmánok gyorsan haladtak Egyiptom felé, s 1517 január havában már a piramisok alatt táboroztak. Selim újra megverte a mamelukok hadait, s Egyiptomot végképpen hatalmába kerítette. Selim a következő telet már Damaszkuszban töltötte, ahonnan meglátogatta Hebront és Jeruzsálemet, mint a mozlímek előtt is szent és kegyeletes helyeket, majd kétévi távollét után, 1518 nyarának derekán visszatért Európába. Így tehát még hatalmasabb, még világbíróbb nép kezébe került a Szentföld uralma, s most már Keleten semmi sem hirdette a kereszt uralmát, mint Rhodus szigete, ahol a johanniták telepedtek meg, s Cyprus, ahol még 1570-ig tartott a keresztények uralma, miután 1489-től kezdve Velence vette birtokába a szigetet az egykori cyprusi királyok kezéből.

A Szentföld történetében a török uralom alatt nem történik semmi lényegesebb esemény. A keresztények sorsáról tovább is a jó franciskánus atyák gondoskodnak, akik a szent sír őrzőinek tisztét is ellátják.

A világtörténelem színpadára csak akkor lép ismét a Szentföld, amidőn a 18. század végén Napóleon Egyiptomot megtámadja, s e hadjáratában összeütközésbe kerül a török haderőkkel is, akik Palesztina felől támadnak. A törökök Szíria északi határán gyülekeztek; Napóleon szokása szerint gyorsan az ellenség ellen vonult, hogy azt minél előbb szétszórja. A sereg, mely 1799 február 11-én Egyiptomból a Szentföld felé megindult, 13.000 főből állott; kicsi sereg, de a legnagyobb hadvezér és kitűnő tábornokok vezérlete

alatt állott: Kleber, Lannes, Berthier, Junot, Murát állottak a sereg élén mint tábornokok. A török hadsereg vezére a kegyetlen Achmed Dsezar (mészárló) pasa volt. Kisebb csatározások után

Gaza elé érkeztek, mely nem tanúsított ellenállást, azért a várost a franciák megkímélték. Jeruzsálem csak 7 órányi járásra volt, de azért Napóleon nem látogatta meg a szent várost. Többen megkérdezték tőle, nem volna-e hajlandósága keresztülvonulni a híres városon, de Napóleon így felelt: „Nem. Jeruzsálem nem esik hadműveleteim vonalába, nem akarom, hogy a szűk szorosokban a hegyilakókkal legyen dolgom; azonkívül a terület túlsó oldalán nagyszámú lovasság támadna meg.” Azonban levelet küldött Jeruzsálembe, melyben kijelentette, hogy a városnak nincs félnivalója tőle, legyenek nyugodtak, semmi káruk nem fog esni a franciáktól.

Gazától Jaffáig sivatagon kellett átvonulniok, mely a szél által összehordott homokhegyekkel volt tele. A város csak gyengén volt megerősítve, de az őrség mégis vitézül helytállott. A franciák csakhamar rést lőttek a falakon, s elkeseredett uccai harcban, mely 36 óráig tartott, a várost elfoglalták. Az őrség a karavánszerályba vonult vissza, s itt védekezett életre-halálra. A védők mégis kénytelenek voltak magukat megadni, s ezeket a szerencsétlen foglyokat, mivel nem tudták őket a franciák élelmezni, agyonlövették.

Március 18-án a franciák St. Jean d'Acre előtt állottak. A falakat, mint egykoron, most is hatalmas tornyok védelmezték, s bent a városban a török fővezér nagy ellenállást fejtett ki. A franciák hajókat vártak, amelyeken 6 nagy ágyúnak és lőpornak kellett volna érkeznie az ostrom folytatásához, de a hajókat Damiette közelében az angolok elfogták, s így a franciák ostroma nem sikerülhetett úgy, mintha jó ostromágyúik lettek volna. Ezek nélkül is felállítottak a franciák ittlévő ütegeiket, megkezdték a tüzelést. Szerencsétlenségükre az erősségben két kiváló európai vezette a védelmet: az angol Sidney Smith és a francia Phelippeaux. Most tehát az ügyes vezetés sokkal nagyobb nehézségeket okozott Napóleonnak, mint amelyet az eddigi ostromoknál tapasztalt. Szükséges volt, hogy a várból jól irányzott lövések ellen a földbe bújóhelyeket ássanak, amelyeket növényekkel és cserjékkel iparkodtak némileg kényelmesebbé tenni. A francia tábornak szerencséje volt még, hogy jobbra és balra két forrás csergedezett. Március 28-án már elég rést lőttek a falakba, s azért a gránátosok mindenáron rohamra

akartak indulni. A roham azonban az ügyes védelem folytán nem sikerült.

Ezalatt híre jött, hogy Abdalah pasa Damaszkusz mellett nagy sereggel áll, s a vár alá igyekszik. Napóleon Junot tábornokot 500 emberrel kémszemlére küldte ki, s ez először Názáretbe ment, ahol a török sereg némi nyomait fedezte fel, majd nemsokára 3000 lovas rohant rá. Junot négyszögeket formált gyalogságával, s miután sikerrel védekezett, Názáretbe vonult vissza. Kleber tábornok a szorongatott franciák segítségére jött, s azt a hírt hozta, hogy a közelben több, mint 30.000 főnyi török sereg áll. Napóleon most el akarta venni a törökök kedvét, hogy a vár alatt viaskodó franciákat megtámadják, azért a környékbeli török sereg ellen indult, csak néhány hadosztályt hagyván hátra a vár előtt.

A legendáshírű Tábor-hegy vidékén állott tehát a világverő francia, ott, ahol máris annyi nevezetes esemény történt a múltban. Kleber már nagyon szorongatott helyzetben volt, midőn Napóleon megjelent; ez óriási erővel támadott az ellenségre s a törökök vad futásban kerestek menedéket; a század leghíresebb lovas vezére, Murát, 1000 lovassal üldözte a menekülőket, kiknek nagyrésze a Jordán folyóba ugrált, s ebben lelte halálát. Ez volt a híres Tábor-hegy melletti győzelem.

A vár ostromát tehát tovább folytathatták, annál is inkább, mert a francia hajóknak sikerült Jaffában nehéz tüzérséget és lőszert lerakni, melyeknek segítségével a franciák a vár egyik nagy tornyát ledöntötték. Most sikerült a franciáknak a város közepéig behatolni, de itt minden ház valóságos erődde változott át, úgy hogy Napóleon nagy veszteségeket szenvedett.

Május 7-én hajókat pillantottak meg az ostromlók, s örültek, hogy a francia hajókról segítséget kapnak, de fájdalommal látták, midőn a hajók közelebb jutottak, hogy angol hajók közelednek. Mindent meg kellett tehát most tenni, hogy a várost hatalmukba kerítsék, mielőtt az angolok újabb erősítést és élelmet hozhatnak. Halálmegvetéssel rohantak a franciák a városba, de a pasa kastélyának erős falain megtört az erejük. A városbeliek a hajókról is segítséget kaptak, s így a franciák helyzete napról-napra nehezebb lett. Nemsokára végső elkeseredett rohammal megint behatolt 200 francia a városba, de szinte láthatatlan helyekről halálos golyózápor zúdult rájuk, a sereget vezénylő tábornok elesett, maga a hírneves Lannes is megsebesült.

A franciák annál is inkább kénytelenek voltak a rettenetes küzdelmet abbahagyni, mely az angol segítség miatt úgyszólván kilátástalannak látszott, mert a seregben a pestis ütötte fel fejét, s továbbá

híre járt, hogy Egyiptomban lázadás tört ki, s egy török sereg az egyiptomi partokon akar partra szállni. Nehéz szívvel bár, de május 17-én Napóleon elrendelte az általános visszavonulást.

Napóleon rendkívül fontosnak tartotta a vár elfoglalását, s ez a gondolat még Szent Ilona szigetén is foglalkoztatta, midőn így nyilatkozott: „Ha St. Jean d'Acre elesett volna, megváltoztattam volna a világ helyzetét, de a legcsekélyebb körülményektől függnék gyakran a legnagyobb események.” A hősiek védelmezőről, Sidney Smithről ezt szokta mondani: „Ez az ember rabolta el szerencsémemet!” Napóleon egyik bizalmas embere, kivel még május 8-án a tengerparton sétált, említi, hogy Napóleon fájdalommal beszélt az ostrom sikertelenségéről: „E nyomorult fészek sok emberembe került és sok időt rabolt el tőlem, de sokkal mélyebben bocsátkoztam a dologba, hogysen egy utolsó kísérletet ne tennék. Ha ez sikerül, amint hiszem, akkor a városban megkapom a pasa kincseit, egész Szíriát felkelésre szólítom fel, elmegyek Damaszkuszba és Aleppóba, kihirdetem a rabszolgaság eltörlését, fegyveres hatalommal jelenek meg Konstantinápolyban, s megdöntöm a török birodalmat. Új nagy birodalmat alapítok Keleten, mely helyet fog nekem biztosítani az utókor évkönyveiben, s talán Drinápolyon vagy az osztrák ház megsemmisítése után, Bécsen át térek vissza Párizsba. Nem látja, hogy a drúzok csak a vár bevételét várják, hogy felkeljenek? Nem ajánlották-e fel már nekem Damaszkusz kulcsait...? Ha az utolsó roham, melyet kockáztatni akarok, nem sikerül, azonnal felkerekedem, mert az idő drága.”

A sebesülteket és betegeket május 18. és 19. napjain elszállították, s ugyanezen hónap 20-án éjjel a francia csapatok is ott hagyták St. Jean d'Acret, s megindultak Jaffa felé. Napóleon kímélni akarta a lovakat és öszvéreket, mert azokra szükségük volt a sebesülteknek és betegeknek. Midőn istálló mestere azt kérdezte tőle, hogy melyik lovat akarja, nagy haraggal ennek arcába vágott, s rettentő haraggal szólt: „Mindenki gyalog megy, én legelőszőr; nem ismeri a rendeletet?” Napóleon a 35°-os hőségben a sivatagi homokon át gyalog menetelt, és így érkeztek meg Jaffába. Itt 3 napig pihentek, mely idő alatt Napóleon meglátogatta a kórházat is, amelyben a sebesültek és a dögvészesek feküdtek. Gyakran látni képeket, melyek azt ábrázolják, hogy Napóleon a kórházban megérintette a pestisben szenvedőket, hogy haláltmgvető bátorságát kimutassa. Ez csak legenda, mert ily esztelenséget az okos Napóleon nem engedhetett meg magának. Különben legbizalmasabb embere és iskolatársa, Bourienne, aki vele ment a kórházon keresztül, határozottan tagadja, hogy Bonaparte valami ilyet cselekedett volna.

Napóleon tehát végigjárta a Szentföldet, diadallal és kudarccal is, s azzal a ténnyel, hogy a világtörténelem legnagyobb hadvezére oly fontosságot tulajdonított Palesztinának, s nagyralátó terveit ennek birtokától tette függővé, mintegy elismerte e helynek oly sokszor bebizonyult világtörténelmi fontosságát.

A 19. század elején újabb nevezetes történelmi események vihara zúgott végig a Szentföld felett. A meggyöngült ozmán hatalom e vidékeken vívta küzdelmét a nagy hatalomra jutott Mehemed Alival, Egyiptom kormányzójával. Mehemed Ali származására nézve albán, olyan hatalmat vívott ki magának Egyiptomban, hogy a központi hatalom gyengesége folytán arról álmodozott, hogy kiterjesztheti uralmát Szíriára, s talán egész Kisázsiaira is. A hódítás megkezdésére természetesen ürügyet kellett keresnie. St. Jean d'Acre parancsnokától néhány menekült alattvalójának kiadatását követelte, de a pasa ezt állhatatosan megtagadta. Mehemed Ali most, 1831 október havában fiát, Ibrahimot tekintélyes haderővel a vár ostromára küldte, s mialatt az egyiptomi sereg a várat ostromolta, azalatt Ibrahim a sereg másik részével szinte ellenállás nélkül megszállotta Gazát, Jeruzsálemet és Jaffát.

II. Mahmud szultán roppantul felbőszült, midőn Ali önkényes eljárásáról értesült, s 50.000 főnyi sereget küldött Keletre, hogy Ibrahimot elűzze. Midőn azonban a török sereg Szíriába érkezett, az egyiptomiak már St. Jean d'Acret elfoglalták (1832 május 27), továbbá Damaszkuszt és Tripoliszt is. Július 6-án Homsnál a régi Emesánál megütközött a két sereg, s a szultán serege oly isszonyú vereséget szenvedett, hogy kénytelen volt a Tauruszon át visszavonulni. A szultán megint küldött egy sereget, de ezt ugyanezen év decemberében az egyiptomiak Ikoniumnál csúfosan megverték. Ibrahim tehát akadálytalanul nyomult előre, s már a török főváros előtt állott. Úgy látszik, az egész birodalmat meghódította volna, ha az oroszok közbe nem lépnek, s az ozmán birodalom roskadozó épületének megmentésére sereget nem küldenek a szultán segítségére. Mehemed Ali az egész orosz birodalommal már nem akarta felvenni a harcot, ezért a szultánnal békére lépett, s a török felsőbbség elismerése mellett nemcsak Egyiptomot, hanem Krétát, Szíriát s így a Szentföldet is megkapta.

A békeszerződés után Ibrahim visszavonult, s az oroszok is hazájukba tértek, miután a portával egyetértésben biztosították a birodalom sérthetetlenségét. A szultán a béke megkötése után egy fermánban kijelentette, hogy az egyiptomi basát ismét kegyeibe fogadja, de azért folyton készülődött arra, hogy lázadó alattvalóját megbosszulja. 1839 június i-én ismét hadat indított Egyiptom

ellen, de Ibrahim ezt a sereget Nisib mellett, Észak-Szíriában teljesen tönkrevverte.

Ezenközben Mahmud szultán meghalt s utódja, Abdul Medsid békeajánlatot tett Alinak, amelyben a többek közt Palesztinát is megkapta volna. Mehemed Ali ezeket a feltételeket nem fogadta el, s így a Törökország megmentésére egyesült hatalmak, nevezetesen Anglia és Ausztria, 1840 szeptember havában 12.000 főből álló sereget és megfelelő hajóhadat küldtek a szíriai partokra. E hajóhad több partmelléki erősséget bombázott, s november 4-én St. Jean d'Acre várát négyórás tüzelés után bevette. Az osztrák-angol sereg a törökökkel egyesülve Ibrahim csapatait Kaleb Medinánál, a Libanon tövében, véres csatában megverte.

Mivel időközben a libanoni druzok, továbbá Szíriában és Palesztinában a pusztai arab törzsek fellázadtak, a basa békére hajlott. A megkötött egyességben lemondott Szíriáról, s így Palesztináról is; csupán Egyiptomot tartotta meg magának, mint örökös hfibérbirtokot.

Egy évtized múlva ismét előtérbe került a világpolitikában a Szentföld kérdése, amennyiben III. Napóleon, aki uralkodása első éveiben meg akarta nyerni vallásos érzelmeivel a falusi lakosságot és a papságot, nagy érdeklődéssel karolta fel Palesztina katolikus érdekeit. 1852 március havában egy fermánt eszközölt ki, amelynek értelmében a római katolikus keresztényeknek a szent helyekre való joga, a görögökkel szemben, biztosabb alapot nyert. A cár ezt a fermánt rossznéven vette, s ürügynek használta fel arra, hogy a szultánnal éreztesse hatalmát és megkezdje a támadást Törökország szétdarabolására. Tudni kell ugyanis, hogy miután 1808-ban a Szentsír temploma tűzvész áldozata lett, a rombadőlt templomot a görögök építették fel, így arra keleti jogszokás szerint úgyszólván teljes igényt formáltak.

Palesztinának ilymódon való előtérbejutása hosszas diplomáciai alkudozásokra adott alkalmat, amelyek azonban a békét nem hozták meg. Kitört az úgynevezett krími háború (1853—56), melyben a törökök szövetségesekül nyerték meg az angolokat, franciákat és a piemontiakat. E véres háború, melynek legkiemelkedőbb eseménye Szebasztopol elfoglalása, azzal ért véget, hogy Franciaország jogot nyert a keleti részek katolikusai felett a vallási protektorátusra. E vallási protektorátust Franciaország féltékenyen őrizte s még akkor is súlyt helyezett reá, midőn a köztársasági francia kormány már nem volt vallásos érzelmű.

Egyházpolitikai tekintetben a 19. század közepén nevezetes esemény a jeruzsálemi pátriárkátus betöltése. Őszentsége IX. Pius

megszüntette a címzetes pátriárkátust és valóságos pátriárkává ki-nevezte 1847-ben Valerga Józsefet s e ténnyel a szentföldi keresztény egyház szép virágzásnak indult. Figyelemreméltó különösen Lavigerie bíboros és a különböző szerzetesrendek buzgó működése.

X. A Szentföld legújabbkori története.

A világháború.

A 18. században a zsidóság figyelme is erősen Palesztina felé fordult, különösen akkor, midőn megkezdődtek a cionista mozgalmak. Ennek megalapítója Herzl Tivadar bécsi újságíró, aki az oroszországi és romániai zsidóüldözések hatása alatt tűzte ki magának azt a célt, hogy az üldözött zsidók Palesztinában ismét hazát nyerjenek (1896). Herzl és követői a cionisták, kik nevüket onnan vették, mert az ősi Siont akarták visszaszerezni, valóságos világmozgalmat indítottak, amelynek nagynevű pártfogói voltak. Igaz ugyan, hogy már előbb is történtek kísérletek arra, hogy Palesztinában zsidótelepek létesüljenek; így Jaffától északkeletre Nahr el Audia vidékén 1879-ben telepedtek le először külföldi zsidók. 1883-ban a zsidók betelepítése már biztosabb alapot nyert, midőn a párizsi Rothschild hatalmas összegekkel kezdte ez akciót támogatni. 1915-ben már 36.000 hektár földet birtokoltak a zsidó telepesek. A telepek az egész országban szét voltak szórva, de nagyobb részük a tengerparti Sáron és Sepela síkságain, s a Genezáret tó vidékén terültek el. Gabonát, narancsot, szőlőt, mandulát termeltek, olajfát tenyésztettek és a Jordán völgyén gyapotültetvényeik is voltak.

A cionizmus az 1913. évi bécsi kongresszus után megindítja a palesztinai településeket. Egyesület alakul, amelynek 144.000 font tőkéje van. A világháború idején a tevékenység súlypontja Amerikára esett, ahol Brandeis newyorki állami főbíró lett az ügy vezére, politikai harcosává pedig Weitzmann Chaim manchesteri tanárt választották meg. Most főként arra törekedtek, hogy az angolokat meggyőzzék arról, hogy szükséges volna egy zsidóállam megalapítása. Anglia Törökországgal úgyszólván heves harcokban állott a palesztinai és mezopotámiai fronton. Angliának tehát nagyon is érdeke volt, hogy egy zsidóállam eszméjét szívesen fogadja, mert ezáltal a világ zsidóságában hathatós szövetségest találhatott. Azonkívül a világhódító Anglia arra is tekintett, hogy ez állam önmagában meg nem állhat, s így kénytelen lesz a hatalmas Anglia protektorátusát igénybe venni. Érdekes megfigyelni, hogy a világháború első esztendejében már mennyire vitatták a Szentföld problémáját. Egy német folyóirat

érdekes cikkben ismertette Oroszország és Palesztina viszonyát (1. Pflieger: Historisch-politische Blätter). Ez értekezés kifejti, hogy az oroszok már régóta vágyódnak Palesztina birtokára, hiszen a krími háború kitörésére is tulajdonképpen a Szentföld kérdése adott okot. Állítását egy, nem sokkal a háború kitörése előtt megjelent könyvből merített adatokkal támogatja. Az adatok hitelesek, a könyv szerzője az ismert francia diplomata Edward Bapst, ki sok évet töltött úgy Orosz-, mint Törökországban. Pflieger kimutatja, hogy Franciaország volt az, mely követeléseivel a hatalmak közt az ellentétet felidézte, s lehet, hogy ma ugyanaz az eset fog beállni, ezúttal azonban Franciaország és szövetségesei lesznek azok, akik között Palesztina birtoka miatt az ellenségeskedés ki fog törni. Többkevesebb nyíltsággal már folyik is a torzsalkodás. Így nagy fel-tűnést keltett a közelmúltban a Palesztina-kérdés iránt különösen érdeklődő körökben a párizsi *Matin* egy cikke, amely — anélkül, hogy orosz szövetségését megkérdezte volna — Angliának osztotta ki Mezopotámiát, Arábiát, míg Szíriát és Palesztinát Franciaországnak kívánta mint zsákmányt. A terv nagy meglepetést szült Oroszországban. A Petrogradski Kurír felszólította az orosz diplomatákat, hogy ilyen szándékkal szemben védjék meg erélyesen az ország keleti érdekeit. Egy dumainterpelláció, mely szintén a palesztinai kérdésben történt, megmutatta, hogyan gondolkodnak a keleti kérdéstről a cár birodalmában. Nemcsak Örményországot, nemcsak Konstantinápolyt, hanem a Szentföldet is bírni akarja Oroszország. Mikor aztán a ravasz Anglia, tekintettel a franciák és oroszok által támasztott igényekre, sajtójában Palesztina semlegességének szükségét magyaráztatta, akkor ismét orosz ellenállásra talált, de Franciaország is alig volna hajlandó a Palesztina-kérdés ilyen megoldásába belenyugodni.

Így elmélkedik a német író, kinek fejtegetéséhez vegyük még hozzá a *Le Correspondant* egyik cikkét: „És Palesztina?“, amelyben J. Lagrange hosszasan magyarázza, hogy a Szentföld birtokáért versenyző országok közt egy sincs oly mértékben hivatva annak kormányzására, mint Franciaország. Felsorolja, hogy szent Lajos óta mi mindent tettek a franciák a szívüknek oly drága földért. Különösen sikeresnek mondja a napóleoni háborúk óta kifejtett tisztán vallásos akciókat. Jeruzsálemben, Jaffában, Názáretben, Caifában francia szerzetesek és apácák a gyermekek ezreit tanítják Franciaország szeretetére, s az eredmény oly fényes, hogy a francia nyelv húsz év alatt kiszorította a többi modern nyelveket, ami annál csodálatosabb, mert ez olyan országban történt meg, ahol nincsenek nagy számban francia kereskedők. A cikkíró végre is arra a meg-

állapításra jut, hogy legalkalmasabb lenne a Szentföldön élő nemzetiségek számára a francia protektorátus.

A világháború döntötte el, hogy kié legyen Palesztina, s hogy megalakulhat-e ott a független zsidó állam. A török uralom alatt kevés anyagi és szellemi haladást mutatott az ország. Vasútja csak Jaffától Jeruzsálemig terjedt és később készült el a Haifától Derratáig terjedő vasúti vonal, amely a Hedzsász vonalhoz csatlakozott. A világháború alatt számos kisebb vonal épült, melynek vezetésében a kitűnő magyar vasutasok közül is többen résztvettek. A szellemi élet a török uralom alatt nagyon maradi volt, s leginkább idegen ösztönzésre mutatott fel némi eredményt. E téren a szerzetesrendek sok sikerre mutathatnak rá. Nevezetesen az 1890-ben megindult magyarányú ásátások, amelyeket német, osztrák és angol kutatók végeztek, s ennek eredményeképpen, 1899-től 1900-ig felfedezték az Ósi Gath maradványait. Majd Megiddot, Taanathot és Gesert ásták ki. Kiváló eredménye volt a kutatásnak, midőn 1907-ben a régi Jerichó falait hozták felszínre, s a biblia elbeszélését ez ásátásokkal kiváló fénybe helyezték. Az újabb időben az angolok rendszeresen folytatják az ásátásokat, melyek közül legutóbb a Holt-tenger melléki kutatások során Szodoma nyomaira akadtak. A kitört világháborúban Palesztina jelentős szerepet játszott. Fekvésénél fogva egyik legsebezhetőbb pontja volt az ozmán birodalomnak; mivel továbbá a Szuezi csatorna szomszédságában fekszik, a törököknek Szuez elleni támadásaiknál Palesztina déli része hadműveleti alapul szolgált.

Az 1914-ben kitört világháborúban csakhamar részt vesz Törökország is, s minden oldalról megkezdődik az ádáz küzdelem. Törökország arra számított, hogy Egyiptom felhasználja az alkalmat arra, hogy az angol uralmat lerázza magáról, de az angolok a törökökhöz hű uralkodót letették, s helyette szultán címmel új uralkodót neveztek ki. A törökök fő törekvése arra irányult, hogy Palesztina felől megtámadják Szuezt s lehetőleg Egyiptomba behatoljanak. Heves harcok dúltak a háború kezdetétől fogva a Szinai félszigeten és a csatornánál. 1914-ben a IV. hadsereg 15.000 embere a Vörös tenger partján El Akabáig, a Földközi tengernél pedig El Arisig jutott előre. 1915-ben a törökök 7 nap alatt átkeltek az El Ti sivatagon, február 3-án El Kantara, Izmaila és Tusun alatt elérték a Szuezi csatornát, de az angolok visszaverték őket. 1916-ban a Szinai félszigeten magyar és osztrák tüzérség, németekkel együtt támadt egy török hadosztály kebelében. A támadás célja El Kantara, de támadásuk nem sikerült, kénytelenek Gazába és Bir-Sabába visszahúzódní. Annál is inkább, mert a hátuk mögött arab és palesztinai

lázadók felkelést szítottak. A palesztinai haderő nevezetes és tevékeny vezére Dzsemal pasa, akinek kitűnő szervező ereje az ország érdekében sokat tett, úgyhogy némelyek Szíria újjáalkotójának tekintik őt. Nem lesz talán érdektelen, ha ez időtájtban, midőn Palesztina oly mozgalmas hadiesemények színtere volt, meghallgatjuk egy magyar katonapapnak színes leírását arról az útról, amelyet a háborúsújtotta vidéken, angol repülők bombáitól veszélyeztetve, tett meg Damaszkusztól Jeruzsálemig Dzsemal pasa különvonatán: „Aleppóban láttam először Szíria urát és a IV. török hadsereg teljhatalmú parancsnokát. Középnagyságú férfi, klasszikus római fejjel, éjfékete szemekkel, melyeknek kiszámíthatatlan mélységében az uralkodásra termett nagy férfiak parancsoló villámai szikráznak. Titkos vágyam volt, ennek az embernek lelkébe mélyebben bepillantani. Egy szerencsés véletlen folytán útítársam volt Damaszkusztól Jeruzsálemig. A Dzsemal pasához szárnytisztként beosztott Moró kapitány kedves előzékenységének köszönhetem, hogy Dzsemal pasa különvonatán száguldhattam végig egész Palesztinán. Es érdekes mondanivalója annyira lekötötte figyelmemet, hogy alig vettem észre, miként múlik óra óra után.

Szíria ura és újraalkotója végtelenül lelkes barátja a magyaroknak. Magyar vasutas vezeti különvonatját; kedves fiainak nevezi a szíriai fronton álló magyar tüzéreket és magyar tisztet gyakran ülnek asztalánál.

21 óráig tartó szakadatlan utazás után megérkeztünk Jeruzsálem falai alá, szerencsésen és minden baj nélkül. Még az angol repülő éber figyelmét is elkerültük, pedig ritka eset, hogy a vonatot egy-egy gyilkos bombával felrobbantani meg ne kíséreljék. Sokat olvastam és hallottam arról, hogy e legszentebb város első megpillantására mily titokzatos és mély érzelmek kelnek, még a leghiggadtabb lelkű embernek keblében is. Én sem tudtam szóhoz jutni, annak a gondolatnak hatása alatt, hogy íme azon a darabka földön állok, melynek története az egész világ eseményeire a legnagyobb befolyással volt.

Tizenkét napig tartózkodtam Jeruzsálemben, honnét kirándulásokat tettem Betlehembe, Szent Jánosba és néhány más szíriai helyre; titkos vágyam és imám volt mindezen helyeken: bárcsak a világháború annak az áldatlan és az egész kereszténységre megalázó állapotnak, melyben a szent helyek sínylődnek, véget vetne!” (P. Schrotty Pál.)

1917. évben az angolok meglehetősen előnyomulnak Palesztinában, s így a török birodalom egyik hadszíntere lett. Az 1. (március 26—27) és 2. (április 19) gazai csatában a törökök győznek. Ugyanekkor megalakítják az úgynevezett Jildirim csapatokat (Jil-

dirim: villám) német vezetés alatt. (Falkenhayn Erik tábornok stb.) November 7-én Allenby angol tábornok hatalmába ejti Gazát és tíz nap múlva Jaffát. Kétségtelen ilyen sikeres előnyomulás után, ^{no}gy Jeruzsálem nem tarthatja magát sokáig, s valóban december 9-én az angolok be is vonulnak a szent városba.

1918-ban a keleti front vezére a kiváló német tábornok, Limán von Sanders. Ez év márciusában a török sereg Jaffától északra a tengertől Hedzsasz vasútig állott fel. Az angolok a Jordántól nyugatra állanak, a felkelő arabok viszont Fejsal vezérlete alatt a Jordántól keletre vonulnak fel. A törökök március havában a turnus-ajayi és áprilisban a Jordán melletti csatákban, továbbá Nablus mellett (augusztus 12) megverik az angolokat, de már szeptember 19-én Birket Atife és Kalkilje közt az angolok áttörik a török frontot s a megvert török erők mélyen visszavonulnak, előbb Damaszkusz, később Aleppó felé. Minthogy ez év őszén a bulgárok abbahagyták az antanttal szemben az ellenállást, Törökország sem folytathatta tovább a már kilátástalannak látszó küzdelmet, s azért október 31-én fegyverszünetet kötöttek. Egyébként a perzsa öböltől kiindulva, az angolok Mezopotámiába is mélyen behatoltak és Bagdad is birtokukban volt.

Törökország tehát kénytelen volt lemondani keleti tartományairól, s így Palesztina is az antanthatalmak kezébe jutott, s sorsáról a rákövetkező békekötések döntöttek. Minthogy a győzelem kivívásában az oroszánrész az angoloké volt, bizonyosnak látszott, hogy az ország felett való protektorátust Anglia nyeri el.

A tartomány 1917-től 1920-ig katonai kormányzat alatt állott, melyet 1920-ban polgári közigazgatás váltott fel. 1922-ben a Népszövetség Palesztina mandátumát Angliának juttatta, s a végleges elszakadást Törökországtól a lausannei béke végleg megerősítette (1923). Minthogy Palesztinát még Allenby bevonulása előtt, 1917 november 2-án Lord Balfour külügyi államtitkár, a zsidó nép otthonául jelentette ki, amely kijelentést az arabok nagyon zokon vettek, az angol zsidóság kérelmére több kiváló angol államférfiú odanyilatkozott, hogy „Öfelsége kormánya szívesen pártfogolja a zsidó nép nemzeti otthonának létesítését Palesztinában”. Anglia kívánságához 1918 februárjában csatlakozott Franciaország, s nemsokára Itália és Wilson is hozzájárultak. 1919 februárjában a békekonferencián már a cionisták delegátusai is megjelentek és 1920 április 24-én a „Legfőbb Tanács” San Remóban beleegyezett abba, hogy a zsidó állam Anglia mandátuma alatt megalakuljon. Első főbiztosa Sir Herbert Sámuel. Csakhamar megindult Palesztinának modern értelemben való átalakítása, s a zsidóságnak bevándorlása.

Palesztina arabjai a cionisták földvásárlásait rossz szemmel nézték, s ezért 1920-tól kezdve több véres lázadás volt. Különösen népes zsidó kolónia Tel-Aviv városa.

Az angolok minden lehető megtették a mandátumuk alá jutott ország felvirágoztatására. Nagyszerű utak és közintézmények létesültek. Nélkülük a zsidóság a többségben lévő arabokkal szemben, akik fanatikus gyűlölettel tekintettek a bevándorlókra, nem állhatott volna meg. Az angolok most körülbelül azt a szerepet töltik be Palesztinában, mint egykor a rómaiak, csakhogy az ország sorsát sokkal jobban szívükön viselik. Szépen virágzik a kultúra a szent városban: 1924-ben Jeruzsálemben felavatták a Skopushegyen a szép és monumentális zsidó egyetemet; vannak hébernyelvű iskolák is: fiú- és leánygimnázium, továbbá politechnikum. A zsidó művészet operaházat kapott; a mezőgazdasági tudományokat Akadémián tanítják. Új világ támadt tehát a Szentföldön, a modern Nyugat szelleme hatolt be a régi keleti petyhüdség és elfogultság világába, s remélni engedi, hogy mindebből a szent helyeknek, az értük annyira aggódó és velük törődő kereszténységnek is csak hasznuk lehet.

Magyarország összeköttetése a Szentfölddel.

Mínthogy a Szentföldről való gondoskodás s az érte való aggódás az egész keresztény világot áthatotta, mínthogy továbbá a keresztes hadjáratok egy része Magyarországon keresztül vette útját a szent helyek felé, természetes, hogy hazánk a századok folyamán élénk összeköttetésbe került a keresztes hadjáratokkal s általában mindazon ügyekkel, amelyek a Szentföldre vonatkoztak.

A következőkben röviden beszámolunk azon mozzanatokról, amelyek a történelem folyamán hazánkat a Szentfölddel érintkezésbe hozták. Tudjuk, hogy II. Endre királyunk keresztes hadat vezetett a Szentföldre s ezzel nevét örökre beírta ezen mozgalmas századok évkönyveibe; mindazonáltal e hadjáratával mélyebben nem foglalkozunk, mivel mint már említettük, könyvünk erről külön fejezetben számol be, mint ahogy e tárgy fontossága és magyar szempontból való rendkívül érdekes volta ezt meg is érdemli. Szólunk azonban több olyan kisebb mozzanatról, eseményről, alapításról, adományról, zarándokltról, amelyeknek ismerete szükséges ahhoz, hogy megismerjük azt a viszonyt, amely évszázadok folyamán hazánk és a Szentföld között volt.

Első szent királyunk, Szent István — mint ezt a krónikások feljegyzik — élénken figyelte a Szentföld sorsát, s fejedelmi bőkezűséggel az oda zarándokoló magyarok részére menhelyet alapí-

tott. Némelyek azt hiszik, hogy Szent István Jeruzsálemben is elzarándokolt; így Temesvári Pelbart: „Henrik császárral ment Jeruzsálemben és a magyarok vitéz karja által leverettek a szaracénok; amit látva a császár, minden nemesebb zsákmányt neki engedett

át, ő pedig mindezt Isten tiszteletére fordította.” Nem hisszük ugyan, hogy Szent István Jeruzsálemben zarándokolt, de alapos okunk van annak elhívésére, hogy a szent király Jeruzsálemben magyar házat alapított. Tudjuk, hogy Szent István Rómában és Konstantinápolyban is alapított házakat a magyar utazók részére, nem lehetetlen tehát elhinnünk azt, amit Hartwik püspök ír: „A legbuzgóbb keresztény király bizonyára nem

volt utolsó a fejedelmek között, ki kegyessége és munkálkodása hírért, melyet széles birodalmában annyi egyház építtetése által szerzett, messze földre, s a legnagyobb hírvárosokba terjeszté; mert Jeruzsálem városában, mint Krisztus emberi társalkodásának helyén, szerzeteseknek nemcsak monostort állított, hanem naponként táplálékot rendelt s őket bő örökséggel és szőlőkkel gazdagítá”. A Jeruzsálemben zarándoklók és a legnagyobb dicsérrel halmozzák el Szent István kegyességét is bőkezűségét. II. Szilveszter felhívása az egész kereszténységhez a mohamedánok által elfoglalt Szentföld érdekében fölkeltette az érdeklődést s megindította a zarándoklatokat a Szentföld felé. Az út is rövidebb lett Magyarországon át, s mivel az ország most már lehetőleg kulturált és keresztény volt, meg merték kísérelni a rajta való átkelést, n. századbeli író tanúsága szerint azon időben nemesek és nem nemesek nagy számban zarándokoltak a Szentföldre. 1026-ban Szent Istvánhoz Angouléméből nagy kísérettel jött Vilmos gróf, hogy hazánkban át a Szentföldre menjen. Némelyek úgy vélekednek, hogy a szent király a nemes gróf közvetítésével alapította jeruzsálemi házat. Tudjuk azt, hogy Magyarország apostola Szent Gellért is eredetileg a Szentföldre akart zarándokolni, de mivel hajótörést szenvedett, hazánk földjére jutott, s Szent István a kiváló szerzetest itt tartotta.

Magyar szállóházat alapított Jeruzsálemben az 1135. esztendőben bizonyos Petronilla nevű, bizonyára előkelő magyar asszony, aki bizonyos Bernátnak és feleségének Hasisának házat, amelyet az a Szentsír priorjának, Péternek 200 bizánci aranyért eladott, megvásárolta 440 aranyért, saját nemzete számára, hogy ottan azok örök időkre szállást nyerjenek. Ezt a szerződést a többek közt alá-

írta Kosmas magyar remete (Chosmas Ungaricus Heremita), Bonifác az ő társa, Simeon magyar főesperes (Symeon Ungaricus Archidiaconus).

A megindult kereszties hadjáratok közül nem egyik magyar földön vezetett keresztül: így az első kereszties hadjárat vezérét, Bouillon Gottfriedet, Kálmán király vendégszeretőleg fogadta, s az ország határáig kísérte. A sok gyülevész keresztieshad, mint Péter remete és Pénznélküli Walter csapatai, sok gondot okoztak a magyar királynak, de képes volt ezek ellen is megvédeni az ország nyugalját.

Vannak, akik azt hiszik, hogy Szent Lászlót a keresztiesek vezérüknek akarták megválasztani, de ezt általában tagadják; legfőbb érvük az, hogy Szent László előbb halt meg, mint a clermonti zsinatot megtartották. Tény az, hogy Szent László 1095 júliusában meghalt, s a zsinat csak ősszel gyűlt egybe. Tudnunk kell azonban, hogy a szent király halála előtt tavasszal Piacenzában is volt egy zsinat, mely hazánkhoz sokkal közelebb lévén, mint a későbbi franciaországi zsinat, talán szóba jöhetett, hogy a kitűnő hírnévnek örvendő és hatalmas magyar királyt kellene megkérni arra, hogy a hadsereget a Szentföldre vezesse, vagy legalább is a szárazföldi nehéz úton országában és a Balkánon barátságosan elvigye a tengerig. Mindenesetre ez csak terv lehetett s aligha jött küldöttség Magyarországra, de ennek a tervzetnek híre, miután magyar egyházi férfiak is jelen lehettek a szomszédban tartott, nagyfontosságú gyűlésen, eljutott Magyarországra is, s ennek hagyománya századokon át fennmaradt.

II. Géza királyunk a johanniták számára Jeruzsálemben templomot és szállót építtetett, egyszersmind a rendnek az esztergom-melléki Abony földet adományozta. A hazai földre telepített lovagrend III. Béla anyjának, Eufrozinának bőkezűsége folytán csakhamar gyökeret vert. A 13. század első évtizedében már számos rendházzal bírt hazánkban. E rendházak közül a II. Géza király adományából 1141—61 közt létesült esztergomi és a Martyrius esztergomi érsek által 1150—1158-ban alapított székesfehérvári jutottak nagyobb jelentőségre. A rend hazánk vérvivataros napjaiban hűséggel harcolt a haza és korona védelmében.

III. Béla még mint Dalmácia hercege megvette Gilberttől, a lovagok nagymesterétől a Jeruzsálem mellett fekvő Emaus várát oly feltételekkel, hogy az csak akkor megy tulajdonába, ha ő vagy felesége a Szentföldre találják menni.

A templomos lovagrend első nyomára 1169-ben akadunk. III. István idejében a rendnek már több birtoka volt Horvát- és

Tótországban. 1187 körül, midőn Saladin szultán veszélyeztette a Szentföldet, a rend mestere, Ridefort Gellért felszólította III. Bélát, hogy jöjjön a Szentföld segítségére, de ekkor a király akadályozva volt. Mindazonáltal megengedte, hogy a lovagok Magyarországon adományokat gyűjtsenek a Szentföld javára.

A rend szintén kiváló szolgálatokat végzett a haza érdekében; így a muhi csatában a tatárok ellen egy szálig elesetek.

A német lovagrendiek magyarországi telepítéséről II. Endre alatt már a főcikknél szólottunk. Kívülük megemlíthetjük még a Jeruzsálemben alakult Szent Sámson-lovagokat, akikről első említés II. Endre alatt történik.

A második kereszteshadjárat szintén Magyarországon vonult át, melynek eseményeit a hírneves Freysingi Ottó püspök, a császár mostohatestvére írja le, s hazánkról és annak lakosairól néhány feljegyzést találunk nála. Gyönyörűnek tartja Magyarországot, s csodálkozik, hogy az Úristen ily rút, szinte nem is emberformájú lényeknek, már mint a magyaroknak, ily csodálatos szépségű földet adományozott.

A harmadik kereszties hadjárat alkalmával III. Béla a keresztieseket megvendégelte. Ez alkalommal a császári sereghez jelentékeny magyar had is csatlakozott a győri püspök és hat főúr vezérlete alatt. Néhány évvel később III. Béla is felvette a keresztet, de a halál megakadályozta terve kivitelében. Fiára, Endrére kincseket hagyott, hogy a Szentföldre hadat vezessen, de ez a gyűjtött sereget testvérharcra vezette bátyja ellen.

III. Béla magyar királyt Konrád montferrati határgróf és több más keresztény lovag tudósítja azokról az eseményekről, amelyek a Szentföldön Saladin szultánnal kapcsolatban végbementek. Elmondják, hogyan foglalta el a szent várost, hogyan semmisítette meg a palesztinai király hadseregét és hogy egyedül Tyrus városa maradt meg, amelyet erőteljesen megvédték. De a dühös Saladin nagy erőt fejt ki, hogy a keresztény uralmat megtörje. „Kihez kiáltunk az uralkodók közül, kihez esedezünk, nem tudjuk. Hozzátok kiált Jeruzsálem, titeket hív Betlehem, hogy a pogányok hatalmától megszabaduljanak. Mert ugyan ki a felelős azért, ha nem a keresztény fejedelmek, hogyha a Szentföldet a barbárok elfoglalják. Ezért rendelt Isten a földön két kardot, egyiket tudniillik a pápának adta, mint szellemi kardot, a másikat pedig a fejedelmeknek, hogy megfékezzék azokat, akiket a lelki hatalom nem képes megzabolázni. Repüljön tehát ki a te kardod is, siess legkeresztényibb király, ne késlekedjél, hogy a legközelebbi áprilisra megérkezzél, vagy küldj helyetted másokat.”

Mikor a negyedik keresztes hadjárat alkalmával a tévútra vitt keresztesek Zárát 1202-ben a magyar birodalomtól elfoglalták, III. Ince pápa ezen felettébb bánkódott s megparancsolta a kereszteseknek, hogy a magyar királyt kérjék meg alázatosan: „bocsássa meg nekik Isten szerelméért, veleszületett kegyességénél fogva, az elkövetett sérelmet”.

Egyébként III. Ince nem szűnt meg a háborgó II. Endrét arra buzdítani, „hogy szem előtt tartva Magyarország békéjét és lelki üdvösségét”, teljesítse fogadalmát a szentföldi hadjáratral szemben, különben egyházi kiközösítés alá esik.

II. Endre király 1217. esztendőben a jeruzsálemi johannitáknak 1000 márkát adományoz, mert megemlékezik arról, hogy mily sokat szenvednek a Szentföldért, s méltónak és igazságosnak találja őket megajándékozni; de mivel szentföldi útján úgy látta, hogy a Tripolisz tartományban lévő Krak vára azon a földön mintegy a keresztény uralom kulcsa, jónak látja a várat is 100 márkával megajándékozni.

III. Honorius pápa 1217-ben meghagyja Magyarország főpapjainak, hogy az egyházi jövedelmek huszadrészét a Szentföld segítségére gyűjtsék össze és a bejövendő pénz kellő kezeléséről gondoskodjanak.

Ugyanezen pápa 1217 nyarán tudósítja a génuai érseket, hogy II. Endre magyar király és az ausztriai herceg keresztes hadjáratra indulván, a Boldogasszony születésének legközelebbi ünnepén, Ciprus szigetén találkozni fognak. Ez ügyben a pápa értesíti a jeruzsálemi királyt is, s felszólítja őt, hogy az uralkodó elé küldjön ünnepélyes követséget. December havában a pápa buzdítja a keresztényeket, hogy II. Endre magyar királyt keresztes hadjáratában segítsék. „Miótán már a mi legkedvesebb fiaink, Magyarország királya, Ausztria hercege, e kiváló férfiak, hitbeli buzgóságtól vezéreltetve, számos főuraikkal és egyéb kíséretükkel, bízva Isten segítségével, Jeruzsálem tartományába szerencsésen megérkeztek. Mivel tudjuk, hogy Isten szemében nem számít az, hogy sokkal vagy kevéssel segítünk-e, minthogy Isten a győzelmet nem a seregek erejéből, hanem isteni segítségből szokta adni, azért ők is Babilonnak földjére nem mérhetetlen seregekben, hanem serény buzgóságukban és jámborságukban bízva léptek... Ezeknek a kereszteseknek megsegítésére tehát serényen buzdítunk benneteket és ti is buzdítsatok másokat, akik erre alkalmasok; úgy hogy Isten vezérlésével ezek mindnyájan keljenek át.”

1222-ben bizonyos R., II. Endre király káplánja felvette a keresztet, s azért III. Honorius pápa őt különös oltalmába veszi,

s ezt külön okmányba foglalja. Ugyanezen évben egy előkelő férfiút, akit a pápai okmány N. betűvel jelez, bizonyos soproni ispánt a pápa szintén oltalmába vesz, mivel a hit buzgalmától indíttatva vállaira tűzte a keresztet és elhatározta, hogy a Szentföld megsegítésére zarándokságra kel.

Miután II. Endre keresztes hadjárata nem valami fényesen sikerült, III. Honorius pápa 1222-ben rendkívül meleg és buzdító ígékben bővelkedő levélben buzdítja a királyt új keresztes hadjáratra. „Kelj fel — írja a pápa — és szabadítsd meg azt a földet, amelyen az emberiség üdvössége létrejött, s melyet személyével szentelt meg az Üdvözítő. Kelj fel, hogy összezúzd a gonosz és átkos nemzetséget, mely kérkedve emlegeti, hogy ugyan hol is van a keresztények Istene, s a keresztény nevet sok gyalázzal tetézi. Úgy-e megbosszulod azt, ha valaki hozzátartozóidat megsérti? Ha valaki tieid örökségére tenné erőszakos kezét, úgy-e nem hagyod ezt? és hagynád most, hogy elveszen a gonoszok által az Úr öröksége? Nehogy tehát úgy lássék, hogy Istennel szemben eltűröd azt, amit az emberekkel szemben nem tűrnél el, továbbá, hogy nőjön és gyarapodjék érdemeidnek száma, kelj fel tehát és vitéz karral jöjj segítségére az említett Szentföldnek.”

A következő esztendőben II. Frigyes római-német császár III. Honorius pápához írt és arra kéri őt, hogy küldjön a többek közt Magyarországra is alkalmas követeket, hogy azok itt keresztes háború előkészítésében buzgólkodjanak. Mikor II. Frigyes császár 1227-ben keresztes hadjáratra gondolt, ugyanekkor III. Honorius pápa II. Endre király, s Magyarország főpapjait és főurait felszólítja, hogy a hadjáratban résztvegyenek; egyszersmind Magyarország érsekeihez és püspökeihez apostoli levelet küld, hogy buzgón hirdessék az új keresztes háborút. A pápa a hadjárat tartamára a császárt különös oltalmába vette, s erről 1227. évben Magyarország főpapjait is értesítette. Sajnos, II. Frigyes a nagy lelkesedéssel hirdetett hadjáratot különböző ürügyek alatt a Szentföldre nem vezette el.

A következő években a pápák még mindig igen nagy figyelmet fordítanak a keresztes háború hirdetésére. Így olvasunk 1232-ből is *oklevelet*, amelyben IX. Gergely pápa keresztes háború ügyében intézkedik. E levelében a pápa a bizánci latin császárság megsegítésére kéri a magyar főpapokat, mert úgy véli, hogy ez a császárság nagyon fontos arra nézve, hogy a Szentföldet minél hathatósabban megvédelmezhesék.

Három év múlva IX. Gergely pápa ismét levelet küld Magyarországra II. Endre királyhoz, amelyből értesülünk, hogy a király

ismét keresztes hadjáratot fogadott s ez alkalomból őt minden más kötelezettségétől, melyet előbb a keresztesek javára tett, felmenti.

Ugyanezen esztendőben a pápa Magyarország püspökeihez parancsot intéz, hogy akadályozzák meg azt, hogy némelyek kisebb csapatokban induljanak a Szentföldre, nem várván meg a nagy keresztes hadjáratot, amelyet a római egyház szervez és az ilyenektől, akik mégis elindulnak, meg kell vonni azon búcsúkat, amelyeket a római szentszék a keresztesek számára engedélyezett.

Ezidőtájtban a latin császárság a görögök támadása miatt, nagy nehézségekkel küzdött; mivel IX. Gergely pápa úgy érezte, hogy a császárság fenntartása mintegy „szükséges kapu” a Szentföld visszafoglalásához, azért IV. Béla királyhoz fordult, s őt kérte, hogy segítse azokat a kereszteseket, akik a latin császárság oltalmazására országán keresztül vonulnak (1238.) Két esztendő múlva pedig elrendeli, hogy Magyarországon a latin birodalom megsegítése végett keresztes hadjáratot hirdessenek. A pápa annyira fontosnak tartja a császárság megsegítését, hogy akik részt vesznek e hadjáratban, azoknak ugyanazon lelki javakat biztosítja, mintha a Szentföld védelmére siettek volna.

IV. Sándor pápa 1258-ban IV. Béla királyt felszólítja, hogy azt az ezer arany márkát, amelyet atyja a jeruzsálemi johanniták házának ígért, a királyi kincstárból fizesse ki, mivel már több éven át elmulasztotta az évi segély kiutalását.

Amint látjuk, a Szentföldért folytatott harcok idején Magyarország, ha nem is nagyon sűrűn, de elég jelentős összeköttetésben volt a Szentföldet érintő eseményekkel. A későbbi évszázadokban ez az összeköttetés már csak arra szorítkozott, hogy hazánkfiái a szent helyeket meglátogatták. A zarándokokról részletesen nem írhatunk, mivel erre adataink nincsenek, de annyit tudunk, hogy 1386-ban István királyi főlovászmester, 1418-ban Salgai Miklós, Simon bán fia, János pap, fehérvári plébános és ugyanazon egyházból való Benedek pap, továbbá Baconi Imre, Gáni Péter, Pósa Imre, Szabadi Péter, 1429-ben Stibor vajda, Perényi János és mások látogattak el a Szentföldre; ezek csak az előkelőbbek nevei, de valószínű, hogy velük együtt még számosan voltak hazánkfiái közül. A későbbi időkben a zarándoklások nagyon megritkultak, s különösen a török uralom alatt a folytonos háborús viszonyok között ez alig volt lehetséges; néha alig néhány idegen zarándokot találunk Jeruzsálemben; így hazánkából is nagyon kevesen zarándokolhattak e századok folyamán a Szentföldre.

A Szentföld magyarországi Commissariatusáról külön értekezésben számolunk be.

Ferenc József királyunk követve elődeit, Szent Istvánt és II. Gézát, Jeruzsálemben zarándokházat építtetett (építeni kezdték 1857-ben), amelyet osztrák-magyar háznak neveztek el; ez a ház ma is fennáll, s az odazarándokoló híveket vendégszeretőén fogadja be. Midőn Ferenc József a Szezei csatorna megnyitására Keletre utazott 1869 őszén, a ferencrendieknek a Szentsír templom mellett lévő házában szállott meg; ez alkalommal a király észrevette, hogy a szoba, amely neki szállásul szolgált, a különös helyi viszonyok folytán egy töröknek istállója alatt fekszik. A bőkezű király az istállót megvette, s az atyáknak adományozta. Egyéb adományairól e műben még több adatot közlünk.

A legújabb időkben is élénk figyelemmel kíséri a magyar katolikus társadalom a Szentföld ügyét, amelynek kifejezői a számos zarándoklat és a Szentföldre küldött pénzbeli és művészeti tárgyakban történő adományok.

